

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Adam Kulhavý

**První bulharský stát v historické paměti období
byzantské nadvlády a Druhého bulharského carství**

**The First Bulgarian State in Historical Memory of the
Byzantine Rule and the Second Bulgarian Tsardom**

Praha, 21.5.2012

Vedoucí práce: Mgr. Marek Příhoda, PhD.

Poděkování:

Děkuji PhDr. Marku Příhodovi Ph.D. za pečlivé a trpělivé vedení této práce, Mgr. Václavu Čermákovi, Ph.D. za zpřístupnění některých obtížně dostupných textů a vědeckým pracovníkům ze Sofijské univerzity Sv. Klimenta Ochridského a Bulharské akademie věd za vytrvalou a nezištnou pomoc během mého studijního pobytu v Sofii.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. 5. 2012

.....

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá problematikou historické paměti v kontextu bulharských středověkých dějin. Jejím hlavním cílem je zhodnocení role, jakou hrála historická paměť na První bulharský stát v období byzantské nadvlády a Druhého bulharského carství. V první části práce je kriticky zhodnocen dosavadní pohled bulharské historiografie na tuto tematiku. Část pojednávající o historické paměti v období byzantské nadvlády má za cíl zhodnotit, jakým způsobem a v jaké podobě se mohla historická paměť na První bulharský stát uchovat. Snaží se postihnout tuto paměť jako dynamický proces. Věnuje se jak příčinám, které vedly k postupnému rozpadu historické paměti po zániku Prvního bulharského státu, jakými byly rozpad domácích vyšších elit či ztráta politického centra. Stejně tak analyzuje faktory, které pomáhaly paměť na tento stát uchovat. V třetí části se práce zabývá způsobem, jakým způsobem bylo s historickou pamětí na První bulharský stát nakládáno v Druhém bulharském carství. Zkoumá způsob, jakým byla historická paměť využívána k legitimizaci samotné existence Druhého bulharského státu a poté se na základě dobových pramenů pokouší se postihnout rozsah a využití znalostí, které o dějinách Prvního bulharského státu v Druhém bulharském carství kolovaly. V závěru je pak na základě předchozích zjištění kriticky zhodnocena role historické paměti jako důležitého faktoru ovlivňujícího jednání obyvatel středověkého Bulharska a jsou naznačeny možné směry budoucího bádání.

Klíčová slova

Středověk, Historická paměť, Bulharsko, Kontinuita

Abstract

This thesis deals with the historical memory in the context of Bulgarian medieval history. Its main objective is to evaluate the role played by the historical memory of the first Bulgarian state in the period of Byzantine domination and the Second Bulgarian Empire. In the first part of this work the current view of the Bulgarian historiography on this topic is critically reviewed. A section, which focuses on historical memory during period of the Byzantine rule aims to assess how and in what form could the historical memory of the First Bulgarian state preserve. It tries to describe this memory as a dynamic process. It aims at the causes that led to the gradual disintegration of historical memory after the end of the First Bulgarian State, such as the decay of higher domestic political elites and loss center. It also analyzes the factors that helped to store memory about the state. In the third part of the thesis deals with the way how was the historical memory of the first Bulgarian state treated in the Second Bulgarian Empire. It examines the way in which historical memory has been used to legitimize the very existence of the Second Bulgarian State. It also describes on the basis of contemporary sources the scope and knowledge of the history of the First Bulgarian State in the Second Bulgarian Empire. At the end is critically evaluated the role of historical memory as an important factor which influenced mind of medieval population of Bulgaria and indicates possible directions for future research. based on previous findings

Keywords

Medieval Era, Historical Memory, Bulgaria, Continuity

Obsah

1. Úvod.....	1
2. Historická paměť ve středověkém Bulharsku očima moderní bulharské historiografie .	5
3. Období Byzantské nadvlády.....	15
3.1. Politický a sociální vývoj v dobytém Bulharsku ve vztahu k historické paměti ...	16
3.2. Rozpad paměti	23
3.2.1. Ztráta centra a „centrální“ ideologie.....	23
3.2.2. Ztráta elit.....	28
3.3. Uchování paměti	31
3.3.1. Paměť světských elit.....	31
3.3.2. Paměť církve.....	32
3.3.3. Historicko–apokalyptická literatura období byzantské nadvlády a bulharská historická paměť	35
4. Druhé bulharské carství.....	44
4.1. První bulharský stát jako nástroj legitimizace	44
4.2. Dějiny Prvního bulharského státu v pramenech Druhého bulharského carství	50
4.2.1. Mýtus počátku	50
4.2.2. Pohanští vládci.....	55
4.2.3. Boris I. a pokřtění Bulharů	56
4.2.4. Symeon, první bulharský car	58
4.2.5. Ostatní křesťanští vládci Prvního bulharského státu	61
5. Závěr.....	64
6. Seznam použité literatury	67
7. Přílohy	75

1. Úvod

Bulharsko je státem specifickým dlouhou historií a zároveň diskontinuitou své státnosti. Již v 7. století založil turkotatarský kmen Bulharů nomádský stát na území dnešní Ukrajiny, nazývaný moderní vědou Velké Bulharsko. To však bylo v 2. pol. 7. století vyvráceno chazarskými nájezdy, přičemž jeho obyvatelé se rozdělili na několik skupin. Část jich odešla na území dnešního Ruska a usadila se kolem řeky Volhy, kde založila tzv. Volžské Bulharsko. Část se rozešla v rámci nejrůznějších kmenových svazů po velké části Evropy a část se pod vedením chána Asparucha vydala na jihovýchod směrem k Dunaji. Kolem roku 680 tito Bulhaři řeku překročili a po porážce byzantských vojsk dali roku 681 vzniknout v oblasti mezi Dněstrem a pohořím Stará Planina Prvnímu bulharskému státu, nejstaršímu přímému předchůdci dnešního Bulharska.

První bulharský stát se stal významným mocenským činitelem jihovýchodní Evropy. I přes to, že většinu jeho obyvatelstva tvořili nejspíše již v 7. století Slované, nejvyšší bulharské elity si dlouho uchovávaly svoji víru a tradice zděděné z období, kdy byly kočovným národem. „Slavjanizace“ státu však s postupem doby nabírala na síle, což umožnilo, aby se Slované během 9. století stali určující silou bulharského státu, přičemž jména „Bulharsko“ a „Bulhaři“ zůstala se slovanským etnikem nerozlučně spjata. Tento proces byl završen po christianizaci Bulharska za knížete Borise I. (852-889) a po přijetí staroslověnštiny jako liturgického a úředního jazyka v 2. pol. 10. století. Za knížete a později cara Symeona (893-927) dosáhl bulharský stát nebývalého mocenského a kulturního rozmachu, kdy zabíral téměř celý Balkánský poloostrov a ohrožoval i samotnou existenci Byzance. Od 2. pol. 10. století však nastal rychlý úpadek. Díky úsilí byzantského císaře Basiela II., který vedl proti Bulharsku téměř čtyřicet let trvající válku, byl tento pozoruhodný stát v roce 1018 Byzancí definitivně dobyt a vymazán z mapy Evropy.

Roku 1185 se však stala dosud nevídaná událost. Již téměř 200 let neexistující bulharský stát byl bratry Petrem a Asenem obnoven a opět stal pevnou součástí středověké Evropy, než byl roku 1396 dobyt osmanskými Turky. Toto obnovení státu, které nemohlo navazovat na žádnou přímou institucionální kontinuitu, zůstává v rámci středověké Evropy jedinečným.

Když se v 19. století konstituoval moderní bulharský národ a začal si vytvářet svůj dějinný mýtus, nemohl tento pozoruhodný jev svých dějin nechat bez povšimnutí. Skutečnost, že Bulhaři dokázali po téměř dvou stech letech „nestátnosti“ obnovit svůj „národní“ stát se začala vydávat za důkaz nezdolného národnostního uvědomění Bulharů, jejich touhy po státní nezávislosti a plnohodnotném národním životě, tak jak jej 19. století chápalo. Paměť

bulharského národa, který nezapomněl na svůj stát, své vládce a svou národnostní příslušnost, byla pokládána za jednu z jeho největších ctností.

A právě téma paměti tvoří i ústřední bod zájmu této práce. Naše poznání této pozoruhodné vlastnosti lidské mysli totiž ve 20. století prodělalo zásadní přelom. Zpočátku studium paměti probíhalo pouze v oblasti psychologie. Ve čtyřicátých letech však francouzský sociolog Maurice Halbwachs (1877-1945) svojí (bohužel až posmrtně vydanou) knihou *Kolektivní paměť*¹ představil téma paměti jako společenského fenoménu, který není pouhou součástí individua, ale i kolektivů, ať už se jednalo o rodinu, určitou profesní skupinu, nebo národ. Jeho práce sice neměla okamžitý ohlas, postupně se však tomuto tématu dostávalo stále větší pozornosti. Za její vrchol lze považovat dílo francouzského historika Pierra Nory, který kolem sebe dokázal shromáždit množství předních vědců z nejrůznějších oblastí společenských věd a vytvořil mnohasvazkové dílo *Místa paměti*, ve kterém tento fenomén v rámci dějin Francie precizně popsal v dosud nevídaném rozsahu a interdisciplinární šíři.² Výzkum kolektivní paměti tak přispěl k pochopení nejrůznějších společenských jevů od smyslu dívčích zápisníků po smysl nejrůznějších jevů panovnické reprezentace, vznik pomníků, písní, archivů atd. To se samozřejmě nevyhnulo ani studiu středověké společnosti.

Bulharská medievistika však tímto trendem zůstala až do nedávna zcela nedotčena. Pohled bulharských historiků na paměť a její roli v bulharské středověké společnosti se i v některých nejnovějších pracích zcela shoduje s tím, co tvrdili průkopníci moderní bulharské historiografie v 19. století. Pokud by se dnes zájemce o bulharské dějiny pokusil pochopit, jak je možné, že po více než dvou stech letech po svém zániku byl středověký bulharský stát obnoven, dostane se mu v zásadě stejných odpovědí, jako před osmdesáti a více lety.

Cílem této práce je pokusit se o jiný pohled na téma historické paměti v bulharských středověkých dějinách, než jak je většinou v bulharské historiografii prezentován. Tento pohled se pokusíme demonstrovat na tématu Prvního bulharského státu v historické paměti období Byzantské nadvlády a Druhého bulharského carství.

Historická paměť představuje často užívaný, avšak významově značně neustálený pojem. U mnohých autorů je pod ním zahrnováno to, co jiní badatelé nazývají pamětí kulturní, kolektivní, nebo sociální. Často také bývá jejím synonymem pojem *historické povědomí*. V této práci chápeme historickou paměť jako poměrně úzce vymezený pojem, úzce spjatý s dosavadní tradicí bulharské historiografie. Za historickou je zde označována paměť

¹ Viz český překlad kritického vydání Halbwachsova textu. HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha, 2009.

² NORA, Pierre (ed.). *Les lieux de mémoire*, 7 vol. Paris, 1984-1993.

příslušníků určitého etnika na dějiny „svého“ státu. Člověk mající tuto historickou paměť či historické povědomí by měl cítit sounáležitost s určitým státním útvarem, znát alespoň v nejhrubších rysech jeho dějiny, tj. vznik, jména nejdůležitějších vládců a některé zásadní události. Pojem historické paměti by samozřejmě mohl mít mnohem širší rozsah. V této práci se však přece jen omezíme především na oblast „klasických“ politických dějin, jejichž prameny jsou nejlépe popsány a jejichž součástí téma paměti na První bulharský stát a jeho obnovení bezpochyby je. Naším cílem je tedy určení role historické paměti jako fenoménu, který měl přispět k uchování povědomí o bulharském státě i po jeho zániku a který měl být ústředním faktorem majícím zásluhu na jeho obnovení.

Práce je rozdělena na tři části. V první se zabýváme historickou pamětí ve středověkém Bulharsku jako tématem moderní bulharské historiografie. Pokusíme se poukázat na kořeny stále ještě převažujícího přístupu bulharské medievistiky k tomuto tématu a na problémy, které z takového přístupu pro studium paměti vyplývají. V druhé části se budeme zabývat tématem Prvního bulharského státu v historické paměti období byzantské nadvlády. Pokusíme se pojmut vývoj historické paměti jako dynamický proces a na základě dochovaných pramenů postihnout možnosti a limity role, kterou mohla při obnovení bulharského státu hrát. V třetí a poslední části prozkoumáme roli historické paměti na První bulharský stát v Druhém bulharském carství. Budeme se snažit postihnout rozsah informací, se kterými ideologie Druhého bulharského carství pracovala, a situace, kdy se elity carství pokoušely využívat tématu historické paměti pro posílení vnitřní a mezinárodní pozice svého státu. V závěru se pak pokusíme shrnout roli historické paměti na První bulharský stát v bulharské středověké společnosti a poukázat na možnosti dalšího zkoumání.

Téma, které si před sebe tato práce staví, je obrovské. Naším cílem není jeho kompletní vyčerpání, které přesahuje možnosti nejen této práce, ale nejspíše i jednoho badatele. Vzhledem k faktické neexistenci prací na toto téma však považujeme za nutné jej představit jako komplexní problém i za cenu toho, že velké množství otázek budeme muset ponechat nezodpovězených. Kdybychom se však o komplexní pohled nepokusili, nikdy bychom si nebyli schopni tyto otázky ani položit.

Při našem zkoumání jsme se pokusili využít co nejširšího množství pramenů. Základem pro naše zkoumání stále zůstávají prameny písemné a epigrafické, ale v konkrétních případech jsme se pokusili využít alespoň v omezené míře i pramenů archeologických a sfragistických.

Kromě dvou výše zmíněných klíčových prací jsme při studiu tématu kolektivní paměti v jejích nejrůznějších formách využili ještě prací předního německého egyptologa Jana

Assmanna,³ který vynikajícím způsobem popsal téma kolektivní paměti v rámci starověkých kultur, a Jacques Le Goffa, který se tímto tématem zabýval nejen v rámci zkoumání dějin středověku, ale v rámci zkoumání medievistiky samotné.⁴

Pokusili jsme se využít co největší množství prací předních bulharských historiků a literárních vědců, které se našeho tématu nějak dotýkají, ať už se jedná o klasická díla autorů jako Vasil Zlatarski, Petr Mutafčiev, nebo o přední představitele současné generace, jakými jsou Anissava Miltenovová, Ivan Biljarski, Angel Nikolov a další. Ve všech případech jsme se snažili využít nejnovější výzkumy těchto vědců, k čemuž nám značně pomohl dvouměsíční pobyt na Univerzitě Klimenta Ochridského v Sofii. V práci na několika místech citujeme z Bible. Pro tyto citace jsme použili ekumenického překladu do češtiny ve vydání z roku 1979.⁵

Bulharské dějiny a kulturu nelze téměř v žádné oblasti zkoumat v odtržení od dějin a kultury byzantské. Pro její poznání jsme využili především prací předních anglických, amerických, ruských a českých historiků a literárních vědců, jakými jsou Paul Magdalino, Paul Stephenson, Paul Alexander, Anatolij Turilov, Dmitrij Polivjanyj, Alexandr Každan, Miloš Weingart a další.

S využitím těchto pramenů a sekundární literatury snad bude možné představit problematiku Prvního bulharského státu v historické paměti období bulharské nadvlády a Druhého bulharského carství jako téma, které si pozornost moderní vědy a moderních přístupů k bádání zaslouží. Bez jeho pochopení by nebylo možné objasnit ani onen unikátní jev, kterým obnovení bulharského státu v rámci dějin středověké Evropy bylo.

³ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, 2001.

⁴ LE GOFF, Jacques. *Paměť a dějiny*. Praha, 2007.

⁵ *Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona: Ekumenický překlad*. Praha, 1979.

2. Historická paměť ve středověkém Bulharsku očima moderní bulharské historiografie

Paměť na minulost národa a národního státu hrála v případě Bulharů specifickou úlohu již od samotného zrodu moderní bulharské historiografie. Nestačilo se pouze vyrovnat s dlouhodobou absencí státnosti po zániku druhého bulharského carství v roce 1396, ale také s absencí státnosti ve středověku, mezi lety 1018-1185. V období, kdy se předpokládala úzká provázanost národních a státních dějin, představovala tato „absence dějinnosti“ problém, neboť narušovala tradiční model tvorby „národního příběhu“. A právě zde postupně vstoupila do popředí role paměti, jakožto prostředku udržujícího dějinnou kontinuitu. Pohled na význam této role a podobu samotné paměti a historického vědomí v představách bulharských historiků je proto nezbytný pro jejich chápání kontinuity mezi oběma bulharskými středověkými státy. Zároveň pomůže pochopit, proč dosud této problematice nebyla v bulharské historiografii věnována systematická pozornost.

Formování vědeckých bulharských dějin bylo oproti ostatním novodobým národům, které se zformovaly v průběhu 18. - 19. století na Balkáně, poněkud zpožděné, což bylo způsobeno především nedostatkem vysokoškolsky vzdělaných elit. Ještě v polovině 19. století byla historiografie na bulharském území zcela ve vleku tvorby mnišských autorů 18. století a jejich kompilátorů, případně nekvalitních prací německých. Změnu přinesly až v 2. pol. 19. století práce Marina Drinova (1838-1906) a českého historika Konstantina Jirečka (1854-1918), které umožnily výstavbu „národních“ dějin dle tehdejších vědeckých kritérií. Již tyto dva zakladatelé vědecké bulharské historiografie se pak ve svých pracích s problémem diskontinuity mezi dvěma bulharskými středověkými státy setkali.

Jireček v duchu své doby chápal bulharské dějiny jako dějiny národa, přičemž národ u něj představuje kolektivní entitu se svým vědomím, specifickými vlastnostmi a osudem. Stát nesoucí jeho jméno je tudíž chápán jako stát národní.⁶ Není proto divu, že národ v Jirečkově podání je po zániku Prvního bulharského státu kolektivně nespokojen s byzantskou nadvládou a jako celek (nezávisle na konkrétním území a okolnostech) se snaží této nadvlády zbavit.⁷ Již zde se objevily některé prvky „národní povahy“, jejichž rozvíjení později významně bulharskou medievistiku ovlivnilo: nenávisť k Řekům jako národní vlastnost a náklonnost Bulharů k Bogomilům, kteří mají být v bulharských zemích velmi početní a hrát aktivní úlohu

⁶ ИРЕЧЕК, Константин. *История на България: с поправки и добавки от самия автор*. София, 1978, s. 13.

⁷ Tamtéž, s. 236.

v protibyzantském boji.⁸ Dále se však Jireček soustředil spíše na faktografické vyprávění bulharských dějin a na popis země. Hlubší promýšlení nějaké „národní paměti“ mu bylo cizí. Stejně tomu bylo i u Marina Drinova. Jeho hlavními zájmy byly geneze bulharského národa a církevní dějiny, jimž věnoval svá nejobsáhlejší díla. I v církevních dějinách se však omezil na poukázání institucionální kontinuity v podobě ochridského centra,⁹ touhu Basilea II. „zničit *Bulhary*“ a masovost a značnou podporu povstání Asenovců, kdy měli Bulhaři povstat „*jako jeden muž*“.¹⁰ Zároveň chápal dobu byzantské nadvlády jako „*167 let otročení bulharského carství pod byzantským jhem*“.¹¹ Do podrobnějších úvah se však ani Jireček, ani Drinov nepouštěli.

Tento stav bulharské historiografie se však radikálně změnil s nástupem Vasila Zlatarského (1866-1935) a jeho koncepce bulharských středověkých dějin. Zlatarski povýšil kolektivní vlastnosti a příběhy národů na ústřední motiv druhého dílu svých dějin. Dějiny Bulharska v období byzantské nadvlády jsou v jeho pojetí zápasem bulharského národa s Byzantinci, častými povstáními Bulharů za obnovu jejich carství a snahou Byzance o jejich „romeizaci“. Právě Zlatarski uvedl do bulharské historiografie tento termín, který měl vyjadřovat onu snahu Byzantinců odnárodnit Bulhary,¹² ať už to mělo znamenat přinutit je „*zapomenout svůj rodný jazyk a svou historickou minulost*“,¹³ nebo si je podrobit ekonomicky. Ačkoliv Zlatarski připouští jisté rozdíly mezi jednotlivými částmi bývalého bulharského státu, národ v jeho pojetí zůstává pevnou jednotnou strukturou. Stejně tak jeho paměť představuje monolitní celek, který udržuje aktivní národní uvědomění a díky kterému romeizace „*nemohla zničit bulharský národ/lid a proměnu, jež nastala v jeho sociálně-ekonomické situaci, protože při zmíněném vědomí o svém svobodném původu a takové snaze si znovu navrátit svobodu, spolu s útlakem a krajní zvlí byzantských hodnostářů, romeizace nejen že nemohla zapustit v Bulharsku hluboké kořeny, ale i ještě více přispívala k posilování a upevňování národního uvědomění a zesílení rodové nenávisti Bulharů k jejich vládcům – nenávisti, která, jak uvidíme, se ve velké míře projevila při svržení byzantského jha.*“¹⁴ Tento celek se tedy může projevat s větší či menší intenzitou, nicméně ve své neměnné podobě zůstává v mysli

⁸ ИРЕЧЕК, Константин. *История на България: с поправки и добавки от самия автор*. София, 1978, s. 243 – 248.

⁹ ДРИНОВ, Марин. *Избрани съчинения: Том 2*. София, 1971, s. 61

¹⁰ Тамtéž, s. 67.

¹¹ Тамtéž, s. 64.

¹² Různé aspekty romeizace a nutnost používání tohoto termínu vysvětluje Zlatarski už v úvodu své práce. Viz ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. III – XI.

¹³ Тамtéž, s. 406.

¹⁴ Тамtéž, s. 407.

Bulharů neustále přítomen a podněcuje u nich neustále nenávisť k Byzantincům a touhu po svobodě. Svobodou se samozřejmě myslí svoboda národní, jež je symbolizovaná samostatným národním státem, přičemž pojem „osvobození“ se v souvislosti s obnovením bulharského státu v roce 1185 udržel v značné části bulharské historiografie až dodnes.

Ne všichni předváleční historici byli takto radikálních názorů. Petar Mutafčiev (1883-1943) viděl příčiny bulharského odporu spíše v ekonomických faktorech, než v jakési politice romeizace¹⁵ a Petar Nikov tento pojem dokonce odmítal.¹⁶ V otázce paměti a její role jako integrujícího prvku bulharského národa v boji proti „cizozemcům“ však mezi nimi a Zlatarským není výraznějších rozdílů. U Mutafčieva je motiv „cizího jha“ přes všechno zdůrazňování sociálních a ekonomických faktorů ovlivňujících postoj Bulharů k byzantské vládě neustále přítomen. Slavný bulharský historik dokonce rozlišuje působení bogomilství v rámci „*národního státu a proti cizí nadvládě*“, která měla být pro bogomily natolik nepřijatelná, že se měli stávat spojenci a dokonce i iniciátory hnutí „*za osvobození od byzantského jha*“.¹⁷ Petr a Asen pak při dospívání v bulharském prostředí podle Mutafčieva „*byli prodchnuti jeho vzpomínkami a státními tradicemi, žili jeho bolestmi, a proto se stali nejvýraznějšími hlasateli snah o nezávislost.*“¹⁸ Postoj Petra Nikova (1884-1938) k otázkám kolem kontinuity mezi prvním a druhým bulharským státem byl obdobný. Ačkoliv si uvědomoval přítomnost i jiných motivů pro obnovení státu, než paměti, a hledal spojení mezi oběma bulharskými státy v částečném zachování existence bulharské aristokracie a carské rodiny, v první řadě Nikov představuje „*zářné vzpomínky*“ Bulharů na Kruma, Tervela, Simeona a další bulharské vládcy, na „*sílu bulharských zbraní a slabost Byzantinců*“.¹⁹ Chválí „*bulharskou ideu*“ (pojem užívaný Petrem Nikovem) jako „*magickou sílu nepřetržitě působící na Bulhary i Nebulhary*“, která se měla projevovat ve všech povstáních během období byzantské nadvlády,²⁰ přičemž absenci jejích viditelných projevů v oblasti na sever od pohoří Stará Planina, kde měla být podle něj nejsilnější, šalamounsky vysvětluje tím, že byla „*skrytá*“.²¹ Do definitivního nástupu komunismu v Bulharsku mezi lety 1944-1947 se ještě problematikou paměti zabýval v rámci svých studií o Ivanu Rilem Ivan Dujčev (1907-1986), který však v tomto směru spíše kopíroval názory Zlatarského. Také psal o „*osvobozeneckém*“ a „*obrodném hnutí*“, jehož vrcholným projevem mělo být povstání Petra a

¹⁵ МУТАФЧИЕВ, Петър – Мутафчиева, Вера. *История на българския народ от наченките на човешки живот по нашите земи до българското възраждане*. София, 1995, s. 201, 213-214.

¹⁶ НИКОВ, Петър. *Второ българско царство: 1186-1396*. София, 1937.

¹⁷ Mutafčiev, Mutafčieva, op. Cit., s. 207

¹⁸ Tamtéž, 214.

¹⁹ НИКОВ, Петър. Op. Cit., s. 5.

²⁰ Tamtéž, s. 6.

²¹ Tamtéž, s. 6-7.

Asena, a při němž neváhá dělat paralely mezi 12. a 18. stoletím.²² Zároveň od Zlatarského zcela převzal teorii romeizace a s ní související „národnostní boj“ mezi Bulhary a Byzantinci, ve kterém monolitní paměť a národnostní uvědomění měly hrát opět významnou úlohu. Teorii romeizace Dučjev doplnil pouze o několik aspektů souvisejících s kultem Ivana Rilského.²³

Prvních deset let po druhé světové válce znamenalo pro bulharskou medievistiku řadu významných změn a to jak po personální, tak po obsahové stránce. Reflexe „buržoazního“ období započala statí sovětského akademika Nikolaje Děržavina (1887-1953) o původu Bulharů a o vzniku Prvního bulharského státu.²⁴ Doprovázela ji i komplexní přestavba (nejen) bulharské medievistiky do podoby odpovídající požadavkům nové ideologie, která vyvrcholila prvním sjezdem bulharských historiků v roce 1948.²⁵ Kromě vypořádání se s minulým obdobím byl nově kladen výrazný důraz na hospodářské a sociální dějiny. A právě v souvislosti s dějinami sociálními se problematika paměti a jejích nositelů stala opět předmětem zájmu, především při zkoumání bogomilského hnutí, byť se jí nevěnovalo zdaleka tolik pozornosti, jako problematikám hospodářským a třídním.

Již Děržavin ve svých *Dějínách Bulharska* představil bogomily jako hlavní nositele třídního boje v Bulharsku, kteří však zároveň měli plamenně bránit bulharský národ proti jeho nepřátelům, které pro ně představovaly dle Děržavina Byzanc a papežská kurie.²⁶ Konkrétní závěry Děržavinovy teorie byly přece jen příliš „odvážné“, než aby je bulharská historiografie přijala, avšak základní představa o bogomilech jako nejvýraznějších zástupcích národního hnutí se v bulharské historiografii objevila hned vzápětí a postupně slavila významné úspěchy. Také však stojí za pozornost, že v ostatních otázkách týkajících se historické paměti a jejích nositelů se Děržavin od představ bulharských „buržoazních“ historiků nijak výrazně nelišil, byť jako důvod vzniku povstání v roce 1185 kladl důraz spíše na sociální aspekty.²⁷

²²O „obrodném hnutí“ viz ДУЙЧЕВ, Иван. *Рилският светец и неговата обител*. София, 1947, фототипично издание, София, 1992, s. 53. Co se obrození týče, Dujčev výslovně uvádí, že „národní obrození ve 12. století bylo stejně jako obrození ve století 18. doprovázeno právě probuzením zájmu o národní dějiny“. Tamtéž, s. 61.

²³Poněkud schizofrenně Dujčev uvádí, že ačkoliv měl být řecký život Jana Skylitzy taktéž nástrojem romeizace, jeho církevněslovanský překlad měl Bulharům připomínat jejich minulost a národní uvědomění. Tamtéž, s. 56-61. Zde je dobře vidět Dujčevovo respektování Zlatarského definice romeizace, který ji chápal i ve smyslu snahy donutit Bulhary přejít na řecký jazyk pomocí kultu jejich „domácích“ světců šířených řeckými texty. Jakmile se však takové dílo přeložilo do „národního“ jazyka, rázem může být jeho působení v Dujčevových očích pozitivní.

²⁴Už v roce 1945 kritizoval Děržavin „buržoazní“ bulharskou historiografii za její metodologii (s výsledky v oblasti faktografie byl spokojen), kterou přímo nazval „primitivní vědou“, přičemž její „beznadějnost“ si měli Bulhaři přinést z historiografie německé. Tradičně kritizuje malou pozornost, kterou bulharští historici věnovali hospodářským dějinám. Viz ДЕРЖАВИН, Никорай Севастьянович. Произход на българите и образование на първата българска държава. In *Исторически преглед*, 1945, гоџ 1, џ. 1, s. 6-11.

²⁵Viz *Проблеми на българската историография след втората световна война*. София, 1973, s. 15-22.

²⁶ДЕРЖАВИН, Николай Севастьянович. *История на България: Том II*. София, 1947. s. 44 – 49.

²⁷Tamtéž, s. 108-115, s. 137-143.

V rámci historických věd bylo završením první fáze jejich přestavby vydání nových kolektivních *Dějiny Bulharska* v roce 1954.²⁸ Tyto *Dějiny Bulharska* sepsané dle marxistickoleninských kritérií v sobě shrnovaly proměny posledních let a jejich reálné výsledky na poli historiografie. Přes všechny bouřlivé změny však i zde zůstal přístup k paměti a jejím nositelům ve srovnání s předcházejícím obdobím téměř nezměněn. Období středověku bylo v této práci svěřeno Dimitaru Angelovovi (1917-1996), jenž se měl až do pádu komunistického režimu stát nejvýraznější autoritou bulharské medievistiky. I Angelov přizpůsobil středověké dějiny Bulharska marxistické teorii třídního boje jako hlavního hnacího motoru dějin, zároveň ale nijak nesnižoval význam složky národní a národního uvědomění. Zcela v duchu Zlatarského líčil snahu Byzance zbavit Bulhary jejich národnostního povědomí a romeizovat je pomocí církve a jejich děl.²⁹ Poněkud nově představoval jako hlavní nositele historické paměti bogomily,³⁰ avšak kolektivní odpor proti „cizozemcům“ a touhu po svobodě připisuje tradičně lidu, a to nejen bulharskému.³¹

Angelovova koncepce však nebyla přijímána zcela jednoznačně. Ve své publikaci vyjadřující se k připravovaným dějinám prosazoval ředitel Akademie věd Todor Pavlov (1890-1977) přístup kladoucí větší důraz na třídní boj a zcela odmítal myšlenku bogomilství jako národního hnutí.³² A když se ve vztahu k bulharskému národnímu obrození zmiňuje o paměti na minulost, nedává jí velký význam, na rozdíl od jevů socio-ekonomických.³³ Také Petr Petrov (1924 -) byl v otázce role národa a národního vědomí kritičtější. Nepřijímal Angelovovu představu dělení bogomilů na elitu a široké lidové vrstvy a zcela odmítal představu, že národnostní otázka mohla v některých případech utlumit třídní protiklady, byť Angelovovy práce mezi kritizovanými díly nejmenuje.³⁴ Angelovova koncepce však zdá se nijak vážněji napadena nebyla. Jeho monografie o bogomilském hnutí byla nadšeně přijata a po zbytek komunistické éry zůstala v této oblasti nejautoritativnějším dílem.³⁵ V druhém

²⁸ *История на България: Том първи*. София, 1954.

²⁹ Tamtéž, s. 163.

³⁰ Tamtéž, s. 154.

³¹ Tamtéž, s. 160. Také při popisu lidu, který „odpradávná snažil zbavit se moci cizozemců“, Dimitar Angelov nezmiňuje pouze výlučně Bulhary. Tamtéž, s. 168.

³² ПАВЛОВ, Тодор. *За марксистическа история на България*. София, 1954, s. 20-21.

³³ Tamtéž, s. 44.

³⁴ ПЕТРОВ, Петър. Българските историци за социално – икономическите отношения и класовите борби през средновековието. In *Проблеми на българската историография след втората световна война*. София, 1973, s. 185-188. Pozoruhodné je, že vybraný citát z díla Strašimira Liševa, který Petrov kritizuje, se nápadně shoduje s obrazem bogomilství, který ve své publikaci předkládá Deržavin, aniž by ten však byl Petrovem jmenován. Viz ДЕРЖАВИН, Никорай Севастьянович. *История на България: Том II*. София, 1947, s. 48-49.

³⁵ АНГЕЛОВ, Димитър. *Богомилството в България*. София, 1961. Stejnomenou práci vydal Angelov už v roce 1947, ta se však od výše zmíněné knihy obsahově lišila. Dle slov samotného autora byla populárně-

opraveném vydání zmíněných kolektivních dějin taktéž jeho teze nebyly nijak korigovány.³⁶ Naopak, definitivní podobu jim autor vtiskl ve své monografii *Vznik bulharské národnosti*.³⁷

V této práci, která je stěžejní pro chápání problematiky středověkého národa, jeho „vědomí“ a historické paměti bulharskou medievistikou, definoval Angelov Bulhary jako národ vzniklý z Thráků, Prbulharů a Slovanů. Jeho samotný národotvorný proces měl být završen na přelomu 9-10. století, přičemž hlavními rysy bulharského národa měly být: společný **jazyk**, společné **národnostní uvědomění**, a v hlavních směrech **jednotná materiální a duchovní kultura**.³⁸ Jinými slovy v podstatě tytéž prvky, kterými se definuje moderní národ.³⁹ Podle Angelova vedlo právě vytvoření národnostního uvědomění k vybudování historické paměti a k zvýšenému zájmu o vlastní dějiny,⁴⁰ přičemž sepětí mezi vznikem národnosti a historické paměti považuje za naprosto samozřejmé. Za tvůrce tohoto národnostního uvědomění považuje Angelov „*představitele inteligence*“, „*učitele, spisovatele a duchovní*“, nechává jej však rozšířit se na celý národ a považuje ho za „*významný faktor ovlivňující mysl a jednání lidí*“.⁴¹ Národní uvědomění však mělo být především jednotné, nadtřídní, díky čemuž pak mohlo existovat i navzdory třídním protikladům.⁴² Byzantská nadvláda pak měla toto uvědomění nikoliv zeslabit, ale naopak ještě více posílit, utvrdit jeho vnitřní jednotu a zesílit historickou paměť.⁴³ Monolitní vnímání této paměti se však opět nezměnilo. Že tato skutečnost nebyla vnímána jako problém, jasně dosvědčuje další osud Angelovovy práce, neboť ta se stala pro vnímání bulharské středověké národnosti po zbytek období komunismu zcela zásadní a její vliv sahá ještě mnoho let za něj.

Druhý kongres bulharských historiků si v roce 1964 dal za cíl vytvoření nové mnohosvazkové syntézy bulharských dějin, která by byla tentokrát po všech stránkách výstavním dílem bulharské marxistické historiografie.⁴⁴ Tento cíl se v případě středověkých dějin skutečně podařilo naplnit, byť až o dvacet let později. Právě v těchto dvaceti letech se formovala generace historiků, kteří budou tvořit jádro bulharské medievistiky po roce 1989. Ta však v tuto chvíli žádnou novou koncepci nepřinesla, stejně tak jako Ivan Dujčev ve své

naučného zaměření, viz druhé vydání práce z roku 1961: Tentýž, *Богомилството в България*. София, 1969, s. 7.

³⁶ *История на България: Том първи. Второ преработено издание в три тома*. София, 1961, s. 151-165.

³⁷ АНГЕЛОВ, Димитър. *Образуване на българската народност*. София, 1971.

³⁸ Тамtéž, s. 283.

³⁹ HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha, 1999, s. 10-11. V Angelovově podání sice chybí výslovně zmíněný princip příslušníků národa, avšak ten Angelov mlčky předpokládá a vymezení např. elitních vrstev společností provádí pouze v rámci teorie třídního boje, nikoliv v rámci pohledu na středověký národ.

⁴⁰ АНГЕЛОВ, Димитър, op. cit., s. 296.

⁴¹ Тамtéž, s. 300.

⁴² Тамtéž, s. 313 – 315.

⁴³ Тамtéž, s. 352 – 356.

⁴⁴ *Виз Проблеми на българската историография след втората световна война*. София, 1973, s. 58.

studii o ideji kontinuity ve středověkém Bulharsku.⁴⁵ V oblasti bulharských hospodářských, sociálních, i politických dějin středověkého „období nestátnosti“ se objevilo množství prací,⁴⁶ které však zůstávaly zcela v intencích Angelovovy koncepce. Není proto divu, že když v roce 1982 vyšly dva masivní svazky z prestižní řady *Dějiny Bulharska* od Bulharské akademie věd, které pokrývaly období středověkých dějin, opakovaly ve vztahu k paměti jen to, co bylo řečeno Angelovem o dvanáct let dříve. Jediné, co přibylo, byl patos. Literární díla období byzantské nadvlády tak uchovávají stále vzpomínku na „slavnou bulharskou minulost“⁴⁷ a bulharský národ jen „čekal na vhodný moment, aby pokračoval ve svém boji za osvobození“.⁴⁸ Zrada bojarů sice měla bránit Bulharům, aby byli jednotní „v boji proti porobitelům a vybojovat si svoji svobodu“,⁴⁹ ale nezabránila jim povstávat. Tak mohla být všechna možná povstání na území bývalého carství vnímána jako pokusy o svrhnutí byzantské nadvlády.⁵⁰ Není proto divu, že Bulhaři v rámci takové koncepce museli mít „pevné národní vědomí, které se v boji proti zotročitelům a vnějším nepřítelům jen upevnilo“ a zároveň „neustále toužili po svobodě“.⁵¹ Z pohledu zkoumání historické paměti se tak tyto *Dějiny Bulharska* skutečně jeví jako reprezentativní dílo ilustrující postupy bulharské komunistické medievalistiky, bohužel ale pouze jako příklad překroucení středověkých dějin a kultury pro potřeby režimu.

Další léta pak již do roku 1989 žádné výrazné změny ve studiu historické paměti nepřinesla, přestože se v té době už plně rozvinula činnost univerzitních center mimo Sofii, především v Tarnovu a Šumenu. Téma paměti v bulharském středověku však zůstávalo poněkud stranou a spolu s problematikou kontinuity bylo zmiňováno spíše okrajově. Změnu přinesly až první vážné práce Miljany Kajmakamovové spadající do tohoto období, jež se snažily postihnout charakter bulharské historiografie.⁵² Ty však zůstaly bohužel originální pouze v rovině tématu a snahou vytvořit žánr původního bulharského středověkého kronikářství jako specifický literární směr, který si udržel nepřetržitou kontinuitu po celý

⁴⁵ Dujčev pouze vyjmenovává základní prameny, které poukazují na existenci ideje kontinuity mezi oběma státy v Druhém bulharském carství, a konstatuje její existenci, aniž by se však pouštěl do tématu hlouběji. Ideu národa pak chápe zcela v intencích Angelovovy knihy. Viz ДУЙЧЕВ, Иван. Идеята за приемствеността в средновековна българска държава. In Tentýž. *Проучвания върхи средновековна българска история и култура*. София, 1981, s. 68-81.

⁴⁶ Viz průkopnické práce Vasilky Tapkovové-Zaimovové ТЪПКОВА-ЗАИМОВА. Василка. *Долни Дунав – гранична зона на византийския запад*. София, 1976. a Strašimira Liševa ЛИШЕВ, Страшимир. *Българският средновековен град*. София, 1970.

⁴⁷ *История на България: Том 3: Второ българско царство*. София, 1983, s. 13.

⁴⁸ Tamtéž, s. 34.

⁴⁹ Tamtéž, s. 73.

⁵⁰ Tamtéž, s. 73-74.

⁵¹ Tamtéž, s. 81.

⁵² Práce autorky z toho období byly završeny monografií o bulharské středověké historiografii, byť ta se vydání dočkala až těsně po revoluci. Viz КАЙМАКАМОВА, Миляна. *Българска средновековна историопис (от края на VII до първата четвърт на XV век)*. София, 1990.

středověk, včetně období pohanského Bulharska a byzantské nadvlády.⁵³ Stejně tak pokus Jordana Andreeva využít tématu historické paměti při zkoumání osudu synů cara Ivana Alexandra, spíše než k poznání přispěl pouze k tvorbě národní mytologie.⁵⁴

Přes všechny své nedostatky po sobě komunistická historiografie zanechala rozsáhle dílo, které přineslo významné rozšíření pramenné základny, pokrok v jejím zkoumání a prohloubení poznatků ve sféře politických, hospodářských a sociálních dějin. V pohledu na paměť a na její roli v dějinách však toto dílo nepřekročilo mantinely vytyčené v období do druhé světové války. Částečně je sice upravilo pro své potřeby, ale podstata zůstala nezměněna.

Právě v tomto stavu ji zastihl rok 1989 a s ním postupný pád komunistického režimu.

Po změně režimu začala v Bulharsku stejně jako v ostatních postkomunistických zemích revize dosavadní historiografie a představ o dějinách, které vytvářela. V medievistice se tento trend projevil především postupným, ale existujícím přehodnocením charakteru bogomilského hnutí, rehabilitací křesťanství, opuštěním teorie cílevědomé romeizace Bulharů v období byzantské nadvlády a „rehabilitací“ prabulharského etnika, které se v postkomunistickém období (místy je třeba říct bohužel) stalo objektem intenzivního zájmu. Při zkoumání paměti a její role ve středověku však panovala opět výrazná kontinuita s tvorbou předchozího režimu, přičemž se zdá, že téma paměti vůbec nebylo chápáno jako problém.⁵⁵ Problematicnost monolitního chápání národa a paměti byla sice se zpožděním alespoň částečně představena,⁵⁶ avšak bulharští historici vůči ní zůstávají ještě dnes často úspěšně imunní. Dobře lze tento problém vidět na tvorbě Ivana Božilova, který se jako první pokusil o komplexnější pohled na ideovou kontinuitu mezi oběma bulharskými státy ve středověku. Božilov tradičně pojímá paměť v rámci celého národa, a tak nepřekvapí, že v jeho podání „*uvědomění, tradice, historická paměť a především vzpomínka na bulharské carství jim*“ (Bulharům, pozn. AK)

⁵³ Tuto myšlenku Milijana Kajmakamovová prosazuje dodnes. Viz její poslední monografie КАЙМАКАМОВА, Миляна. *Власт и история в средновековна България: VII-XIV век*. София, 2011.

⁵⁴ V případě Andreevovy práce se jednalo o podporu mýtu o silném vojenském odporu, který měli Bulhaři za vlády Ivana Alexandra (1331-1371) projevit a při kterém měli zahynout dva ze tří carových synů z prvního manželství. Viz АНДРЕЕВ, Йордан. *България през втората четвърт на XIV век*. Велико Търново, 1993. Andreevovy teze v rámci kritiky tohoto mýtu pak vyvrací až v poslední době Evgenija Ivanova. Viz ИВАНОВА, Евгения, *Изобретяване на памет и забрава: „Падналото царство“ и „Последният владетел“ в националната памет на събри и българи*. София, 2011.

⁵⁵ Když se například historik Mito Isusov zamýšlel v roce 1991 nad novými úkoly a možnostmi, před nimiž bulharská historická věda stojí, myšlenka takového typu mu nejen pro období bulharského středověku vůbec nepřišla na mysl. Viz ИСУСОВ, Мито. Историческата наука и нашата съвременност. In *Исторически Преглед* 1991, roč. 47, č. 1, s. 3-12.

⁵⁶ Stalo se tak prostřednictvím překladu studie Michaela Heinze v časopise *Istorčeski pregled*. Viz ХЕЙНС, Майкъл. Историкът и идеята за нацията. In *Исторически преглед* 1998, roč. 54, č. 5-6, s. 219-235.

помáhaly v jejich snaze odlišit se od Byzantinců.⁵⁷ Novinkou však byla autorova snaha dát těmto pojmům alespoň nějaký obsah. Bohužel tak činil pouze za účelem potvrzení jiné své teorie o velkolepé státnické ideji cara Symeona, tzv. *Pax Symeonica*,⁵⁸ o jehož propagaci a utvrzení v rámci bulharské medievistiky se autor vytrvale, a nutno říct že spíše neúspěšně, snaží. Historická paměť se tak v jeho podání mění na komplexní znalost hypotetického Symeonova programu, který pak měli Asenovci věrně následovat⁵⁹ a který měl být obsažen i v takových spisech, jakým je tzv. *Bulharský apokryfní letopis*.⁶⁰ Není proto divu, že takto účelové použití historické paměti bulharského středověku nijak k hlubšímu poznání problematiky nepřispělo. O několik let později se pokusil komplexně pojmut téma bulharského národního uvědomění, v rámci kterého se musel dotknout i tématu paměti, Valeri Kacunov.⁶¹ I přes o něco fundovanější přístup ve srovnání se staršími pracemi na toto téma však Kacunov zůstal opět zcela v zajetí Angelovovy práce, doplněné o dosti svéráznou interpretaci apokryfních děl z pera Milijany Kajmakamovové,⁶² jíž se budeme podrobněji věnovat v další kapitole.

Přesto pozitivní podněty přišly, především v rámci komplexnějšího přístupu k pramenům. Průlomová syntéza Anisavy Miltenovové a Vasilky Tapkovy-Zaimovové o bulharské historicko-apokalyptické literatuře konečně zasadila tato díla do kulturního kontextu pravoslavné křesťanské civilizace, aniž by je autorky pokládaly za díla bogomilská či kronikářská.⁶³

Je smutným, ale charakteristickým faktem, že kritický přístup k paměti je v rámci bulharské vědy charakteristický spíše pro badatele, nepocházející z historických fakult bulharských univerzit. Hlavní historické fakulty v zemi, respektive jejich přední pracovníci, bohužel ve většině případů i v posledních dvaceti letech pokračují v linii vytyčené pracemi Zlatarského a Angelova. Tak tomu je v případě prací Vasila Gjuzeleva, Petara Angelova, Jordana Andreeva, Ivana Božilova, Georgiho Nikolova a zatím posledních kolektivních syntéz bulharských

⁵⁷ БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 134.

⁵⁸ Tuto teorii Ivan Božilov představil ve své monografii o Caru Symeonovi. Viz Tentýž. *Цар Симеон Велики (893-927): Златният век на средновековна България*. София, 1983.

⁵⁹ Tentýž. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 165 – 194.

⁶⁰ Tamtéž, s. 134.

⁶¹ КАЦУНОВ, Валери. Прояви на българското народностно съзнание от времето на византийското владичество. In *Годишник на Софийския университет: Исторически факултет 1998-1999*, гоџ. 91-92, София, 2003, s. 105 – 163.

⁶² Poslední autorčinu práci na dané téma viz v КАЙМАКОВОВА, Милияна. Византия и историческата култура на българите преи XI – XII век. In *Исторически преглед 2003*, џ. 5-6, s. 3-19.

⁶³ ТЪПКОВА-ЗАЙМОВА, Василка – МИЛТЕНОВА, Анисава. *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*. София, 1996. Pro aktuální stav bádání obou autorek viz druhé, podstatně rozšířené vydání knihy: ТАПКОВА-ЗАЙМОВА, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011.

středověkých dějin.⁶⁴ Zcela zvláštním případem jsou pak Georgi Bakalov ze Sofijské univerzity a Plamen Pavlov z Tarnovské univerzity, kteří se kromě relativně seriózních studií postupně zcela oddali pěstování „národní myšlenky“ a v rámci nechvalně proslulého nakladatelství Tangra TaNaKra publikují či zaštiťují práce, které již nemají s vědou nic společného. Přesto v oblasti dějin bulharské literatury a kultury vyšlo obzvláště po roce 2000 množství podnětných prací, které se jednotlivými aspekty projevů paměti v bulharském středověku zabývají, nebo boří stereotypy, o které se zjednodušené vidění paměti ve středověku opírá.⁶⁵ Stále se však jedná spíše o světlé výjimky.

Pojetí historické paměti středověkých lidí však v bulharské historiografii stále zůstává z velké části připomínáno jen jedno. Paměť nepřestala být spjata výlučně s národem, který měl s její pomocí utvrzovat svojí identitu a obnovovat národní minulost. Tato „totální paměť“ není ničím výjimečným. Naopak, jak ukazuje Pierre Nora, jedná se o typický jev vlastní až do relativně nedávné doby i jinak velice progresivní historiografii francouzské.⁶⁶ V případě Bulharska k tomuto jednostrannému přístupu k historické paměti až na pár výjimek chybí kritičtější alternativa. Přívlastek „historická“, který někteří bulharští historici používají, je tak při popisu paměti v těchto pracích pouze formální, neboť jinou paměť jako by bulharský středověk neznal. Vzpomínky na slavné dějiny a mocný stát jsou i v očích mnohých bulharských vědců důležitým motorem oné zvláštní a neustálé „touhy po osvobození“, nezávisle na tom, jak moc je akcentována problematika sociální či ekonomická. Je tedy třeba pokusit se zodpovědět otázku, jaký objem vzpomínek na První bulharský stát vlastně jeho pád přežil a zda tyto vzpomínky hrály skutečně natolik ústřední úlohu, jak se bulharská historiografie domnívá.

⁶⁴ *История на българите: От древността до края на век.* София, 2003, s. 325-335. БОЖИЛОВ, Иван – ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *История на България: VII - XIV век.* Второ издание. София, 2006, s. 341-415.

⁶⁵ Viz v tomto pohledu záslužné práce Ivana Biljarského, který vytvořil zatím nejzdařilejší interpretaci *Bulharského apokryfního letopisu*, a již zmíněné práci Evgenije Ivanovové. БИЛЯРСКИ, Иван. *Сказание на Исая пророка и формирането на политическата идеология в ранносредновековна България.* София, 2011., ИВАНОВА, Евгения, *Изобретяване на памет и забрава: „Падналото царство“ и „Последният владетел“ в националната памет на събри и българи.* София, 2011.

⁶⁶ НОРА, Пиер. *Между паметта и историята: проблематика на местата.* НОРА, Пиер. *Места на памет: Том I, от републиката до нацията.* София, 2004, s. 39.

3. Období Byzantské nadvlády

Období 167 let, která uběhla mezi zánikem a obnovením bulharského státu, představuje dodnes problematickou část byzantských a bulharských dějin, jejíž poznání je stále značně neúplné. Kromě omezenějšího, avšak existujícího, zájmu bulharských badatelů je na vině především značně nedostatečné množství pramenů jak bulharské, tak byzantské provenience, které značně ztěžuje jakékoliv úsilí o vytvoření ucelenějšího obrazu této epochy. Přesto se z různých zdrojů dochovala nejrůznější svědectví o existenci a projevech paměti na zaniklý bulharský stát. Často se můžeme v bulharské historiografii setkat s tvrzením, že právě toto jsou důkazy neutuchajícího bulharského povědomí o vlastní státnosti a minulosti, díky kterému se měl bulharský stát dočkat obnovení. Neodpovídají však již na otázku, jak se tato paměť a toto povědomí měnily či neměnily v čase, zda byly stejné ve všech oblastech bývalého státu a jaké vůbec byly podmínky pro jejich uchování. Právě takový pohled je alespoň v základních rysech nezbytný, aby bylo možné pochopit, z jaké paměti druhé bulharské carství vycházelo a do jaké míry tato paměť určovala jeho osudy a podobu.

Výzkumy sociologa Maurice Halbschwasche, historiků Jana Assmanna, Jacquese Le Goffa, Pierra Norry a dalších jasně prokázaly, že čím dále se paměť nachází od naší bezprostřední zkušenosti, ať už časově, nebo prostorově, tím více je třeba ji udržovat a aktualizovat uměle.⁶⁷ Ať už se tak mohlo dít pomocí nejrůznějších periodicky se opakujících rituálů, zapisováním do knih, nebo „ztělesněním“ do nejrůznějších staveb a předmětů. Středem našeho zájmu tedy bude otázka, zda se v bulharské společnosti udrželo historické povědomí o bulharském státě v rámci „konektivní struktury“⁶⁸ jako součást identity Bulharů (jako byla a je např. vzpomínka na Židovské království nedílnou součástí paměti Židů), jež by je byla schopna mobilizovat, nebo jen jako prázdná vzpomínka bez hlubšího obsahu.

⁶⁷Viz např. ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, 2001, s. 37-38.

⁶⁸Tento pojem užívá ve své práci Jan Assmann a vysvětluje jej takto: „Každá kultura vytváří cosi, co lze nazvat konektivní strukturou. Ta nastoluje spoje a závazky a to ve dvou dimenzích: společenské a časové dimenzi. Váže člověka k jeho bližnímu tím, že jako „společný svět smyslu“ (Berger, Luckmann) utváří sdílený prostor zkušenosti, očekávání a jednání, jehož propojující závazná síla přispívá k rozvoji důvěry a orientovanosti. Konektivní struktura ale také propojuje včerejšek s dneškem, neboť utváří formativní zkušenosti a vzpomínky, a podržuje je přítomně, uzavírá obrazy a historie pocházející z jiné doby do postupujícího horizontu přítomnosti a podněcuje tak naději a vzpomínku. Tento aspekt kultury leží v mytických a historických vyprávěních. Oba aspekty – normativní i narativní, aspekt nařízení i aspekt vyprávění – zakládají souměřitelnost neboli identitu, umožňují jedinci mluvit o „my“. Tím, co jednotlivá individua spojuje do podobného „my“, je konektivní struktura sdíleného vědění a sebezobrazení, která se opírá jednak o vazbu na společná pravidla a hodnoty, jednak o vzpomínku na společně obývanou minulost.“ Tamtéž, s. 20.

3.1. Politický a sociální vývoj v dobytém Bulharsku ve vztahu k historické paměti

Ještě v posledních desetiletích své existence nepředstavoval První bulharský stát jednotný celek.⁶⁹ Pod vlivem vnitřních i vnějších okolností jeho jednotlivé části začaly procházet specifickým vývojem, jenž se zčásti odrazil i na jejich podobě během období byzantské nadvlády. Právě z této kontinuity bulharská historiografie při úvahách o zachování historické paměti a historického vědomí Bulharů v tomto období vychází. Zároveň se však tyto celky po integraci do Byzantské říše ocitly ve zcela nové geopolitické situaci, která ve srovnání s předcházejícím obdobím výrazně proměnila jejich vnitřní strukturu. Tyto proměny pak s postupujícími léty byzantské nadvlády (především ve 12. století) výrazně ovlivnily podmínky, ve kterých se vzpomínky a povědomí o zaniklém carství mohly dále rozvíjet.

Území Prvního bulharského státu se stalo součástí celkem čtyř administrativních celků byzantské říše, z nichž každý byl vystaven specifickým podmínkám byzantské správy a každý si prošel odlišným vývojem.

Téměř žádné stopy projevu bulharského historického povědomí se dosud nepodařilo objevit v rámci tematických oblastí **Makedonia** a **Filipopolis**. Tato temata se rozprostírala na území ohraničeném ze severu pohořím Stará Planina, ze západu sofijskou oblastí náležící již k tematu Bulgaria, z jihu Egejským mořem a Soluní (Viz mapu v příloze č. 1). Jejich součástí tak nebylo pouze nově dobyté území, ale i starší integrální části říše. Právě tato území dosáhla v 11. a 12. století nebyvalého rozkvětu. Dříve hraniční země, které patrně nejvíce trpěly byzantsko-bulharskými válkami, se po dobytí Bulharska ocitly v jádru evropské části říše a byly vystaveny nájezdům nomádů ze severu a Normanů ze západu podstatně méně než okolní temata. Archeologické nálezy ukazují již v 11. století výrazný demografický růst, způsobený částečně i vlnami uprchlíků ze severních oblastí. S ním byl spojen i nebyvale velký rozvoj měst, jejichž počet v tomto období výrazně narostl. Tato města se na rozdíl od předchozích let strávených pod bulharskou vládou, kdy se většinou nejednalo o moc víc, než pevnosti s určitým zázemím, začala výrazně rozvíjet i jako centra obchodu a řemeslné výroby.⁷⁰ Teprve nyní, poprvé po několika staletích, se opět stávala městy v pravém slova smyslu.

Z hlediska správy se jednalo o typická byzantská temata bez jakýchkoliv specifíků. Neexistují zde doklady o specifickém postupu Byzantinců vůči místním podmínkám a

⁶⁹ O procesu regionálního partikularismu a jeho specifických v rámci Prvního bulharského státu viz НИКОЛОВ, Георги. *Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България*. София, 2005, s. 123-206.

⁷⁰ МИЛАНОВА, Албена. Градът във византийската България (XI-XII в.): Приемственост и промяна. In *Mediaevalia christiana*, 2007, č. 2, s. 11-12

obyvatelstvu a ani u obyvatelstva samotného nelze doložit sentiment po zaniklém carství či alespoň nenávisť k „porobitelům“ a snahu o svržení jejich „jha“. Za takovýto projev bývá v bulharské historiografii někdy pokládáno paulikánské povstání z roku 1084-1086 v Plovdivu,⁷¹ avšak tato teze již dnes většinou bulharské historiografie prosazována není. Chybí pro ni jakýkoliv důkaz.

Na troskách jádra bývalého Samuilova Bulharska bylo vytvořeno **tema Bulgaria** s centrem ve Skopji, oblast z hlediska uchování a projevů historického povědomí značně rozporuplná. Prvních zhruba šest desetiletí po svém vzniku v roce 1018 bylo tema Bulgaria jednoznačně nejviditelnějším centrem projevů historického povědomí Bulharů. Tomu odpovídal i přístup Byzance. Území, v jehož čele stál hodnostář s různými tituly (dux, katepan, strategos⁷²) bylo zpočátku zcela kontrolováno vojenskou administrativou a daňová politika výslovně kopírovala zavedený bulharský systém. Pravděpodobně až po roce 1042 byla postupně zřízena civilní administrativa.⁷³ V roce 1048 je doložena existence úřadu *pronoeta*⁷⁴ a v roce 1060 také *praitora*,⁷⁵ což patrně souviselo se zaváděním standardního byzantského systému civilní správy. Po celou tuto dobu se však vládce tematu musel opírat i o místní etnický bulharskou aristokracii.⁷⁶

Území tematu tvořilo zároveň i jádro diecéze Ochridského arcibiskupství, jediné instituce mající přímou kontinuitu s prvním bulharským státem. Část diecéze ležící zhruba mezi Ochridem, Sredcem a Soluní představovala zároveň nejvýznamnější ohnisko bulharského písemnictví v období byzantské nadvlády, s níž jsou spjaty všechny bulharské texty oné doby, které jsou za projevy historické paměti či povědomí považovány.

⁷¹ O povstání viz *История на България: Том 3: Второ българско царство*. София, 1983, s. 74-75.

⁷² Výčet jednotlivých titulů používaných pro správce tematu a jejich nositelů viz v БОЖИЛОВ, Иван – ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *История на България: VII - XIV век*. Второ издание. София, 2006, s. 344 – 350.

⁷³ Viz STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004, s. 136-138.

⁷⁴ Význam této funkce není zcela jasný. Buď se jednalo o nižší správní post podřízený *dukovi* či *katepanovi* nebo o funkci fiskální povahy. Viz *The Oxford Dictionary of Byzantium: Volume 3*. Oxford – New York, 1991, s. 1733.

⁷⁵ Jedna se o pořečtělou verzi latinského slova *praetor*. V této podobě se objevuje až v 9. století jako provinční úředník, podřízený strategovi, mající soudní pravomoci. Viz *Oxford Dictionary of Byzantium: Volume 3*. Oxford – New York, 1991, s. 1710.

⁷⁶ Ačkoliv někteří příliš „exponovaní“ představitelé bulharské aristokracie byli přesunuti do malé Asie (byť s česnými tituly a jako služebníci říše), nelze předpokládat, že by se nějaké radikální změny dotkly i místní nižší aristokracie. Takový postup by zcela odporoval byzantské tradici, nemluvě vůbec o případných obtížích spojených s jeho realizací. O charakteru a etnické příslušnosti této vrstvy nemáme téměř žádné informace. Je však známo, že bulharské povstání z roku 1072 bylo organizováno právě příslušníky takovéto nižší aristokracie (Pokračovatel Skylitzův je nazývá *proechontes*) v čele s Jiřím Vojtěchem, kteří zde jistě nepředstavovali nějaké novum. Viz STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004, s. 141 – 142.

S tematem Bulgaria byla úzce spjata i dvě největší bulharská povstání 11. století namířená proti byzantské správě, která navíc prokazatelně měla za cíl obnovit bulharský stát: povstání Petra Deljana (1040-1042) a Jiřího Vojtěcha (1072).⁷⁷ Jejich aktéři považovali právě tuto oblast za centrum bulharského státu, nikoliv Preslav, a jejich akce směřovaly k osvobození právě tohoto území (Viz mapu v příloze č. 1). Obě povstání představují pro většinu bulharských historiků nezvratný důkaz aktivních projevů bulharského historického povědomí a touhy národa svrhnout nadvládu Byzance. Avšak s posledními desetiletími 11. století tyto projevy mizí. Veškerá správní specifika tematu byla odstraněna a vzhledem k tomu, že nelze předpokládat vymizení etnicky bulharské nižší aristokracie (ačkoliv o ní nemáme prakticky žádné zprávy, pramenů pro toto období je bohužel minimum), je pravděpodobné, že se nakonec v rámci říše zcela integrovala. Není proto divu, že si Paul Stephenson mohl dovolit bez nadsázky prohlásit, že „v roce 1100 zde bylo tema Bulgaria s charakteristickými byzantskými institucemi (například civilní a fiskální úředníci) a charakteristickými byzantskými problémy (tvrdé a nespravedlivé daně, nekompromisní nábor provinční pěchoty).“⁷⁸ Ve prospěch jeho závěru mluví i fakt, že ve 12. století již na území tematu neproběhlo jediné povstání mající charakter Deljanova a Vojtěchova. Myšlenka na obnovení carství mizí, ačkoliv většina bulharských historiků je stále přesvědčena, že skrytě existovala v rámci celého národa, popřípadě hledá její kontinuitu u povstání nemajících s obnovením carství nic společného. Jedině tak si jsou schopni vysvětlit, že se po více než sto letech znovu objeví v 80. letech 12. století při povstání Petra a Asena. Objevila se však ve zcela novém kontextu a v tematu Paristrion, jež se svým „dějinným příběhem“ a podobou od standardních temat výrazně lišilo.

⁷⁷ O tom, že se byl Petr Deljan prohlášen za bulharského cara, jednoznačně svědčí oba hlavní byzantské prameny, které se o povstání zmiňují, tj. kroniky Jana Skylitzy a Michaela Psella. Skylitzes píše: „A tak mu lidé uvěřili a prohlásili jej bulharským carem“. To potvrzuje i Psellos, který zmiňuje, že „Nedokazoval, že je z urozeného rodu a královského původu, ale vymyslel si nebo snad i dokázal svůj původ z vedlejší linie a tím je snadno přesvědčil a lid, pozvednuv jej na štít, mu svěřil vládu“. Viz Гърци извори за българската история: Том VI. София, 1964, s. 302, PSELLOS, Michal. *Byzantské letopisy*. Praha, 1982, s. 72. (Přeložila Růžena Dostálová).

Pro revoltu Jiřího Vojtěcha a Konstantina Bodina zůstává hlavním pramenem Pokračovatel Skylitzův, které uvádí, že „Vůdci Bulharska, předpokládali, že Michael, který byl vládcem, by jim mohl pomoci a spolupracovat s nimi a mohl by jim poslat svého syna, aby jej prohlásila za cara Bulharska, aby tak byli osvobozeni od moci a útlatu Římanů.“ Viz Гърци извори за българската история: Том VI. София, 1964, s. 335.

⁷⁸ STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004, s. 154-155.

Tema **Paristrion/Paradunavon** (dále jen Paristrion⁷⁹) je z hlediska zkoumání dějin vzniku Druhého bulharského carství a historického povědomí, které se na ně váží, nejdůležitějším celkem, neboť právě zde povstání Asenovců vypuklo a zde se nalézalo jádro obnoveného státu po celou dobu jeho existence. Paradoxně však na tomto území (na rozdíl od tematu Bulgaria) před událostmi roku 1185 nevypuklo jediné povstání, jež by mělo za cíl obnovení bulharského státu, ani zde nekvasila bohatá literární činnost jako na území pod správou Ochridského arcibiskupství. Zato jeho správní uspořádání a sociálně-ekonomická skladba byly značně specifické.

Tema Paristrion pokrývalo prostor ohraničený z jihu a západu pohořím Stara Planina, ze severu Dunajem a z východu Černým mořem. Poprvé se pod byzantskou nadvládou dostalo již během kampaně Jana Tzimiska proti Rusům vedeným knížetem Svjatoslavem, po níž byl v zemi ustaven *Strateg ioannopolský*.⁸⁰ Záhy však došlo k redukci zdejšího vojska a většina strategie byla nedlouho poté obsazena carem Samuilem (nejspíše po jeho vítězství v bitvě u Trajánových vrat/Trajánovy brány v roce 986).⁸¹ Území bylo získáno zpět až roku 1000 během kampaně Basilea II. a k zformování Paristrionu došlo pravděpodobně po definitivním dobytí Bulharska v roce 1018.

Basileos II. zde svým nástupcům zanechal problematické dědictví. Tak jako na jiných, na Bulharsku dobytých území, kde si císař nemohl být alespoň zpočátku jist loajalitou místního obyvatelstva, se byzantská přítomnost v Paristrionu soustředila do několika opevněných městských center a několika pevností podél hlavních cest obsazených byzantskou posádkou.⁸² Mimo tato centra musela být správa zcela závislá na místních elitách, neboť o jakémkoliv jejím rozšiřování nemáme žádné doklady. Jedná se koneckonců o praxi pro Byzanc typickou, která, jak bylo uvedeno výše, byla aplikována i v případě tematu Bulgaria. Zde však vinou vnějších okolností k postupné normalizaci poměrů nedošlo.

⁷⁹ Evoluce názvu tematu zůstává nejasná a v podstatě každý autor uvádí jinou chronologii. Zatímco Božilov předpokládá plynulou evoluci názvu z Paristrion na Paradunavon, Stephenson předpokládá jejich střídání. Jakýkoliv doklad o názvu tematu v 12. století pak chybí. V zájmu zachování přehlednosti proto používáme jednotný název Paristrion ve všech případech. Viz БОЖИЛОВ, Иван – ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *История на България: VII - XIV век*. Второ издание. София, 2006, s. 350-356. STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004, s. 81-103.

⁸⁰ Viz chronologii jednotlivých známých stratégů z tohoto období a jejich titulů. Zde vycházíme z chronologie uvedené Ivanem Jordanovem, který se této problematice na základě dochovaných pečetí věnoval nejsystematičtěji. Viz ЙОРДАНОВ, Иван. *Печатите от стратегията в Преслав (971-1088)*. София, 1993, s. 19.

⁸¹ ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Василка. *Долни Дунав – гранична зона на византийския запад*. София, 1976, s. 52-53.

⁸² STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004, s. 81-83. ИЛИЕВА, Люба. Градското стопанство в земите между Дунав и Стара Планина през периода на византийското владичество в българските земи (XI-XII в.). In *ТАНГРА: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*. София, 2006, s. 564.

Hranice na dolním toku Dunaje byla již v období stěhování národů jedním z hlavních míst, přes které do říše proudily cizí elementy, Huny a Góty počínaje a Bulhary konče. Právě ustanovení bulharského státu znamenalo jistou změnu situace, neboť ten pravděpodobně až do 10. století oba břehy Dunaje kontroloval a území mezi řekou a Starou Planinou se postupně stalo relativně stabilním zázemím, které bylo daleko spíše ohrožováno Byzancí z jihu.⁸³ Se ztrátou bulharské kontroly nad zadunajským územím a následným obsazením samotného Bulharska nejdříve Rusy a posléze Byzancí, se na tomto území utvořilo mocenské vakuum, které začaly rychle vyplňovat nomádské kmeny přicházející z dnešních ukrajinských a jihoruských stepí.

Prvními z těchto stepních národů byli Pečeněhové, kteří se zde usadili na konci 10. století. S opětovným ustanovením hranice říše na Dunaji se tak území tematu Paristrion ocitlo ve zhruba stejné situaci jako před několika staletími. Basileos II. a jeho následovníci nebyli schopni tuto situaci správně zhodnotit, a tak od 30. let 11. století započali Pečeněhové s nájezdy na území tematu, které vyvrcholily v letech 1045-1053. Byzanc nebyla schopna těmto nájezdům efektivně čelit. Nepříliš početná síť menších pevností osazených posádkami se ukázala zcela neefektivní. Archeologické nálezy ukazují, že většina pevností byla násilně dobytá, zničena a vojenský i hospodářský život v nich již většinou nebyl obnoven. Právě do této doby se datuje i zánik prvního bulharského hlavního města Plisky.⁸⁴ Zároveň došlo k výrazné migraci obyvatelstva. Ta mířila jednak přes hory do tematu Bulgaria, Thrakia a Filipopolis, nebo v rámci Paristrionu směrem k Dunaji do blízkosti opevněných měst a k relativnímu bezpečí Staré Planiny.⁸⁵ To znamenalo výrazný pokles obyvatelstva v samotné Myzijské nížině, jádru Prvního bulharského státu. Některá větší centra jako Preslav, Dorostol, a část podunajských měst sice nájezdy Pečeněhů přežila, avšak zabránit jim nemohla, stejně jako až na několik výjimek neefektivní pokusy byzantských císařů.⁸⁶ Značná část Pečeněhů se tak se souhlasem říše na území tematu usídlila a byla udržována výměnou za vojenskou ochranu dunajské hranice. Tento stav však vydržel jen do roku 1072, kdy se Byzanc pokusila

⁸³ Až do ruského vpádu v roce 971 není znám jediný případ průniku cizích vojsk do tohoto jádra bulharského státu ze severu. Naopak průníků z jihu v rámci byzantsko-bulharských válek bylo mnoho.

⁸⁴ ИЛИЕВА, Люба. Градското стопанство в земите между Дунав и Стара Планина през периода на византийското владичество в българските земи (XI-XII в.). In *ТАНГРА: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*. София, 2006, s. 564-565.

⁸⁵ БОРИСОВ, Борис. Демографските промени през XI-XII век в днешните български земи (Археологически свидетелства). In *ТАНГРА: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*. София, 2006, s. 397-401.

⁸⁶ Strategie Konstantina IX. Monomacha, jehož síly vcelku úspěšně vyčerpávaly nomády v guerillové válce, nebyla dalšími císaři napodobena. Ti naopak dále pokračovali ve víceméně neefektivní snaze zničit Pečeněhy v „řádných“ polních bitvách. Viz. STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004, s. 90-94.

způsob vydržování těchto sil zreformovat, což vyústilo v rebelii, mající za následek faktickou ztrátu byzantské kontroly nad tematem. Dorostol byl vydán Pečeněhům místním obyvatelstvem a hlavní slovo v Paristrionu tak mělo několik pečeněžských vůdců. Tema se na dvacet let zcela vymklo kontrole ústřední vlády, byť Pečeněhové a místní obyvatelstvo se zde nesnažili vytvořit jakoukoliv formu státnosti, a stav panující v těchto zemích lze nejpřesněji označit jako anarchii.⁸⁷ Zůstává však faktem, že vývoj území mezi Dunajem a Starou Planinou začal probíhat zcela nezávisle na byzantské říši.

Situaci částečně změnila teprve tříletá kampaň Alexia I. Komnena zakončená roku 1091 drtivým vítězstvím nad Pečeněhy u Levunia. Území bylo opět připojeno k říši a v Dorostolu byl ustaven *dux*.⁸⁸ Alexios I. však zcela rezignoval na snahu o zvrácení procesů, které se zde již několik desetiletí rozvíjely. Byzantská správa se tak omezila pouze na přítomnost stratéga a několika málo vojenských posádek. Zcela centralizován byl i výběr daní. Veškerá další moc pak již byla v rukách místního obyvatelstva, ať už se jednalo o Bulhary, Vlachy, pokřtěné Kumány (nomády, kteří v tomto prostoru nahradili ve 12. století Pečeněhy), nebo míšence těchto etnik. Všichni byli označováni souhrnným termínem *mixobarbaroi*. Byzanc jim postupně stále více svěřovala do rukou vojenskou ochranu jak dunajské, tak staroplaninské hranice a někteří *mixobarbaroi* se dle svědectví byzantského dějepisce Nikéty Choniata pravděpodobně dostali i do řad tzv. proníarů.⁸⁹ Míra závislosti místních elit na říši se tak v Paristrionu neustále snižovala a zhruba od 2. poloviny 12. století již byla jejich loajalita závislá spíše na schopnosti Byzance vyplácet finanční částky výměnou za udržení stability a ochotu přispět v případě vážnějšího ohrožení na pomoc. Jakmile tyto podmínky po vcelku stabilní vládě Manuela I. Komnena padly, nic už elity zdejších Vlachů, Bulharů a Kumánů fakticky k říši nevázalo a podle Vasilky Tapkovové-Zaimovové, tak i podle Paula Stephensona již pak bylo otázkou času a vhodné záminky, než se toto území pokusí od nevyhovující centrální autority odtrhnout.⁹⁰

Specificky řízenou oblast představoval i tzv. „byzantský severozápad“, tj. území hraničící z východu s tematem Paristrion a z jihu s tematem Bulgaria. Jeho centra tvořila města Niš,

⁸⁷ ТЪПКОВА-ЗАИМОВА. Василка. *Долни Дунав – гранична зона на византийския запад*. София, 1976, s. 94-96.

⁸⁸ Tamtéž, s. 101.

⁸⁹ Na definici pojmu *mixobarbaroi* se nezávisle na sobě shodují jak Paul Stephenson, i Vasilka Tapkovová-Zaimovová. Druhá jmenovaná pouze klade větší důraz na pravděpodobně etnicky bulharskou (ať už čistou či smíšenou) příslušnost těchto místních elit. STEPHENSON, Paul, Op. cit., s. 110. ТЪПКОВА-ЗАИМОВА. Василка. Op. cit., s. 111-131

⁹⁰ ТЪПКОВА-ЗАИМОВА. Василка. Op. cit., s. 142-143. Paul Stephenson zdůrazňuje ekonomickou stránku problému a zastává názor, že kdyby bývala byla Byzanc jednala s Petrem a Asenem diplomatičtěji a použila osvědčenou strategii „úplácení“ každoročními příspěvky a případně i funkcemi, vypuknutí, nebo přinejmenším eskalace povstání nemusely nikdy nastat. Viz STEPHENSON, Paul. Op. cit., s. 293.

Braničevo, Bělehrad a Sirmium (dnešní Sremska Mitrovica). Tema se tak rozkládalo na poměrně rozsáhlém území, které ale opět mělo výrazně hraniční charakter. Země mezi Bělehradem a Niší byla Byzanci úmyslně ponechána převážně neobydlená⁹¹ a byzantská správa se soustředila (v případě hraničních území již tradičně) jen do několika opevněných bodů, přičemž z velké části se opět opírala o místní elity a obyvatelstvo. Právě zde začalo v roce 1041 povstání Petra Deljana, avšak po něm jakékoliv projevy historické paměti či povědomí mizí. V 12. století bylo tema dějištěm rozsáhlých byzantsko-uherských konfliktů, přičemž roku 1180 bylo dokonce Uhry na krátkou dobu obsazeno.⁹² O několik let později se pak stalo prvním územím mimo tema Paristrion, které se dostalo pod kontrolu Asenovců. Bohužel není jasné, zda bylo vojensky obsazeno, nebo zda se místní elity k povstání samy připojily. V případě, že by platila druhá varianta, by totiž bylo nepochybně užitečné zjistit, jaká byla integrační síla, idea či zájem, které místní elity obou temat spojovaly.

I přes omezené množství pramenů a místy značně rozdílné názory jednotlivých historiků je možné říci, že hospodářsko-politická situace měla významný vliv na místo, v němž povstání Asenovců a následné obnovení carství proběhly. Tato situace v žádném případě nebyla statická. Naopak, možnost a pravděpodobně i ochota elit i běžných obyvatel zúčastnit se takového rozsáhlého vojenského střetu byla úzce spojena s dynamicky se měnícím stavem kooperace Byzance s lokálními mocenskými silami, její schopností sehrát úspěšně roli obránce před vnějším nebezpečím a zapojit tato území do standardního říšského systému správy. Hospodářsko-sociální aspekty povstání však samy o sobě nemohou potvrdit ani teorii o „národě toužícím po osvobození“, zastávaném většinou bulharských historiků, ani „antinárodní“ teorii Paula Stephenson. Ani Stephenson totiž nechápe paměť jako dynamický proces, nýbrž jako jakousi mrtvou veličinu, v níž přetrvává nevýrazná vzpomínka na staré carství, jež měla být během povstání Asenovců čistě utilitárně využita. A právě pochopení dynamiky tohoto procesu a jeho rozdílných podob může společně se studiem hospodářsko-politického vývoje jednotlivých oblastí přispět k pochopení událostí roku 1185 a motivací jejich aktérů.

⁹¹ Viz STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004, s. 124.

⁹²O událostech kolem byzantsko-uherských válek 12. století a organizaci tematu v této době viz tamtéž, s. 188-238.

3.2. Rozpad paměti

3.2.1. Ztráta centra a „centrální“ ideologie

Bulharský stát a jeho představitelé byli během středověku v neustálém kontaktu s politickou ideologií Byzantské říše, k níž neodmyslitelně patřila i výjimečná role hlavního města jako centra státu. Význam Konstantinopole byl v Byzantské říši zcela zásadní a nezastupitelný. Město na Bosporu bylo centrem mocenským i náboženským, ztělesněním říše, bez něhož by nebyla její existence a ideologické poslání možné. Konstantinopol byla úložištěm nejdůležitějších křesťanských relikvií, symbolem boží ochrany, která měla být městu a skrze něj celé říši poskytována. Tato ústřední úloha města se odrážela ve stavbách, umění, textech, tj. všude, kde bylo třeba vzájemně státní ideologii manifestovat.⁹³

V Prvním bulharském státě se ideologie spjatá s jeho centrem do takovéto šíře rozvinout nemohla, na to si křesťanské Bulharsko prošlo příliš mnoha zvraty v příliš krátké době. Přesto hrálo centrum státu v životě knížectví a posléze carství nezastupitelnou úlohu, především po nástupu knížete Symeona na trůn. Mladý kníže, podobně jako kdysi císař Konstantin, přenesl centrum státu do nového města vybudovaného již na křesťanských základech, byť neexistuje důkaz, že by se Symeon Konstantinovým činem přímo inspiroval. Preslav se však pod jeho vedením skutečně stala významným mocenským i kulturním centrem. V rámci bulharských možností byla vystavěna velkolepá architektura a Symeon cíleně budoval město jako centrum vzdělanosti (samozřejmě náboženské). Dvůr spolu s vladařem byly objektem oslavných textů, jakými byl *Popis Symeonova dvora* a *Pochvala caru Symeonovi*.⁹⁴ Za vlády cara Petra a Borise II. se zde pravděpodobně nacházelo sídlo patriarchátu, i když byzantské prameny místo Preslavi uvádí Dorostol.⁹⁵ Zlom nastal v roce 971, kdy byla Preslav dobyta nejdříve Rusy a posléze vojsky císaře Jana Tzimizka, přičemž bulharský car Boris II. byl zajat, odveden do Konstantinopole a slavnostně zbaven carských insignií. S přesunem odporu vedeným komitopuly v čele se Samuilem na západ carství bylo přesunuto i centrum, které po krátkém „pobytu“ v nejrůznějších místech zakotvilo v Ochridu, druhém nejvýznamnějším

⁹³ O roli Konstantinopole v politickém myšlení Byzance před čtvrtou křížovou výpravou viz ALEXANDER, Paul. The Strength of Empire and Capital as Seen Through Byzantine Eyes. *Speculum: A Journal of Medieval Studies* XXXVII, 1962, č. 3, s. 339-357.

⁹⁴ Text těchto památek viz v ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина I: Книжовни и исторически паметници от първото Българско царство*. София, 1943, s. 77-79.

⁹⁵ Bistra Nikolova soudí, že tato skutečnost ukazuje byzantský pohled na kanonický statut a práva bulharské církve. Ta je v byzantských pramenech výlučně nazývána arcibiskupstvím a lokalizace jejího centra do Dorostolu měla pravděpodobně znamenat snahu o zdůraznění kontinuity současného arcibiskupství s jeho raně středověkým, které se taktéž v Dorostolu nacházelo, avšak zaniklo. Tím by se symbolizovalo nejen obnovení dávných pořádků, ale i neoddelitelná příslušnost této eparchie do sféry vlivu Byzantské říše. Viz НИКОЛОВА, Бистра. *Устройство и управление на българската православна църква (IX-XIV век)*. София, 1997, s. 46-47, 106-107., kde je uvedena i další literatura.

náboženském centru Bulharska. Sem bylo přesunuto sídlo carství i patriarchátu. O tom, že se Samuil snažil posílit autoritu nových center i v rovině ideologické, svědčí přenesení ostatků sv. Achila Larysského do Prespy a následně do Ochridu. Úloha Ochridu jako centra země nebyla nejspíše ani po definitivním pádu Prvního bulharského státu zapomenuta. Není sice nikde uvedeno, kde chtěli Petr Deljan a Konstantin Bodin zřídit centrum případně obnoveného carství, avšak teritoriální rozsah jejich aktivit jasně napovídá, že právě oblast dnešní Republiky Makedonie, a nikoliv východ v čele s Preslaví, tvořila jádro státu, který se snažili obnovit. Když se však bulharský stát skutečně obnovit podařilo, všechna centra kromě Plisky a Preslavi měla zůstat zapomenuta. V Druhém bulharském carství budou všechna více či méně dočasná sídla carství (Serdika, Prespa, Ochrid) ignorována. I přes to, že paměť na ochridské cary byla Druhým bulharským carstvím uchováována, legitimita obnovení carství měla být spjata především s Preslaví.

O tom, že povědomí o Preslavi jako centru zaniklého carství v období byzantské nadvlády existovalo, svědčí hned několik pramenů. Není třeba se přitom opírat pouze o vyprávění Nikéty Choniata podle kterého měly první povstalecké akce vzbouřených Asenovců směřovat k obsazení Preslavi. Většina bulharských historiků tuto snahu Petra a Asena vydává za nezvratný důkaz historického povědomí Asenovců o úloze města a o jejich snaze využít tohoto povědomí pro své cíle.⁹⁶ To sice nelze nijak vyvrátit, avšak pokus o dobytí města mohl mít i důvody čistě vojenské, neboť v Preslavi se nacházela jedna z mála vojenských posádek, které Byzanc na území tematu Paristrion stále ještě vydržovala. Kromě této Choniatovy zmínky je pak Preslav jako centrum zaniklého státu zmiňována v tzv. *Bulharském apokryfním letopise*⁹⁷ a preslavští patriarchové jsou zmíněni v *Borilově synodyku*, který nepochybně čerpal právě z pramenů vytvořených nejpozději v období byzantské nadvlády.⁹⁸ Jaký však mohl být skutečný význam Preslavi jako specifického místa paměti? Tuto otázku se dosud bulharští badatelé zodpovědět nepokusili. Přitom právě Preslav je místem, které by pro Asenovce mělo být oním místem paměti, zprostředkujícím jim ideologii či politické myšlení starého státu.

⁹⁶ Viz např. *История на българите: От древността до края на век*. София, 2003, s. 340., АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство: Курс лекции*. Велико Търново, 1997, s. 28., БОЖИЛОВ, Иван – ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *История на България: VII - XIV век*. Второ издание. София, 2006, s. 427-428.

⁹⁷ ТАРКОВА-ZAIMOVA, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011, s. 282., popř. fototypické vydání textu v БИЛЯРСКИ, Иван. *Сказание на Исая пророка и формирането на политическата идеология в ранносредновековна България*. София, 2011, s. 26.

⁹⁸ БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и превод*. София, 2011, s. 168.

Preslav byla v rámci bulharské urbanistické tradice rozdělena na tzv. vnitřní a vnější město. Ve vnitřním městě se nacházela většina reprezentačních staveb, vladařský dvůr a možná i obydlí nejvyšší aristokracie, zatímco ve vnějším městě sídlil zbytek obyvatelstva. Bulharská historiografie a archeologie se dosud nebyly schopny pevně shodnout na charakteru většiny rozsáhlejších staveb nacházejících se na území vnějšího města, a tak v mnoha případech dosud není jasné, zda se jednalo o kláštery, či aristokratické rezidence.⁹⁹

První dobytí Preslavi v letech 970 a 971, nejdříve Rusy a posléze Byzantinci, nezanechalo na městě výraznější škody. Při dobývání sice byly poškozeny některé úseky hradeb vnitřního města¹⁰⁰ (opevnění vnějšího města dosud nebylo systematictěji prozkoumáno¹⁰¹), samotné město přečkalo tyto vojenské operace bez větší újmy. Totéž se dá říci i o jeho obsazení carem Samuilem po roce 985 a již konečným obsazením Byzantinci v roce 1001. Byzanc sice učinila z města jeden ze svých opěrných bodů v Paristrionu, bylo zde sídlo stratéga, metropolitů a vojenské posádky, ale přesto je již v této době ústup Preslavi ze slávy patrný. Pozornost říšské administrativy se soustředila prakticky výlučně na vnitřní město a to ještě v zredukované podobě, neboť jeho severní část byla vojensky zcela opuštěna.¹⁰² Některé reprezentativní budovy začaly upadat, avšak nezdá se, že by byl život města nějak výrazněji narušen. Tento stav však ve 30. a 40. letech 11. století zcela změnila pečeněžské války. Město tehdy bylo dobyto a vystaveno masivní destrukci. Archeologické nálezy dokládají, že velká část budov ve městě byla zničena.¹⁰³ V životě města je patrný výrazný úpadek, kdy vnitřní město, které si až do 30. let 11. století přeci jen nejspíše udržovalo jistý elitní status, bylo zaplaveno utíkajícím chudým obyvatelstvem, jež vedle rozpadlých nebo rozpadajících se budov přežívalo v zemljankách.¹⁰⁴ Tato situace se pak nezměnila ani po ztrátě a opětovném

⁹⁹ Viz poslední práci Bistry Nikolovové, která na základě komparace dochovaných zbytků budov v Preslavi s ostatními klášterními komplexy pravoslavného světa 10-12. století do značné míry zpochybňuje funkci některých těchto komplexů v Preslavi jako klášterů, ačkoliv za ně byly dosud bez hlubší argumentace tradičně považovány. Viz НИКОЛОВА, Бистра. *Монашество, ванастири и манастирски живот в средновековна България: Том 1*. София, 2010, s. 41-188.

¹⁰⁰ Viz archeologické doklady škod způsobené na východní stěně opevnění vnitřního města v ОБЧАРОВ, Димитър. Разкопки и проучвания на източната стена на Вътрешния град в Преслав (1970-1976). In *Плиска – Преслав Т. 4: Укрепителните съоръжения на Плиска и Преслав*. София, 1985, s. 143-146.

¹⁰¹ РАШЕВ, Рашо. Проучвания на външната крепостна стена на Преслав. *tamtéž*, s. 215.

¹⁰² Na základě archeologického průzkumu severního rozšíření vnitřního města se tak domnívají Pejo Gatev i Stefan Bojadžiev. Viz ГАТЕВ, Пейо. Северната крепостна стена на Вътрешния град на Преслав по данни от разкопките (1973-1977). In *tamtéž*, s. 198. БОЯДЖИЕВ, Стефан. Северното разширение на вътрешното укрепление на Велики Преслав. In *ПРЕСЛАВ: Том 5*. София 1993, s. 189.

¹⁰³ O stavu budov ve vnitřním městě viz ЩЕРЕВА, Ирина. Владетелският център на Велики Преслав. *Приноси към българската археология* 2009, roč. 6, s. 71. Tzv. „dvorní klášter“ byl sice opuštěn již před obdobím pečeněžských nájezdů, ale většina jeho budov byla zničena a vyrabována právě v této době. Viz КУЕВ, Куйо. *Дворцовият манастир в Преслав*. Шумен, 1998, s. 18-19.

¹⁰⁴ ЩЕРЕВА, *op. cit.*, s. 71-72.

znovuzískání tematu Paristrion Byzancí. I ve 12. století zde sice zůstávala vojenská posádka a pravděpodobně i sídlo stratéga a metropolity (žádné přímé důkazy o tom ale nemáme), avšak neutěšený stav hradeb, pokračující život chudiny v rámci vnitřního města a absence stop po importu luxusního zboží svědčí o tom, že Preslav svoji roli kulturního centra ztratila. Nic nenasvědčuje tomu, že by se město udrželo jako centrum „živé“ paměti, kde by se mohly vzpomínky na staré carství udržovat a rozšiřovat. Město, či spíše jeho ruiny, mohly být maximálně jakýmsi mrtvým pomníkem, místem vzpomínky, rozhodně však ne místem evokujícím slávu starého carství, či jakousi kamennou manifestací jeho velikosti, kterou byl pro Byzanc Chrám Boží Moudrosti v Konstantinopoli. O tom svědčí i osud těchto reprezentativních staveb v období Druhého bulharského carství, kdy žádná z nich nebyla obnovena.

Podobně nešťastný osud čekal i preslavské písemnictví s jeho texty popisujícími slávu preslavského dvora a bulharský dějinný příběh. Korpus textů spjatých s centrální ideologií totiž z bulharského prostředí z většiny mizí a objevuje se často značně celistvě v písemnictví Kyjevské Rusi. Jedná se např. o dva známé sborníky z doby vlády Symeona, *Symeonův (Syjatoslavův) sborník*,¹⁰⁵ *Zlatostruj*¹⁰⁶ dále *Řecký a římský letopisec*, překlady byzantských kronik¹⁰⁷ a mnoho dalších textů s centrální ideologií přímo nesouvisejících.¹⁰⁸ Otázka přenesení těchto textů z Bulharska na Rus byla předmětem intenzivního zájmu bulharských i ruských badatelů. Ruský badatel Anatolij Turilov se domnívá, že korpus preslavských textů byl na Rus přenesen jako celek, byť tato teorie není přijímána jednoznačně.¹⁰⁹

¹⁰⁵ V případě Symeonova sborníku jsou známy i rukopisy srbské provenience z 13. -15. století, které se sborníku svým obsahem značně podobají. Avšak žádný z nich není dochován tak celistvě jako ruské opisy a ve všech chybí právě *Pochvala caru Symeonovi*. Viz КУЕВ, Куйо. Симеоновият сборник и неговите потомци. *Годишник на Софийския университет: Факултет на славянски филологии*, 1972, гоџ. 67, џ. 2, s. 11-15.

¹⁰⁶ O roli Zlatostruje jako dokladu o politickém myšlení Symeonovy doby viz НИКОЛОВ, Ангел. *Политическата мисъл в средновековна България (средата на IX – края на X век)*. София, 2006, s. 171-185.

¹⁰⁷ Do doby Prvního bulharského státu jsou datovány dva překlady byzantských kronik: první překlad kroniky Georgia Hamartola a překlad kroniky Georgia Synkella. Otázka místa vzniku prvního překladu kroniky Georgia Hamartola je však dodnes předmětem sporu bulharských a ruských literárních vědců, z nich každý klady jeho vznik právě do „své“ země. Viz WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské 2,1*. Bratislava, 1923, s. 84-92.

¹⁰⁸ Jedná se například o překlad jednoho z prvních byzantských „knížecích zrcadel“, *Výklad na naučné hlavy císaři Justiniánovi od diákona Agapita*. Ty byly přeloženy z řečtiny do staroslověnštiny patrně za Symeonovy vlády. Viz НИКОЛОВ, Ангел. *Политическата мисъл в средновековна България (средата на IX – края на X век)*. София, 2006, s. 217-220.

¹⁰⁹ Turilov se domnívá, že to bylo možné díky existenci carské knihovny v Preslavi. Stejný názor zastává i Nina Gagova. Nesouhlasí s ním naopak Dmitrij Polivjanyj, který se domnívá, že pro existenci carské knihovny v Preslavi, jež by mohla být přenesena na Rus, nehovoří žádný důkaz. Viz ТУРИЛОВ, Анатолий. Болгарские литературные памятники эпохи Первого царства в книжности Московской Руси, XV-XVI вв. In *Славяноведение* 1995, гоџ. 30. џ. 3, s. 33., ГАГОВА, Нина. *Владельцы и книги*. София, 2010, s. 44-79.,

Jak velký zásah ideologie spjatá s centrem státu utrpěla, je patrné na zbytcích kalendářních svátků, jejichž stopy se dochovaly. Pokud skutečně existoval kult knížete Borise, jak se domnívá většina bulharských vědců, tak téměř jistě zanikl nejpozději v období byzantské nadvlády a v období Druhého bulharského carství již nebyl znám.¹¹⁰ Z mesecoslovu západobulharské provenience jsou známy dvě kalendářní připomínky spjaté s potlačením pohanské reakce proti Borisovi I. a vysvěcení chrámu sv. Petra, spjaté pravděpodobně ještě s centrem v Plisce.¹¹¹ Na území tematu Paristrion, ani později v druhém bulharském carství nic takového známo není. V Druhém bulharském carství byl bezpochyby znám (alespoň pasivně) kult svatého cara Petra, který sice mohl, ale nemusel vzniknout ještě v Preslavi.¹¹² Jeho rozvoj je spjat spíše se západobulharským prostředím a i tam je poměrně brzy zakonzervován a pouze přežívá, zatímco existence povědomí o něm ve východní části bývalého Bulharska je nám známa až v souvislosti s povstáním Petra a Asena. Jediným textem, který se tak v rukopisech jihovýchodní Evropy zachoval, byl *Šestodněv* Jana Exarchy s úvodním Slovem věnovaným Symeonovi a s oslavným popisem jeho dvora. Ten, pokud byl v tematu Paristrion či později v Druhém bulharském carství znám (dochované opisy jsou jen západobulharské provenience)¹¹³ mohl alespoň v obecné rovině zašlou slávu Preslavi připomínat.

Nelze samozřejmě s jistotou tvrdit, že by tyto kultury, svátky, či snad pouhé kalendářní připomínky tvořily klíčovou součást ideologie carské Preslavi, avšak jejich zánik v tomto prostředí jen potvrzuje hloubku úpadku, jaký Preslav jakožto místo paměti postihl. Jen stěží lze předpokládat, že ve zničeném, několikrát vyrabovaném městě, ze kterého zmizela přinejmenším většina textů spjatých s jeho někdejší rolí státního centra, bylo možné najít

ПОЛЫВЯНЫЙ, Дмитрий. *Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX-XV веков*. Иваново, 2000, s. 109-110.

¹¹⁰ Popis problematiky včetně podrobnější literatury viz v ГЕОРГИЕВА, Нина. Към въпроса за почитането на княз Борис като светец. *Кирило-Методиевски студии* 1991, гоџ. 8. s. 179-189.

¹¹¹ ТУРИЛОВ, Анатолий. Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного месяцеслова в эпоху Первого царства). In *Palaeobulgarica/Старобългаристика* 1999, роџ. XXIII, џ. 1, s. 14-31.

¹¹² Zastáncem teorie, že kult cara Petra mohl vzniknout až v samuilovském Bulharsku, je Dimo Češmedžiev. Poukazuje především na to, že právě v západních bulharských zemích byl kult nejrozšířenější (s výjimkou dvou kalendářních zmínek z atonských rukopisů pocházejí všechny ostatní zmínky i služba z rukopisů západobulharských). Navíc tento kult nebyl znám na Rusi, kam se velká část preslavského písemného dědictví dostala. Naopak Ivan Biljarski předpokládá vznik kultu ještě v Preslavi, bezprostředně po smrti cara Petra, byť s tím, že samotný kult byl s velkou pravděpodobností přenesen na západ spolu s přesunem centra státu v souvislosti s dobytím starého centra státu. Viz ЧЕШИМЕДЖИЕВ, Димо. Няколко бележки към култа на цар Петър I (927-965). In *Християнската традиция и царската институция в българската култура*. Шумен, 2003, 23-37., **БИЛЯРСКИ, Иван – ЙОЙЧЕВА, Мария**. За датата на успението на цар Петър и за култа към него. In *ТАНГРА: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*. София, 2006, s. 543-557.

¹¹³ ВЕЧУНОВА, Venceslava – НАУПТОВА, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 115-117.

něco, co by umožnilo Asenovcům navázat na starý stát jinak, než symbolicky. Zůstalo tak nejspíše pouze povědomí o městě, jakožto o někdejší svetském a duchovním centru carství, které však samo o sobě těžko mohlo přispět k aktivizaci snahy obnovit bulharský stát a následnému rozvoji jeho státní ideologie.

3.2.2. Ztráta elit

Po dobytí Bulharska v roce 1018 čelila Byzanc již dlouho nepoznanému problému a to jak do svých řad inkorporovat velké množství příslušníků vyšších vrstev dobytého státu, u nichž se alespoň v některých případech těžko dalo předpokládat, že se s nastalou situací smíří lehce. Ačkoliv zčásti existovaly v Byzanci mechanismy, které umožňovaly se s podobnými problémy vyrovnat, vyžadovala inkorporace takto rozsáhlého a sociálně stratifikovaného území různorodý přístup.

S prvním přístupem jsme se již setkali při popisu situace na dobytém území. Byzanc se chtě nechtě musela při správě bývalého bulharského území o místní elity opírat a v rámci aktuálních potřeb a situace jim nejspíše svěřovala tolik pravomoci, kolik bylo nezbytně nutné. V prvních dvou až třech generacích, po které se dle současné vědy živá kolektivní paměť může udržet,¹¹⁴ se zdá, že si přinejmenším část těchto elit uchovala jisté historické povědomí, které mohlo být během obou hlavních povstání proti byzantské nadvládě mobilizováno, a stále se s bulharským státem identifikovala. Avšak integrace těchto lokálních elit do byzantského systému správy již koncem 11. století pokročila zřejmě natolik, že ačkoliv určité historické vědomí o bulharském státě mohlo existovat, nehrálo při sebeidentifikaci etnických Bulharů působících v rámci byzantské správy výraznější úlohu, natož aby je činila vůči říši nepřátelsky naladěnými. Zároveň však tyto elity alespoň z části zůstaly na svých místech a udržely si svoji etnickou identitu. Mohly tak paměť na staré carství v nějaké podobě uchovat a v případě specifických podmínek se s ním i identifikovat.

To však muselo být mnohem obtížnější pro druhou skupinu, do které náleželi přinejmenším někteří čelní představitelé státu, tj. carská rodina a významnější představitelé elit, ať už vojenských či civilních. Tyto přední nositele odporu proti Byzanci, ať už se jí ve finále pokořili dobrovolně či z donucení, nemohla říše lehkomyšlně ignorovat a aktivně se snažila jejich revoluční potenciál co nejvíce utlumit. K tomu Byzanc používala tradiční a několik set

¹¹⁴Jan Assmann upřesňuje, že dvě až tři generace, tj. 40-60 let je právě doba, která zahrnuje tzv. *komunikativní paměť*, tj. paměť nedávných událostí, již sdílí jejich současníci a postupně mizí s dobovými svědky. Aby se historická paměť mohla v hutné a podrobné podobě udržet déle, musela by se stát součástí *kulturní paměti*, tj. byla by spjata s pevně danými body v minulosti, měla by své speciální nositele a byla by kodifikována. Viz ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, 2001, s. 50-53.

let používané způsoby. Osud alespoň části z nich popisuje arabský historik Jachja Antiochijský: „*Tehdy přišel císař do Bulharska do Šavalje a vyšli jemu vsříc všichni tamější vůdci a dále žena Arona, cara bulharského a jejich děti. A přijal od nich pevnosti a učinil jim milosti a dal každému z nich hodnost podle jeho zásluh. Sobě ponechal silné pevnosti, určil jim správce z Řeků a ostatní zbořil. Nastolil v Bulharsku pořádek a jmenoval tam basiliky, vládnoucími nad všemi příjmy a majetky. A bulharský stát se připojil k státu Řeků a byl z něj učiněn katepanát. To se stalo ve čtyřicátém roce jeho vlády. A (Basileos) se vrátil do Konstantinopole. Dcery Bulharů vstoupily do sňatku se syny Řeků a dcery Řeků se syny Bulharů a smísil jedny s druhými a tím zničil staré nepřátelství, které mezi nimi bylo.*“¹¹⁵ Svědectví arabského kronikáře nepotvrzují kronikáři byzantští, kteří o podobném aktu mlčí, a navíc se týká jednoho konkrétního okamžiku, tudíž je třeba jej brát s určitou rezervou. Skutečnost, že Byzanc přinejmenším v určité míře použila osvědčenou strategii, kdy se za pomoci sňatků a titulů pokusila začlenit čelní představitele bulharského státu do systému byzantské aristokracie, lze v některých případech doložit i dalšími prameny. V rámci přidělených titulů byli tito představitelé odsunuti nejčastěji do východní části říše, aby se minimalizovala možnost jejich kontaktu s územím zaniklého Bulharska, a tím pádem i eventuelní možnost vzpoury.¹¹⁶ Tato praktika se sice občas setkala s odporem, z dlouhodobého hlediska se však ukázala jako účinná. Není možné určit, v jakém rozsahu byla aplikována, avšak zatímco o romeizovaných představitelích aristokracie a jejich potomcích v byzantských službách máme alespoň nějaké spolehlivé doklady, stopy o historickém povědomí jejich představitelů nejpozději po povstání Jiřího Vojtěcha v roce 1072 mizí. Když připustíme skutečnosti, že neexistují doklady, že by kterýkoliv bojarský rod v Druhém bulharském carství sledoval svůj původ až do carství prvního, lze předpokládat, že byzantská asimilační politika (kterou však v žádném případě nelze vztáhnout na celé bulharské etnikum) měla v tomto případě úspěch a potomci představitelů vyšší bulharské aristokracie se již jako nositelé specifické historické paměti neprojeví.

Podobný osud pravděpodobně postihl i carskou rodinu. S jejími příslušníky bylo nakládáno v podobném duchu, ale těšila se veliké vážnosti a sňatek s jejími představiteli představoval i pro Byzantince prestižní záležitost. Žena cara Ivana Vladislava Marie a jeho dcery byly provdány za čelní představitele říše a carským synům byly přiděleny odpovídající tituly a funkce. Část členů rodiny se hbitě zapojila do byzantské politiky. Za zmínku stojí především

¹¹⁵ РОЗЕН, В. *Императоръ Василий Болгаробойца: Извлечения из летописи Яхьи Антиохийскаго*. Санктпетербургъ, 1883 (Reprint: London, 1972), s. 59.

¹¹⁶ БОЖИЛОВ, Иван. *Българите във Византийската империя*. София, 1995, s. 72-73.

Presian, syn cara Ivana Vladislava, který za pomoci své matky Marie aktivně plánoval v roce 1029 převrat proti císaři Romanu III. (1028-1034).¹¹⁷ Ivan Božilov se domnívá, že účelem spiknutí mělo být právě obnovení bulharského státu, avšak stejně tak je možné, že se mohlo jednat o klasický byzantský palácový převrat, který by umožnil Mariinu rodu usednout na byzantský trůn, jak soudil Vasil Zlatarski.¹¹⁸ O obnovu bulharské státu se o necelých deset let později pokusil Petr Deljan, který se též prohlašoval za potomka Samuilova rodu, byť dodnes není jisté, zda jím skutečně byl.¹¹⁹ Stejně postupoval tentokrát jistý příslušník carské rodiny Alusian, který taktéž uprchl z Malé Asie, aby se k Deljanovi připojil. Posléze jej však oslepil a pokusil se ho připravit o vedoucí pozici v povstání.¹²⁰ Tím však bouřlivá kariéra příslušníků bulharského carského rodu skončila. Několik jejích potomků je možné v 11. století zachytit v některých funkcích v rámci Byzance, avšak ve 12. století se již stopy po představitelích carského rodu ztrácí docela. Lze tak předpokládat, že postupně s byzantskou aristokracií zcela splynuli a jakožto nositelé bulharského historického povědomí již nesehráli žádnou úlohu.

Ztráta světských elit tedy nejspíše nebyla v případě Bulharů jevem masovým, byla však velmi citelná. Nejvíce totiž postihla právě ty představitele státu nejtěsněji spjaté s centrální ideologií. Úspěšná asimilace těchto představitelů totiž znamenala, že fakticky vymizela skupina nositelů paměti mající největší povědomí o politické teorii i praxi zaniklého státu a ze které by na První bulharský stát navazovali i v jiné, než symbolické rovině.

Podobný osud postihl i představitele elit duchovních. Osud posledního bulharského patriarchy není znám, avšak ještě první ochridský arcibiskup Petr Debarský, ustanovený Basileem II. byl etnický Bulhar. Po jeho smrti však už byli jmenováni jen Byzantinci a stejně tomu bylo nejspíše na postech metropolitů a biskupů, v jejichž případě nemáme jediný doklad o tom, že by je zastávali Bulhaři. Ti si pravděpodobně udrželi bez větších problémů pozice na postech řadového duchovenstva a mnišstva, kde obě tyto skupiny mohly dále funkci nositelů paměti plnit, přičemž právě církve se v období byzantské nadvlády stala z hlediska dochovaných pramenů nejvýraznějším nositelem paměti na bulharský stát.

¹¹⁷ O tomto pokusu podává svědectví Skylitzés, viz *Гърци извори за българската история*: Том VI. София, 1964, s. 298-299.

¹¹⁸ БОЖИЛОВ, Иван. *Българите във Византийската империя*. София, 1995, s. 116, 249. ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007, s. 34-35.

¹¹⁹ АНДРЕЕВ, Йордан – ЛАЗАРОВ, Иван – ПАВЛОВ, Пламен. *Кой кой е в средновековна България*. Второ издание. София, 1999, s. 315.

¹²⁰ БОЖИЛОВ, Иван. Op. Cit., s. 236-237.

3.3.Uchování paměti

3.3.1. Paměť světských elit

Postihnout rozpad světských elit je úkol alespoň v některých případech možný, zato postihnout možnou míru, do jaké mohla být jejich paměť uchována, je krajně obtížné. Pramenů, které by mohly napovědět, je bohužel minimum.

Jisté je, že vládci bulharského státu a nejvyšší státní představitelé nezmizeli do propadlišť dějin beze stop. Po pohanských vládcích dodnes zůstala úctyhodné množství nápisů na sloupech, které líčí jejich zásluhy a činy, stejně tak jako známé v řečtině psané nápisy obklopující skalní reliéf Madarského jezdce.¹²¹ Kamenné nápisy po sobě zanechali i křesťanští bulharští panovníci.¹²² Tyto památky jsou pro nás o to zajímavější, že jsou z velké části soustředěny právě na teritoriu tematu Paristrion v širším okolí Plisky, Preslavi a Dorostolu. Přinejmenším lidem, kteří je byli schopni přečíst, tak mohly připomínat zašlou slávu kdysi mocného státu a zároveň se stát jistým místem paměti v širším slova smyslu, se kterým mohly být spjaty místní pověsti či rituály. Jestli tomu tak bylo, bohužel není možné říci. Z období Prvního bulharského státu bylo taktéž nalezeno množství knížecích a carských pečetí, které byly jistě součástí nejrůznějších listin a dopisů.¹²³ Opět není vyloučeno, že se některé takové listiny alespoň v kláštorech dochovaly. Vzhledem k tomu, že se z období Prvního bulharského státu jediná taková listina nezachovala, byly by jakékoliv dohady nad jejich obsahem pouhou spekulací. Snad lze pouze tvrdit, že takovéto listiny by nepochybně dobře zachycovaly titulaturu bulharských vládců a v případě darovacích listin klášterům a chrámům i jejich proklamovanou zbožnost a štědrost.

Jediným dalším dokladem zůstává zlatá medaile chána Omurtaga, nalezená v Tarnovském domě z 13. století.¹²⁴ Její přítomnost by teoreticky mohla naznačovat, že majitel (ať už medaili získal jakkoliv) měl i po několika staletích takový předmět stále k dispozici, tudíž mohl kolovat i v dobách předcházejících. Opět se ovšem pohybujeme pouze v rovině teoretických úvah, neboť se jedná o zcela ojedinělý nález. Jakýkoliv názor na to, jakým

¹²¹ Text všech dochovaných nápisů a jejich popis viz v БЕШЕВЛИЕВ, Веселин. *Първобългарски надписи*. Второ преработено и допълнено издание. София, 1992.

¹²² Viz např. nápis Borise I. z vestce Balši o pokřtění Bulharů, Symeonův hraniční nápis, nápis cara Samuila, všechny publikované v ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София, 1931.

¹²³ Podrobný soupis nalezených pečetí z období Prvního bulharského státu viz v ЙОРДАНОВ, Иван. *Корпус на печатите на средновековна България*. София, 2001, s. 9-86.

¹²⁴ Viz СЛАВЧЕВ, Петър – ЙОРДАНОВ, Иван. Златни медальони на хан Омуртаг. In *Археология*, 1979, č. 1, s. 25-31.

způsobem se na místo nálezu dostal a jaký k němu mohl mít jeho majitel vztah, by se tedy neměl fakticky o co opřít.

S největší pravděpodobností existovaly i jiné způsoby uchovávání historické paměti u představitelů místních bulharských elit, o jejich podobě se však můžeme jenom dohadovat. Jisté je pouze to, že se tato paměť uchovala v podobě, ke které měly světské elity v tematu Paristrion přístup. To však nutně neodporuje myšlence, že by tato paměť měla být něčím více, než relativně nekonkrétní vzpomínkou omezenou na několik jmen a základních událostí, ať už přijímaných prostřednictvím paměti církve, výše zmíněných památek, nebo ústního podání. Že by paměť na bulharský stát existovala v nějaké propracovanější formě a tvořila hlubší součást sebeidentifikace těchto elit, nepodporuje dosud jediný doklad.

3.3.2. Paměť církve

Paměť církve hraje pro další zkoumání zásadní úlohu, neboť jsou to právě církevní texty, jimiž se existence intenzivní historické paměti Bulharů v období byzantské nadvlády dokládá. Kolektivní paměť všeobecně měla v církvi příznivější podmínky pro uchování, než kdekoli jinde. Souvisí to především s intenzivnější orientací církve na psané slovo, která mohla proces deformace této paměti zpomalit, případně připravit podmínky k jeho zvrácení. Speciálně v případě Bulharska a pravoslavných slovanských literatur hovoří Ricardo Piccio přímo o „literatuře vedené duchovními“.¹²⁵ Podobou této paměti a mírou, jakou mohla přispět k obnovení bulharského státu, se však dosud žádný badatel intenzivněji nezabýval.

Pád Prvního bulharského státu zpočátku neznamenal pro církvev zdaleka takový otřes, jako pro světské instituce. Basileos II. výslovně uznal autonomii bulharské církve se sídlem v Ochridu, byť ji degradoval na arcibiskupství.¹²⁶ Do čela tohoto tzv. Ochridského arcibiskupství pak postavil etnického Bulhara Petra Debarského a teritorium, které měla jeho instituce pod správou, zhruba odpovídalo teritoriu Bulharského státu za cara Petra.¹²⁷ Tento stav se však neudržel příliš dlouho. Hned nástupce Petra Debarského byl již Řek a stejně tak došlo ke grecizaci vyššího kléru. Území arcidiecéze navíc bylo částečně okleštěno, kdy z jeho jurisdikce byly vyňaty země zhruba odpovídající tematu Paristrion a ty následně byly podřízeny přímo Konstantinopoli.

¹²⁵ ПИКИО, Рикардо. Православното славянство и старобългарската литературна цивилизация. София, 1993, s. 52-59.

¹²⁶ Text listin viz v *Гърци извори за българската история*: Том VI. София, 1964, s. 40-47.

¹²⁷ Teritoriální vývoj arcibiskupství viz v БОЖИЛОВ, Иван. *Българската архиепископия XI-XII век: Списъкът на българските архиепископи*. София, 2011, s. 75-87.

Noví řečtí *arcibiskupové celého Bulharska* (jak zněl zpočátku jejich oficiální titul)¹²⁸ se pak museli k bulharskému dědictví své instituce postavit. A je příznačné, že se nijak nepokusili zničit historickou paměť Bulharů, ani se je nepokusili romeizovat. Naopak dokázali bulharské dědictví tvořivě využívat k posílení autority instituce, již představovali. Příkladem toho budiž dílo bezpochyby nejznámějšího z ochridských arcibiskupů Theofylakta Ochridského (1050 – po 1107) a jednoho z jeho pozdějších nástupců Demétria Chomatiana (1165 – okolo 1234).

Theofylakt a jeho předchůdci přijali kultury místních ochridských světců Klimenta a Nauma, které včlenili do byzantského kalendáře, a Theofylakt posléze nejspíše na základě bulharských pramenů sepsal Klimentovi rozsáhlý život.¹²⁹ V něm spojil historii arcibiskupství již s Cyrilem a Metodějem, v jejichž díle a dědictví akcentuje především jejich provázanost s Byzancí a naopak nerozvíjí jejich slovanský (tj. širší než bulharský) charakter. Dmitrij Polivjanj v tom vidí snahu Byzance přetvořit cyrilometodějské dědictví ze „všeslovanského“ na „bulharské“ a touto „etnonymizací“ je postavit na roveň ostatním národům byzantské kulturní sféry se specifickým dědictvím, jakými byli např. Gruzínci.¹³⁰ Tento proces „etnonymizace“ mezi Bulhary v 11. a 12. století skutečně probíhal.¹³¹ Není příliš pravděpodobné, že by byl čistě iniciativou byzantských autorit, jisté však je, že s nimi přinejmenším nebyl v rozporu. Již v této fázi a i později při popisu světceva života mnohokrát zmiňuje bulharské vládcy a v rámci hagiografických pravidel je neváhá vylíčit v nejlepších barvách včetně Symeona, pro nějž např. byzantští dějepisci mají jen stěží dobré slovo.¹³² Nikde není patrná snaha potlačit vzpomínku na bulharský stát a na jeho vládcy, naopak je zdůrazněna jejich zásluha na přivedení Bulharů ke křesťanství. Těžko lze proto předpokládat, že by byzantští činitelé viděli ve vzpomínce na bulharský stát nějaké vážnější nebezpečí.

Vzpomínka církve na bulharské panovníky měla pro uchování historické paměti své hranice. Byla přísně omezena hagiografickým kánonem a vzhledem k tomu, že bulharští vládcy nikdy nebyli subjekty těchto děl (eventuelní kult knížete Borise a kult cara Petra buď

¹²⁸ БОЖИЛОВ, Иван. *Българската архиепископия XI-XII век: Списъкът на българските архиепископи*. София, 2011, s. 147.

¹²⁹ Řecký text a bulharský překlad obou řecky psaných životů Klimenta Ochridského viz v МИЛЕВ, Александър. *Гръцките жития на Климент Охридски: Увод, текст, превод и обяснителни бележки*. София, 1966.

¹³⁰ ПОЛЫВЯНЫЙ, Дмитрий. *Культурное свеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX-XV веков*. Иваново, 2000, s. 98-100.

¹³¹ Dosud nejuceleněji jsou příklady z pramenů dokládající tento proces již od 10. století uvedeny v jinak problematické Angelovově monografii. Viz АНГЕЛОВ, Димитър. *Образуване на българската народност*. София, 1971, s. 316-347.

¹³² „Дедіцем се стал jeho bratr Symeon, který byl jako první prohlášen carem Bulharů. Michael ho zplodil podle svého obrazu a podle své podoby a on zachoval nezkažené (nepodpraveny) znaky jeho dobroty. Byl ke všem nestrojený/přirozený a dobrý, nejvíce k těm, kteří vykazovali čistotu mravů a plně křesťanský způsob života, projevoval horoucí víru a stravovala jej horlivost o Božím domě.“ МИЛЕВ, Александър. Op. cit., s. 129.

nebyl Byzantincům znám, nebo jimi nebyl přijat), byly jejich činy omezeny jen na tradiční hagiografická témata typu pokřtění národa, stavbu chrámů, pomoc světců a interakce s ním. Kromě samotného titulu bulharských vládců to nebylo nic, co by bylo možné při budování ideologie nového státu využít.

Podobná situace však panuje i v případě většiny původních bulharských děl tohoto období, popřípadě starších, která v něm byla bezpečně známa. Náboženský charakter mají zmínky o bulharských vládciích ve *Vyprávění o Železném kříži*, a v tzv. lidovém *Životě Ivana Rilského*, kde Ivan Biljarski dokazuje, že setkání světce s carem Petrem je jedním z typických křesťanských topoi a má zcela legendární charakter, ať už k takovému setkání kdy došlo či ne.¹³³

Církev také uchovala kult cara Petra, jediného bulharského vládce, který byl ve středověku prokazatelně kanonizován. Bulharští historicky předpokládají, že car Petr představoval jakýsi ideál bulharského pravoslavného vládce, neboť jeho jméno během přijetí carského titulu nezávisle na sobě přijali Petr Deljan, Konstantin Bodin, i bratr Ivana Asena I. Petr, který se původně jmenoval Teodor. Dochované prameny jsou bohužel na informace velice skoupé a tak není možno přesně říci, jakou podobu kult cara Petra měl a jak mohl jako zdroj historické paměti působit.¹³⁴ I přes to, že carovu kultu nebyla v rámci ideologie Druhého bulharského carství věnovaná příliš velká pozornost,¹³⁵ jeho vliv v období byzantské nadvlády nelze zcela podceňovat. Z dochovaných pramenů se však zdá, že těžiště Petrova kultu spočívalo v carových obecně křesťanských ctnostech, než v jeho konkrétních historických činech, ale to může souviset i s tím, že se o caru Petrovi nedochovalo žádné hagiografické dílo, které by takovéto informace mohlo obsahovat. Pokud se však nepodaří objevit další prameny, které by se kultu cara Petra týkaly, nejspíše nebude možné učinit ohledně jeho role na historickou paměť na První bulharský stát v období byzantské nadvlády konkrétní závěry.

Jako specifické místo paměti nelze pominout ani Svatou horu, kterou mnozí autoři uvádí jako místo, kde se mohly uchovat zdroje historické paměti na První bulharské carství či alespoň větší množství jeho písemných památek. Opírají se především o tzv. *Souhrnnou*

¹³³ БИЛЯРСКИ, Иван. *Сказание на Исаяя пророка и формирането на политическата идеология в ранносредновековна България*. София, 2011, s. 154-162.

¹³⁴ Dosud není ani jasné, zda byl kult cara Petra skutečně státním kultem, jak se domnívá Ivan Biljarski, nebo klášterním kultem bez výraznějšího politického obsahu, jak se domnívají Dimo Češmedžiev a Bistra Nikolovová. НИКОЛОВА, Бистра. Цар Петър и характерът на неговият култ. In *Paleobulgaria*, 2009, roč 33, č. 2, 63-73. БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004, s. 17-42.

¹³⁵ Dva opisy carovy služby jsou známy pouze z rukopisů západobulharské provenience, stejně tak jako všechny kalendářní zmínky o světcích. Je však jisté, že elitám Druhého bulharského carství byl car Petr jako světec znám, neboť je tak označen v Synodiku cara Borila. БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик царя Борила: Издание и превод*. София, 2011, s. 149.

listinu Zografského kláštera z 15. století, v níž se zachovala i legenda o jeho založení v 10. století,¹³⁶ a tzv. *Život Zografských mučedníků* ze 13. století, v němž je uvedeno, že se v klášteře nacházely předměty z dob carů Symeona a Petra.¹³⁷ Detailní průzkum dochovaných pramenů pocházejících ze Svaté hory však prokázal, že klášter byl založen patrně kolem roku 980 etnickým Řekem a že první bulharský igumen se objevuje až v polovině 11. století.¹³⁸ Přes nepochybnou přítomnost bulharských mnichů na Athosu nelze předpokládat, že by byli soustředěni do nějakého centra pod patronací bulharských panovníků. Staroslověnská literatura jistě byla na Svaté hoře přítomna, koneckonců některé z nejstarších dochovaných rukopisů pochází právě odtamtud, avšak neexistuje žádný důkaz, že by existovalo, nebo alespoň do 12. století přežilo takové centrum, které by plnilo pro uchovávání bulharské historické paměti podobnou úlohu, jako v pozdějších staletích Zograf pro Bulhary a Chilendar pro Srby.

Specifickou a nejdiskutovanější součástí bulharského písemnictví 11.-12. století, v němž byly hledány stopy historické paměti a povědomí Bulharů té doby, představuje tzv. historicko-apokalyptická literatura, jíž je třeba věnovat speciální pozornost.

3.3.3. Historicko-apokalyptická literatura období byzantské nadvlády a bulharská historická paměť

Skupina děl označovaná pojmem historicko-apokalyptická literatura označovaná bývá mnohými bulharskými historiky považována za hlavní důkaz existence rozvinuté historické paměti a historického povědomí Bulharů v období byzantské nadvlády.¹³⁹ Ruský historik Dimitrij Polivjanyj dokonce uvádí, že právě zde je nejsilněji přítomna vize budoucího obnovení bulharského státu.¹⁴⁰ Jedna se o skupinu děl patřících do kategorie tzv. vidění, popisujících konec světa, druhý příchod Krista a události, jež mu mají předcházet. Do bulharské literatury se dostaly tradičně překladem z byzantských originálů, avšak v 11. století na jejich základě či alespoň jejich přepracováním vznikla specifická díla reflektující bulharské dějiny a převratné události 1. pol. 11. století, jakými byly povstání Petra Deljana a pečeněžské

¹³⁶ Viz popis a text listiny v ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София, 1931, s. 537-546.

¹³⁷ Tamtéž, s. 439.

¹³⁸ Viz Analýzy a závěr Kygila Pavlikianova v ПАВЛИКИАНОВ, Кирил. *История на светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г.: Свидетелствата от двадесет и седем неизвестни документа*. София 2005, s. 186-187. K závěru, že klášter byl založen jako řecký a jistou dobu tak i fungoval, došel i Ivan Vožilov. Viz БОЖИЛОВ, Иван. *Основането на светата атонска българска обител Зограф: Легенди и факти*. In *Светогорската обител Зограф: Том 1*. София, 1995, s. 13-21.

¹³⁹ Viz např. БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 134-135.

¹⁴⁰ ПОЛЫВЯНЫЙ, Дмитрий. *Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX-XV веков*. Иваново, 2000, s. 116.

vpády. Celkem se jedná o pět děl: *Vidění Danielovo*, *Výklad Daniela*, *Vidění proroka Izajáše* a *Vyprávění proroka Izajáše* (tzv. *Bulharský apokryfní letopis*, jak je tradičně dílo nazýváno). Všem těmto dílům byla v posledních desetiletích věnována značná pozornost a dnes máme k dispozici jejich podrobný popis a kvalitní vědecké vydání.¹⁴¹ Je tedy možné ověřit, nakolik tato díla zdroji historické paměti Bulharů skutečně jsou a nakolik mohly uchovávat dějiny či ideje, které by následně mohlo obnovené carství použít.

Vidění Danielovo představovalo v rámci bulharské literatury oblíbené dílo vycházející ze starozákonního vidění proroka Daniela. Toto vidění bylo jedním z nejpopulárnějších ve východním křesťanském světě, neboť umožňovalo zapojit do eschatologického plánu i říše a jejich vládce, jejichž problematika je Novým zákonem opomíjena. V Byzanci bylo hojně zpracováváno, neboť v očích mnoha představitelů říše měla být právě Byzanc onou poslední říší, s jejímž zánikem nastane konec světa a jejíž císař předá svoji korunu Bohu.¹⁴² Jedno takové přepracování proroctví, jež vzniklo patrně na Sicílii, se stalo i podkladem pro staroslověnský překlad, který vznikl patrně kolem poloviny 11. století. Tento překlad byl však v některých rukopisech doplněn četnými interpolacemi, které jej měly přiblížit prostředí, kde tato literatura nejvíce kolovala. Takto byla do proroctví včleněna řada měst nacházejících se v oblasti ohraničené zhruba městy Sredcem (dnešní Sofía), Velbadží (dnešní Kjustendil) a Soluní. Zároveň byli v jednom z opisů do posloupnosti vládců včleněni i poslední vládci bulharského státu, Gavril Radomir (1014-1015) a Ivan Vladislav (1015-1018), byť bez nějakého hlubšího záměru.¹⁴³ Samotná ideová koncepce díla však zůstala nedotčena. Centrem pozornosti jsou stále byzanští (tj. v textu „římští“) vládci a Byzantská říše, jejíž poslední vládce Michael (kterého zde na rozdíl od některých dalších děl není možné v žádném případě ztotožnit s bulharským knížetem Borisem I.), nakonec předá říši Bohu, čímž započne vlastní konec světa. „Pobulharštění“ díla se tak v ničem nelišilo od mnohých dalších lokalizací podobných děl, která byla v Byzanci zcela běžná, a jejímž produktem koneckonců byl i řecký protograf, z něž byl pořízen překlad Zjevení.

Výklad Daniela je již s bulharským prostředím svázán daleko více a nejen tím, že se již jedná o původní bulharské dílo (jakkoliv je tento pojem v rámci středověké literatury ošemetný). Vznikl taktéž zhruba v polovině 11. století na území dnešního západního Bulharska. Jeho autor totiž krom tradičního popisu posloupnosti říší (z nichž poslední má být

¹⁴¹ Jedná se o nyní již velice známou knihu Vasilky Tapkovové-Zaimovové a Anisavy Miltenovové, jejíž druhé rozšířené a do angličtiny přeložené vydání zde citujeme. TAPKOVA-ZAIMOVA, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011.

¹⁴² ALEXANDER, Paul. The Strength of Empire and Capital as Seen Through Byzantine Eyes. *Speculum: A Journal of Medieval Studies* XXXVII, 1962, č. 3, s. 344-346.

¹⁴³ TAPKOVA-ZAIMOVA, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. Op. cit., s. 147-154.

byzantská) vnáší ještě říši bulharskou. Mimo rámeček této posloupnosti ji staví jak to, že do ní není zakomponována, tak zmínka, že Bulharům „*carství nebylo dáno, nýbrž jej získali násilím*“.¹⁴⁴ Následují „apokalypticky“ líčené osudy tohoto carství. Zpočátku je dodržena posloupnost prvních bulharských křesťanských vládců (Boris I., Symeon, Petr), následně se však vyprávění rozpadá do odrazů různých událostí, jež postihly prostor dnešního západního Bulharska (maďarské a pečeněžské vpády, povstání Petra Deljana) a interpolací převzatých z textu *Vidění Danielova*. Carství však bohu nepředává (jak bychom asi očekávali), bulharský vládce, nýbrž muž vzešlý z ženy oplakávající svého bratra (což je často opakovaný apokalyptický motiv), jenž je bulharského i řeckého rodu.

Vyústění textu tedy není v žádném případě protibyzantské, nýbrž naopak synkretické přesně v duchu ostatních církevních textů 11.-12. století. Přesto silná orientace na bulharský stát, jenž se objevuje jako poslední zmíněná říše mimo rámeček posloupnosti sedmi říší,¹⁴⁵ jež má fakticky konci světa předcházet, svědčí o silné autorově orientaci na relativně nedávno zaniklý stát (byť je otázka, nakolik lze hovořit o jakémsi patriotismu), k jehož zakomponování do apokalyptického vyprávění měl k dispozici buďto dostatek textů, případně paměti, ať už vlastní či kolektivní, a zároveň není vyloučeno (pokud skutečně věděl o povstání Petra Deljana a o jeho konci), že brzký konec světa skutečně očekával. O jeho alespoň minimální znalosti jistých fakt z bulharských dějin svědčí jak zpočátku správné pojmenování bulharských carů, tak užívání starého bulharského titulu kagan (staroslověnsky), které je v bulharských textech vzniklých po roce 1018 zcela ojedinělé. Několik míst snad mohlo evokovat i určitou možnost ideje obnovení carství (car, který spí sedm let, než je opět probuzen Bohem, vlastní fakt trvání carství téměř až do konce světa), jejich nejasnost a převzetí jakožto hotových syžetů z jiných apokalyptických textů však znemožňují určit, zda tomu tak skutečně mohlo být. Samotný text opět pochází z relativně rané fáze období byzantské nadvlády a nebyl pravděpodobně příliš rozšířen, neboť do dnešního dne se dochoval pouze ve dvou opisech. Snaha dnešních literárních vědců a historiků nacházet v textu odrazy historických událostí pak vůbec nemusí korespondovat se schopností středověkého člověka podobné asociace v textu nacházet, obzvláště v pozdějších staletích, kdy bylo udržení vzpomínky na staré carství a na pokusy o jeho obnovu vázáno na schopnost kolektivu tuto vzpomínku aktualizovat.

¹⁴⁴ TAPKOVA-ZAIMOVA, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011, s. 173.

¹⁴⁵ „... 7. Konstantin v Cařihradě. A když nastane počátek zla na celém světě, povstane Michael kagan v Bulharsku...“ viz tamtéž, s. 173.

Dalším z historicko-apokalyptických děl je *Vyprávění svatého proroka Izajáše o budoucích létech a o carech a Antichristovi, který přijde*. Jedná se taktéž o původní slovanské dílo, byť z velké části vzniklé kompilací nejrůznějších apokalyptických děl, která v té době v bulharské literatuře kolovala.¹⁴⁶ Vzniklo pravděpodobně v 70. letech 11. století a známo je z pouhých dvou opisů. Taktéž obsahuje některé reminiscence na První bulharský stát, jako jméno 37. cara Čigučin, odkazující pravděpodobně ještě k prabulharské titulatuře. Opět je zde přítomna reflexe povstání Petra Deljana, ale jinak kromě častého užívání pojmu „bulharská země“, který však mohl mít i čistě apolitický význam ve smyslu „země, kterou obývají Bulhaři“ (žádný podrobný výzkum v této oblasti bohužel dosud nebyl proveden), zde žádný přímý odkaz na První bulharský stát či pokus o jeho začlenění do apokalyptických dějin nenajdeme a dílo se tak v ideovém zaměření ničím neliší od svých byzantských protějšků.

Jednoznačně nejintenzivnějšímu zájmu nejen bulharských historiků a literárních vědců se však těší dílo dochované v jediném rukopise známé jako *Bulharský apokryfní letopis*, byť jeho skutečný název je *Vyprávění proroka Izajáše, jak byl andělem vyneseno do sedmého nebe*. Dílo patrně z přelomu 11. – 12. století je značně specifické svou jednoznačnou orientací na bulharské dějiny a absencí apokalyptické části, která je jinak u všech podobných textů přítomna. Vyprávění tradiční formou pojednává o vidění proroka Izajáše, které mu bylo zprostředkováno Bohem, a o božích příkazech, které jeho prostřednictvím vedly ke vzniku bulharského státu. Následně je o nejrůznějších bulharských vládciích (ať už skutečných, nebo fiktivních) a jejich činech. Vyprávění se pak po vládě cara Petra proplétá s legendou o císaři Konstantinovi Velikém a po popsání osudu několika dalších vládců je zakončeno příchodem neznámých útočníků, patrně inspirovaným Pečeněhy a jejich nájezdy. Právě nejasnost díla v kombinaci s jeho silnou orientací na dějiny Bulharska učinily *Bulharský apokryfní letopis* předmětem nejrůznějších interpretací a ideologických koncepcí.¹⁴⁷ Dodnes je považován za odraz patriotického ducha tehdejších Bulharů. Často je zmiňováno jako důkaz existence takových idejí u obyčejného lidu a Milijana Kajmakamovová jej dokonce považuje za text, jenž měl být obyčejným Bulharům předcítán a měl tak upevňovat jejich vlastenecké uvědomění.¹⁴⁸ Bylo učiněno mnoho pokusů najít za nejasnými jmény některých vládců

¹⁴⁶ Podrobný popis struktury a rukopisného dochování díla viz TAPKOVA-ZAIMOVA, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011, s. 186-197.

¹⁴⁷ Božilov výslovně cituje pasáž z bulharského apokryfního letopisu týkající se Petra Deljana, jako místo uchováající paměť na Božilovem prosazovaný koncept *pax Symeonica*. Viz БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Сердновековна история*. София, 1995, s. 134-135.

¹⁴⁸ Autorka i v případě ostatních adresátů historicko-apokalyptických děl používá formulace *čtenáři a posluchači* a na několika místech zdůrazňuje určení díla právě obyčejným lidem. Jakým způsobem k tomuto názoru přišla,

konkrétní historické osobnosti a za jejich činy odrazy konkrétních historických událostí, což se alespoň s částečným úspěchem zdařilo pouze v některých případech. Teprve v nedávně době se Ivan Biljarski pokusil uchopit celé dílo z pohledu nezátíženého moderním nacionalismem.¹⁴⁹ Za některými vládci a jejich činy se mu povedlo objevit odrazy biblických idejí a zdůraznit nejasnou a kompilativní povahu celého díla, jeho ideologickou nekoherentnost a problematičnost jeho nacionalistické interpretace.

Aby bylo možné chápat *Bulharský apokryfní letopis* jako odraz historické paměti a zároveň její možný zdroj, je třeba shrnout několik základních skutečností, kterým bulharská historiografie při omezených pokusech o takovou interpretaci díla nevěnovala většinou dostatečnou pozornost.

Prvním takovým problémem je skutečnost, že dílo se zachovalo pouze v jediném opisu, a to v rámci pozdního kodexu ze 17. století, jehož ani není organickou součástí.¹⁵⁰ Vzhledem k nejasnému konci proto ani není jasné, zdali před sebou máme dílo kompletní, nebo zda v něm byl přítomen jako v ostatních dílech tohoto žánru apokalyptický závěr. Hypotézy Miljany Kajmakamovové o smyslu nedokončenosti textu či Ivana Biljarského (který pravda přiznává, že se jedná pouze o teorii) o smyslu textu za předpokladu, že by v jeho rámci apokalyptický závěr skutečně existoval, proto mohou být zajímavými a více či méně hodnověrnými teoriemi, avšak bez možnosti kteroukoliv z nich verifikovat.¹⁵¹ Jakékoliv závěry o celkovém smyslu díla proto musí být značně opatrné. Dalším problémem jsou případní adresáti díla. Milijana Kajmakamovová zastává názor, že dílo mělo sloužit masám, či alespoň odrážet jejich paměť. Podobný názor, co se těchto děl jako odrazu paměti obyčejných lidí týče, zastává např. i Ivan Božilov.¹⁵² Ignorují přitom skutečnost, že texty určené k veřejnému čtení mají specifickou strukturu přizpůsobenou právě tomuto účelu. O tom, že by dílo bylo určeno pro masu, neexistuje žádný důkaz. Koneckonců většina těchto historicko-apokalyptických děl je zachována buďto v mnišských sbornících, nebo ve sbornících

však neobjasňuje. Viz КАЙМАКАМОВА, Миляна. *Власт и история в средновековна България: IX-XIV век*. София, 2011, s. 183-216.

¹⁴⁹ Viz již zmiňovanou autorovu práci: БИЛЯРСКИ, Иван. *Сказание на Исая пророка и формирането на политическата идеология в ранносредновековна България*. София, 2011.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 11-14.

¹⁵¹ Zatímco Ivan Biljarski předpokládá, že dílo se dochovalo nedokončené a že tudíž mohlo být dovedeno až do 13. století a zcela jistě mělo být zakončeno apokalyptickou částí, Milijana Kajmakamovová vidí v této „otevřenosti“ *Bulharského apokryfního letopisu* snahu autora o povzbuzení Bulharů v očekávání věci příštích, nadějí, že budoucnost nemusí být nutně tak neradostná, jako současnost. Viz Tamtéž, s. 208-210. КАЙМАКАМОВА, Миляна. *Власт и история в средновековна България: IX-XIV век*. София, 2011, s. 185-188.

¹⁵² БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Средновековна история*. София, 1995, s. 247-248.

vytvořených speciálně za účelem jejich shromažďování.¹⁵³ Co se týče odrazu „myšlenek lidu“, je možné poukázat na pasáže, které *Vyprávění Izajášovo* přejímá z jiných textů, a to nejen historicko-apokalyptických.¹⁵⁴ Ačkoliv samozřejmě nelze vyloučit, že autor čerpal z lidové paměti, jíž sdílel se svými soukmenovci, vždy je třeba mít na mysli, že se jednalo o vzdělaného člověka schopného číst, psát a pracovat s textem. Takový text těžko může sloužit jako autentický doklad myšlení běžných středověkých lidí. Dochované historicko-apokalyptické texty v žádném případě není možné považovat za svědectví obyčejných nevzdělaných lidí, jaká se dochovala na Západě.¹⁵⁵ Jedná se vždy o literární kompilace a tudíž jako prostředek k poznání historického povědomí obyčejných lidí posloužit nemohou.

I přes svou zmatenost a značnou nejasnost nám text *Bulharského apokryfního letopisu* zanechává cenná svědectví o několika důležitých aspektech historického povědomí o Bulharském státě, které byli přinejmenším autorovi díla známy. Vyprávění zachycuje jméno zakladatele Prvního bulharského státu, byť v deformované podobě Ispor.¹⁵⁶ Je tedy zřejmé, že vzpomínka na zakladatele státu alespoň v deformované podobě existovala. Odrazy dějin Bulharů před Asparuchem v textu není možné najít, avšak vzhledem k jeho charakteru to neznamená, že s jistotou neexistovaly. Vzpomínání jsou i kníže Boris I. (zde jako car) jako křtitel Bulharů, Symeon, jako zakladatel Preslavi a car Petr jako svatý.¹⁵⁷ Autorovi textu tak byly známy nejen základní církevní topoi spjaté s bulharskými vládci, ale i taková, která vyžadovala prostředky pro uchování paměti (ať už písemné či jiné), které se do dnešních dob nedochovaly.

Žánr historicko-apokalyptické literatury tedy představuje alespoň v některých případech zajímavý náhled na přežívání historické paměti a povědomí u představitelů církevního stavu. Je třeba zdůraznit, že kromě značné nejasnosti děl, která se k bulharským dějinám nějak vztahují, jejich relevanci jako pramene poznání historické paměti širšího spektra Bulharů brání nejenom značná nejasnost klíčových textů, ale také jejich malé rozšíření a teritoriální

¹⁵³ Osobní sdělení Anisavy Miltenovové.

¹⁵⁴ Viz pasáž popisující, že před carem Isporem Bulhaři „byli pohané a bezbožní a v mnoha nectnostech a po mnohá léta byli vždy nepřáteli řeckého císařství.“ Podle zjištění Angela Nikolova byla pouze s drobnými změnami přejata z byzantského spisu proti katolíkům známého jako *Užitečné vyprávění o Latinech*, které bylo nejpozději v 11. století do církevní slovanštiny přeloženo. Stejný případ se týká části, kdy Bůh přikazuje proroku Izajášovi jít do kavrunské země a najít zde Bulhary. Viz НИКОЛОВ, Ангел. *Повест полезна за латините: Паметник на средномекомна славянска полемика срещу канобицизма*. София, 2011, s. 35-39.

¹⁵⁵ Na západě představy obyčejných lidí byly při různých příležitostech zachyceny (nebo se alespoň tak tváří), a tak je možno do nich alespoň zčásti nahlédnout. Viz např. texty, které zmiňuje Aron Gurevič v ГУРЕВИЧ, Арон. *Средновековният свят: Култура на мълчащото мнозинство*. София, 2005, 140-155.

ТАРКОВА-ЗАЙМОВА, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011, s. 281. Jak ukazuje Biljarski, popis jeho činů je ovlivněn biblickým obrazem Mojžíše. Viz БИЛЯРСКИ, Иван. *Сказание на Исаяя пророка и формирането на политическата идеология в ранносредновековна България*. София, 2011, s. 140-170.

¹⁵⁷ ТАРКОВА-ЗАЙМОВА, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Op. cit.*. Sofia, 2011, s. 282.

omezenost. Drtivá většina děl vznikla nebo se dochovala v prostředí dnešního západního Bulharska (eventuelně východního Srbska a Makedonie) a neexistují žádné důkazy, že by ideje a znalosti, které se v nich odrážejí, byly známy i na východě v místech, kde nakonec k obnově bulharského carství došlo. Zároveň texty vztahující se k bulharským dějinám tvoří pouze nevelkou část korpusu historicko-apokalyptické literatury. *Výklad Daniela* je dochován ve dvou rukopisech a *Bulharský apokryfní letopis* v jediném, zatímco neutrálnější *Vidění Danielovo* a přeložené, avšak v bulharském prostředí neupravované *Zjevení Metoděje Patarského*, byly značně rozšířenější a nelze proto předpokládat, že by zakomponování Bulharských dějin a jejich uchování byly primárním důvodem ke vzniku těchto textů. Možnost zbytků idejí z doby Prvního bulharského státu, které v nich byly obsaženy, dostat se do zorného pole pozornosti představitelů státu druhého, být jimi dešifrovány a využity, byla proto omezená a je otázkou dalšího výzkumu, zda k něčemu takovému vůbec došlo.

Bližší pohled na historickou paměť o bulharském státě, kterou uchovávala církev a její písemnictví, ukazuje, že i přes bohatší množství dochovaných pramenů měla tato paměť značná omezení. To pramenilo ze skutečnosti, že hlavní „*konektivní strukturou*“ církevní paměti nebyl bulharský stát, ale křesťanské náboženství. Mše, svátky, chrámy, to vše sloužilo především k uchování a obnovování paměti na Kristovu oběť, světce a křesťanskou morálku. Mimo centra státní moci vstupovala politická ideologie do těchto textů a rituálů jen omezeně, skrze modlitby za vládců. Dochované prameny období byzantské nadvlády přesně odrážejí právě absenci chybějícího státního centra, jak politického, tak církevního. Bulharský stát, jeho dějiny a vládců, buď nevystoupili ze stínu světců, jejichž životů byli součástí, případně byli součástí místně i časově omezené skupiny textů, případně se objevovali ve značně deformované podobě jako součást „nižší“ apokalyptické literatury, a to pouze v její menší části. I kult jediného kanonizovaného bulharského vládce, cara Petra, si pravděpodobně uchoval jen velmi slabý politický obsah nepřekračující rámec standardních náboženských ctností.

Církev tak mohla historickou paměť v omezené míře uchovat, ale neexistuje důkaz, že by tato paměť byla aktivně pěstována, šířena, nebo že by sama o sobě šířila „patriotické“ nálady či touhu bulharský stát obnovit. Kromě jmen jednotlivých vládců, jejich poslušnosti a křesťanských ctností zdá se nebylo nic, co by církev mohla obnověnému státu předat. O tom, že tato paměť na bulharský stát sama o sobě nejspíše nepředstavovala pro Byzantince nebezpečí, koneckonců svědčí fakt, že ji sami v rámci Ochridského arcibiskupství šířili.

Osudy území, na kterém se rozprostíral První bulharský stát, a jeho obyvatel v období byzantské nadvlády, byly značně odlišné. Z dosavadních poznatků vyplývá, že ačkoliv byla zpočátku alespoň v některých oblastech vzpomínka na zaniklé carství živá a dokázala motivovat některé Bulhary ke snaze o jeho obnovení, se zánikem živé paměti tato aktivita postupně uhasíná. Pokud můžeme soudit z dochovaných pramenů, vzpomínka na staré carství mohla být stěží něčím více, než nejasným mýtem, který pravděpodobně v povědomí alespoň některých vrstev obyvatelstva zůstal. Zdá se, že se nestala součástí oné „*konektivní struktury*“ utvářející bulharskou identitu, že by byla její nedílnou součástí, ať už se jednalo o identitu elit světských či duchovních, natož „obyčejného lidu“, o jehož paměti žádné přímé doklady nemáme.

Být příslušníkem bulharského etnika tak v žádném případě neznamenalo cítit příslušnost k bulharskému státu. Schopnost paměti na bulharský stát ovlivňovat jednání Bulharů tak musela s časem, jenž od zániku carství uplynul, postupně klesat a nic nenasvědčuje tomu, že by ve 12. století zůstala paměť na bulharský stát něčím více, než vzdálenou a nejasnou vzpomínkou. Zánik centrální státní ideologie je patrný na všech rovinách: na faktickém zániku hlavního města, na rozpadu písemnictví s centrem spjatého a na vymizení nositelů jeho ideologie. Není proto divu, že zanikla i samotná paměť, respektive uchována se především na periferii, u nižších elit a v relativně marginálních textech, se všemi deformacemi a zjednodušeními, které z takového uchovávání vyplývaly.

Abychom pochopili, co v roce 1185 v tematu Paristrion skutečně vedlo k obnovení bulharského státu, je třeba se oprostit od lpění na automatické mobilizační síle „bulharské myšlenky“ a naopak se ptát, jakým způsobem vzpomínka na bulharský stát mobilizační náboj získala. Nic nenasvědčuje tomu, že by sama měla být oním mobilizačním faktorem. Pokud však proces odpadnutí tematu Paristrion ve 12. století již pokročil do té míry, že tamější elity se již necítily s říší nijak svázány a viděly svojí budoucnost v nezávislém státě, poskytovala by „bulharská myšlenka“ netušené možnosti. V rámci teritoria, které si nárokovala Byzanc, bylo prakticky nemožné vytvořit legálně na zelené louce státní celek. Říšská ideologie byla natolik centralizovaná a silná, že jakýkoliv takový pokus by byl označen jako *apostasis* – odpadnutí a těžko by se pro něj hledala větší podpora. Názorně je to vidět i na projevech odstředivých tendencí v říši. Ty se soustředily buď na získání císařské koruny a vlády nad celou říší, nebo na vytvoření fakticky nezávislých celků, které ale formálně nepřestaly být součástí Byzance a obvykle neměly dlouhého trvání. V tematu Paristrion však byla situace jiná. Obnovení křesťanského státu, jehož „křesťanskost“ a legitimita již byla v minulosti

uznána, poskytoval případnému iredentistickému hnutí nejen legitimitu zevnitř, ale i šanci na její přiznání okolním křesťanským světem. Takové obnovení totiž nemuselo být z hlediska ideologie povstalců nutně „apostasis“, nýbrž legitimním naplněním božího záměru a obnovením již v minulosti existujícího a tudíž přirozeného stavu. Rozdíl mezi takovým obnovením a obyčejným odpadnutím je jasně patrný, porovnáme-li faktické odtržení tematu Paristrion zpod kontroly Byzance v 11. století a povstání Asenovců. Zatímco v prvním případě se nevytvořila žádná státní struktura, která by mohla nahradit jakkoliv symbolickou autoritu říše, tak v druhém případě vznikl skutečně nový stát, který velmi rychle začal budovat svojí ideologii a instituce, pro které by bylo jakékoliv přiznání suverenity Byzance nemyslitelné. Pro takové využití navíc nemusela být paměť na bulharský stát skutečně ničím víc, než neurčitou vzpomínkou doplněnou několika málo jmény a činy vládců uchovaných v paměti církve. O to složitější však měla být otázka, co si s tímto dědictvím počít ve chvíli, kdy povstání skončilo úspěchem a bulharské carství se po více než sto šedesáti letech objevilo na mapě Evropy.

4. Druhé bulharské carství

Snaha Petra a Asena odtrhnout se od Byzance prostřednictvím obnovení bulharského státu skončila úspěšně. Ani jedna z mnoha vojenských kampaní říše, které měly v letech 1186-1187 povstání potlačit, neuspěla. Po dalších turbulencích spjatých s průchodem třetí křížové výpravy Balkánských poloostrovem v letech 1188-1189, a patrně rozhodujících bojích mezi Bulhary a císařem Izákem Angelem (1185-1195) se mohl bulharský stát začít upevňovat a po všech stránkách rozvíjet. V případě rozvoje státní ideologie je pro nás především důležité, jakým způsobem využívalo Druhé bulharské carství svého předchůdce pro legitimizaci vlastní existence a jakým způsobem rekonstruovalo jeho „dějinný příběh“, případně zda jej nějakým způsobem hlouběji využívalo pro své vlastní potřeby.

4.1. První bulharský stát jako nástroj legitimizace

Legitimizovat vlastní existenci uvnitř i navenek patřilo k jednomu ze stěžejních úkolů nového státu. Nebylo možné, aby na území Byzance a zároveň v sousedství expandujících Uher vznikl „*ex nihilo*“ stát, který by nebyl schopen hlouběji odůvodnit svoji existenci. Druhé bulharské carství se však mohlo opřít o dlouholetou státní tradici svého předchůdce, které samozřejmě jeho představitelé neváhali využívat.

V prvních desetiletích existence carství je pozoruhodný především způsob tohoto využití. Těch několik málo pramenů, které nám jej dokládají, je možno rozdělit na církevní a světské, přičemž toto rozdělení zde definujeme podle toho, zda konkrétní pramen reprezentoval pohled církve nebo instituce panovníka bez ohledu na to, kdo byl jeho autorem. U každé z těchto skupin je legitimizace obnovení carství pojmána poněkud jiným způsobem. Do skupiny církevních památek patří především *Synodik cara Borila*, dva proložní *Životy Ivana Rilského* ze 13. století a *Dlouhý život Ivana Rilského* od patriarchy Evtimije z poslední čtvrtiny 14. století.

Všechny tyto texty mají společné jedno specifikum: byly určeny k veřejnému předčítání. *První proložní život Ivana Rilského* ze Sofijského prologu byl součástí tzv. prologu, sbírky krátkých životů světců určené pro jejich předčítání při bohoslužbě. *Druhý proložní život Ivana Rilského* je součástí služby světců, tj. souboru písní určených k oslavě světce během bohoslužeb. Rozsáhlý život Ivana Rilského z pera patriarchy Evtimije sice pro bohoslužebnou praxi určen nebyl, avšak struktura textu dokazuje, že byl určen, nebo přinejmenším přizpůsoben i k veřejnému čtení.¹⁵⁸ O „veřejném“ charakteru *Borilova synodiku* svědčí v prvé

¹⁵⁸ Viz ПИКИО, Рикардо. Православното славянство и старобългарската литературна цивилизация. София, 1993, s. 531-561.

řadě text sám, neboť jeho řecký vzor byl právě ke čtení na svátek Neděle vítězství pravoslavi vytvořen. V bulharském prostředí pak byl tento charakter textu dále rozvíjen, neboť k němu byl připojen chronologický seznam bulharských vládců a dalších významných osobností, který byl navíc průběžně doplňován. Také další texty ve sborníku, v němž je jeden ze dvou opisů Synodiku zachován, svědčí právě o jeho veřejném charakteru. Nejednalo se však o text široce rozšířený, právě spolu s ním dochované texty jsou jedním z důkazů, že čten byl nanejvýš v biskupských katedrálách, možná dokonce jen v jednom či několika málo chrámech v samotném Trnovu.¹⁵⁹ I přes svůj nevelký počet výše zmíněné texty umožňují vidět církevní pohled na legitimitu obnovení carství tak, jak byl prezentován relativně širokému segmentu carových poddaných. A tento pohled je daleko více ovlivněn náboženským viděním světa než viděním národnostním.

Životy Ivana Rilského popisují obnovení carství takto: „*Poté, co neuplynula dlouhá doba, uráćilo se Bohu pozdvihnout padlý stánek a obnovit bulharskou moc, zvetšelé řeckým násilím a tehdy pozvedl roh bulharského carství při boha milujícím (nejzbožnějším podle ZBP) caru Asenovi....*“¹⁶⁰ (Proložní život ze Sofijského prologu) a „*Po dlouhé době, když se Bohu zachtělo pozvednout padlý stánek bulharského carství, povznesl nový výhonek, Boha nejzbožnějšího cara Ivana Asena, jenž obnovil bulharský rod.*“¹⁶¹ (Proložní život z Draganovy mineje).

Obě části používají termíny mající silnou oporu ve Starém zákoně. Jak poukázal Ivan Biljarski, pojem „*stánek*“ označuje ve starozákonní tradici příbytek Boží předtím, než byl vystavěn chrám. Jako chrám je pak v tomto kontextu vnímáno i carství, jako místo, kde přebývá Bůh a kde dochází ke kontaktu s ním. Pojem „*roh*“ má vícero významů, z nichž za nejdůležitější Biljarski považuje ten použitý v žalmu 148, 14: „*Vyvýšil roh svého lidu k chvále všech svých věrných, synů Izraele, lidu, který je mu blízký. Haleluja.*“¹⁶² Zde je jasně patrná funkce „*rohu*“ jako symbolu moci. I pojem „*výhonek*“, „*sadba*“ (отрасль), kterým je

¹⁵⁹ Viz názory Ivana Božilova a analýzy Anny-Marie Totomanovové na základě analýzy Palauzova sborníku, ve kterém se nachází starší ze dvou rukopisů *Synodiku*. БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и перевод*. София, 2011, s. 38-39, 55-80.

¹⁶⁰ не мноꙗ же вѣмени мимошедшѣ, възнегда бл҃голи бѣ въздвиꙗти падшѣ скꙋпїа и шеновити бл҃гарскѣа в лас(т doplněno тпouc, А.К), шветшавешѣа грѣꙋськѣм насилїемъ и възнегда възнес(е doplněno тпouc, А.К) рѡгъ бл҃гарскаго црства при хѡлѡвевѣмъ црїи асѣни.... ИВАНОВ, Йордан. *Жития на св. Иван Рилски. Годишникъ на Софїйския университетъ I: Историко-филологически факултетъ XXXII*, 1936, s. 54.

¹⁶¹ и по вѣмени мноꙗ, хѡташоꙋ бѡꙋ въздвиꙗти падшѣ са скїпїѣ црства бл҃гарскааго, въздвїе нѡвѣж от раслѣ хрїстѡлювїкааго їѡанна асѣнѣ црѣ шеновїешааго родъ бл҃гарскїи. Tatměž, s. 72.

¹⁶² и възнесетѣ рѡгъ людин своиꙗхъ пѣснь вѣсѣмъ прѣподобнымъ е(го) снѡмъ кралевѡмъ людемъ приближащим са емѣ. text podle Notovského žaltáře v *Норовская псалтырь: Среднеболгарская рукопись XV века: Част 2*. София, 1989, s. 694.

označován Asen I., má biblické konotace, neboť např. v knize Izajáš jsou takto v některých případech označováni boží oblíbenci: „*Vinice Hospodina je dům izraelský a muži judští sadbou, z níž měl potěšení.*“ (Iz 5, 7).

Silné starozákonní konotace má nejspíše i popis obnovení carství z *Borilova synodiku*. Věta „*Ivanu Asenovi, caru Bělgunu, jenž osvobodil bulharský rod z řeckého otroctví*“¹⁶³ byla mnohdy vykládána v čistě nacionálním duchu, ve kterém byla jak byzantská, tak turecká nadvláda popisována nejen bulharskými historiky jako otroctví. Motiv tohoto osvobození však může mít hlubší význam opět spojený se Starým zákonem a jeho rolí v pravoslavných kulturách. Opakovaně je zmiňován v knize Exodus, v souvislosti se situací Židů v Egyptě a její změnou, již způsobí prostřednictvím Mojžíše Bůh. V knize Exodus se můžeme dočíst: „*Proto řekni Izraelcům: Já jsem Hospodin. Vyvedu vás z egyptské roboty, vysvobodím vás z vašeho otroctví, vykoupím vás vztaženou paží a velikými soudy. Vezmu si vás za lid a budu vám Bohem. Poznáte, že já jsem Hospodin, váš Bůh, který vás vyvede z egyptské roboty.*“¹⁶⁴ (Ex. 6, 6-7) Stejně tak se dále píše: „*Mojžíš řekl lidu: Pamatujte tento den, kdy jste vyšli z Egypta, z domu otroctví.*“¹⁶⁵ (Ex 13,3) a „*Až se tě tvůj syn v budoucnu zeptá, co to znamená, odpovíš mu: Hospodin nás vyvedl pevnou rukou z Egypta, z domu otroctví.*“¹⁶⁶ (Ex. 13, 14)

Motiv osvobození z „*řeckého otroctví*“ tak mohl znamenat hlubší, náboženskou legitimizaci obnovení carství, kdy Bohem vyvolený (nebo alespoň milovaný) lid, případně stát, má být utiskován nespravedlivými vládci, zde ztělesněnými Byzantinci. Podobná „národní exkluzivita“ byla známa i v Byzanci. Ačkoliv Nový zákon a křesťanství vůbec předpokládaly univerzální charakter Ježíšova učení stavěný naopak do kontrastu se starozákonní exkluzivitou Židů, v říši byla tato exkluzivita v rámci ideje Byzance jako nového Jeruzaléma a nové vyvolené monarchie převedena právě na poddané byzantského císaře,¹⁶⁷ označované v církevněslovanských textech jako „Řekové“. Není proto vyloučeno, že podobný princip

¹⁶³ ІѠАННЪ АСЕНЪ ЦРѢ БѢЛГЪННО СВОБОДЪШОМЪ ОТ РАБОТЪ ГРЪЬСКІЕ БЪЛГАРСКИ РОД ВЪУНАА ПА(МЕТЬ ДОПНѢНО МНОУ, А.К). БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и перевод*. София, 2011, s. 150.

¹⁶⁴ РЦИ СММЪ ИЗЛѢВІМЪ ГЛА АЗЪ ГЪ ИЗВЕДЪ ВЪИ Ѡ НАСИЛНА ЕГЪПЕТСКАИ ИЗБАВНО ВЪИ Ѡ РАБОТЪ ИХЪ О ИМЪУ(Щ)БА І ИЛНОЮ МЪШЦЕЮ И СЪДОМЪ ВЕЛИКИМЪ И ПРЕИМУ ВАСЪ СЕБѢ БЛОДИ И БУДУ ВАМЪ БЪ И РАЗУМѢТЕ НАКО АЗЪ ГЪ БЪ ВАШЪ ИЗВЕДЪ ВАСЪ Ѡ ЗЕМЛА ЕГЪПЕТСКИ Ѡ НАСИЛНА ЕГЪПЕТСКА. Podle rukopisu pentateuchu ruské redakce ze 14. století uchovávaného v Troicko-sergejské lávře pod zkratkou ПГБ Ф. 304. I I., l. 61v. a dostupného na internetu na adrese < <http://www.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=001> > (Citováno 15.5.2012).

¹⁶⁵ ПОМНИТЕ ДЕНЪ ВЪНИЖЕ ИЗХОДЕТЕ И ЗЕМЛА ЕГОУПТЪКА Ѡ ДОМОУ РАБОТЪ. Text podle Zachariova parimejniku, l. 233a.

¹⁶⁶ ВЪПРОСИТЪ ТА СМЪ ТВОЕ ГЛА ЧТО СЕ ЕСТЬ И РЕШИ ЕМУ НАКО РОУКОЮ КРѢПКОЮ ИЗВЕДЕНЪ ГЪ И ЗЕМЛА ЕГОУПТЪС КЪИНА Ѡ ДОМОУ РАБОТЪ. Text podle Zachariova parimejniku, l. 233b.

¹⁶⁷ Viz úvodní „studii“ Paula Magdalina a Roberta Nelsona v MAGDALINO, Paul – NELSON, Robert (edd.). *The Old Testament in Byzantium*. Washington, D.C., 2010, s. 12 – 38.

exkluzivity byl využit právě pro zdůraznění správnosti obnovení bulharského carství. V takovém případě by totiž obnovení carství a „*vysvobození bulharského rodu z řeckého otroctví*“ znamenalo v podstatě návrat do Bohu milého stavu světa, který právě řecké „zotročení“ narušilo. Vzhledem k tomu, že se motiv „osvobození bulharského rodu z řeckého otroctví“ již v žádném jiném textu nevyskytuje, nelze vyloučit ani jeho doslovný význam bez zmíněných biblických konotací. Avšak dosud se žádný historik nepokusil vysvětlit, když pomineme argumentaci v duchu moderního nacionalismu, v čem by ono otroctví spočívalo. Toto chápání textu navíc podporuje rozbor poetiky církevněslovanské literatury provedený Riccardem Picciem a Krasimirem Stančevem, byť dosud není jisté, zda lze přístup těchto badatelů aplikovat i na takto stručné literární útvary.¹⁶⁸

To, co má tedy dle našeho názoru *Synodik cara Borila* společného i s životy Ivana Rilského, je především idea obnovení carství jako návratu do správného, Bohem posvěceného stavu. Stejným způsobem lze totiž interpretovat i „*pozvednutí padlého stánku*“ symbolizujícího carství jako boží příbytek. Tento motiv svědčí o poměrně jednotném způsobu, jakým představitelé bulharské církve obnovení státu přijímali, jak jej vnímali a jak toto vnímání promítali do svých textů. Stejně tak charakteristické je využívání právě textů Starého zákona, které i v Byzanci byly pro politickou ideologii mnohem lépe použitelné než Nový zákon. A co je důležitější, vzhledem k charakteru citovaných textů je zřejmé, že takovéto vnímání aktu obnovení carství se snažili i veřejně prezentovat, a to jak vybranému publiku patriarší katedrály, případně katedrál biskupských, pro které byl nejspíše určen *Synodik*, tak i na úrovni běžného církevního života, pro který byly určeny proložní životy. Důraz tak nebyl kladen na konkrétní činy starých vládců nebo na jejich ideologii, nýbrž na obecně křesťanské ideje, jejichž platnost měla být na rozdíl od pomíjivých konkrétních činů věčná.

Jediným pramenem, který nám dnes může přiblížit politické myšlení samotných bulharských carů, je korespondence související s pokusem papeže Inocence III. (1198-1216) včlenit Bulharsko do katolické církve. Ta zahrnuje nejen korespondenci mezi carem Kalojanem (1196-1207) a papežem, nýbrž i papežovu korespondenci s bulharskými duchovními, některými legáty a uherským králem Emerichem (1196-1204).

¹⁶⁸ Viz pojem „*synsémie*“ u Riccarda Piccia a ekvivalentní pojem „*dvouvrstevnost uměleckého obrazu* u Krasimira Stančeva. ПИККИО, Рикардо. Православното славянство и старобългарската литературна цивилизация. София, 1993, s. 69-76. СТАНЧЕВ, Красимир. *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*. София, 1995, s. 12-16.

Zdá se, že zpočátku si papež sám nebyl jist legitimitou Kalojanovy vlády a proto byl carovi dopis adresován pouze jako „urozenému muži Ivanicovi“.¹⁶⁹ Aby Kalojan dokázal legitimitu své vlády a nárok na carský (tj. císařský) titul, dovolává se starých vládců slovy: „*Na prvním místě chceme, jako milovaný syn, od naší matky římské církve korunu a důstojenství tak, jak jej měli naši staří carové. Jak nacházíme v našich knihách, jeden byl Petr, druhý Samuil a další, kteří jim předcházeli ve vládě.*“¹⁷⁰ Tím Kalojan dokazoval samotnou legitimitu své vlády a svého nároku, neboť tak nebyl jen jakýmsi náhodným avanturistou, který si neprávem uzurpuje vládu nad cizí zemí. Z jeho pohledu se totiž nejednalo o akt svévole, nýbrž o obnovení již existujícího a tudíž legitimního stavu. Není činěn pokus o jakoukoliv hlubší argumentaci, kterou můžeme najít v bulharských církevních textech, důraz je kladen pouze na princip následnosti a tudíž legitimacy carovy vlády.

Pomineme-li nyní rozdílné postoje Inocence III. a Kalojana ohledně toho, jaký titul by měl bulharský vládce obdržet, literatura věnující se této problematice je již tak značně rozsáhlá.¹⁷¹ Z pohledu našeho výzkumu je důležitější, že v jednom z dopisů z roku 1203 nazývá staré cary svými „předky“¹⁷² a že v dopise, ve kterém Kalojan uznává papežovu suverenitu, uvádí cary Symeona, Petra a Samuila jako své „předchůdce.“¹⁷³ O tom, že i papež přijímal Kalojanův vztah ke starým carům jako legitimní, svědčí jeho dopis, který papež poslal králi Emerichovi. Jednalo se o propuštění papežského legáta, kterého uherský král zadržel na jeho cestě do Bulharska. Zde papež jasně akcentuje dynastický nárok Kalojan na území bulharského carství, přičemž zdůrazňuje, že Bulhaři sice svoji korunu ztratili, ale že byla právě Asenovci právem obnovena. Papež konkrétně tvrdil: „*V dávných dobách bylo v Bulharsku mnoho králů dědičně korunovaných autoritou svatého stolce jako Petr, Samuil a nějací druzí po nich. Za papeže Mikuláše, našeho předchůdce, buď chvála jeho svaté paměti, král Bulharů, na jehož otázky velmi často odpovídal, byl pokřtěn spolu s jemu svěřenou zemí, avšak později, když je Řekové přemohli, ztratili Bulhaři své královské důstojenství a dokonce byli přinuceni žít pod těžkým jhem konstantinopolského císaře, dokud nedávno dva bratři, Petr a Ivanica, kteří pochází*

¹⁶⁹ „*Nobili viro Johannitio*“ ДУЙЧЕВ, Иван. Преписката на папа Инокентия III с българите. *Годишникъ на Софийския университет: Историко-филологически факултетъ XXXVIII*, 1942, s. 21.

¹⁷⁰ „*In primis petimus ab ecclesia Romana matre nostra coronam et honorem tamquam dilectus filius, secundum quod imperatores nostri veteres habuerunt. Unus fuit Petrus, alius fuit Samuel et alii, qui eos imperio precesserunt, sicut in libris nostris invenimus esse scriptum.*“ Тамтѣж, s. 23.

¹⁷¹ Viz její základní přehled v ГЮЗЕЛІЕВ, Васил. *Панството и българите през средновековието: IX-XIV век*. Пловдив, 2009, s. 188-122.

¹⁷² „*.....secundum constitutionem predecessorum neum, imperatorum Bulgarorum et Blachorum Symeonis, Petri et Samuelis, progenitorum* (zvýrazněno mnou, A. K) *meorum et ceterorum omnium imperatorum Bulgarorum.*“ ДУЙЧЕВ, Иван. Op. cit., s 47.

¹⁷³ „*Et diligenter perscrutantes, in eorum invenimus scripturis, quod beate memorie illi imperatores Bulgarorum et Blachorum, Symeon, Petru set Samuel et nostri predecessores coronam pro imperio eorum.....*“ Тамтѣж, s. 44.

z rodu předchozích králů, začali nikoliv zabírat, jako spíše znovu získávat zemi svých otců tak, že jednoho dne od velkých vůdců svobodu, podivnou/udivující pro bezpočet národů.... K vůli tomu jej (Kalojana) hodláme korunovat, tak jako naši předkové, králem ne cizí země, ale jeho vlastní.....¹⁷⁴

Papež tedy nejspíše vnímal Kalojanovu vazbu na staré vládce jako dynastickou. Představa, že by Asenovci skutečně byli potomky starých bulharských carů, však již při letmém pohledu neobstojí. Z církevněslovanských bulharských pramenů o něčem takovém nemáme jediný doklad, stejně tak jako z řeckých a latinských. Bylo by s podivem, kdyby pro Asenovce tak důležité příbuzenství zůstalo v domácích pramenech opomenuto. Pochyby vyvolává taktéž skutečnost, že Kalojan jako své předky uvádí Symeona, Petra, i Samuila, přičemž Samuil náležel ke zcela jinému rodu. Kalojanovu příbuznost se starými bulharskými vládci tudíž přijmout nemůžeme, avšak Kalojanův přístup k manipulaci s historickou látkou tím nepřestává být o nic méně zajímavý. Je pozoruhodné, jak přesně Kalojan užívá titulů jednotlivých vládců. Ignoruje existenci Borise I., neboť o něm nejspíše věděl, že carem nikdy nebyl, a naopak uvádí ústřední vládce Prvního bulharského státu nesoucí carský titul. Zato historické činy těchto vládců zcela pomíjí a dějiny zcela podřizuje svému záměru dokázat papeži legitimitu svého státu, ať už se jedná o přijetí křtu bulharskými vládci z rukou papeže nebo o výše zmíněnou dynastickou kontinuitu. Jedinou „dějinnou“ skutečností, o kterou Kalojan opíral své nároky, tedy stále zůstával carský titul a s ním spojená existence bulharského státu jako carství stejně jako v případě památek církevních.

Rozbor dochovaných pramenů umožňuje učinit opatrný závěr (množství dochovaných pramenů je přeci jen velmi malé), že hluboká historická paměť nehrála v případě legitimizace existence Druhého bulharského carství alespoň v prvních desetiletích jeho existence nijak zásadní roli. Jejím ústředním prvkem stále zůstávají jména jednotlivých carů a jejich carský titul. Samotné argumenty pro legitimitu obnovení carství vycházejí jednak ze starozákonní tradice a obecného vnímání charakteru císařské (tj. carské) instituce v pravoslavném prostředí, případně z pravděpodobně fiktivní a nijak rozvíjené rodové příbuznosti, kterou je navíc

¹⁷⁴ „*Nam antiquitus in Bulgaria multi reges successive fuerunt auctoritate apostolica coronati, sicut Petru set Samuel et alii nonnulli post illos. Nam et ad predicationem sancte memorie Nicolai pape predecessoris nostri rex Bulgarorum, ad quorum consulta sepissime respondebat, cum toto regno sibi comisso meruit baptizari, sed tandem prevalentibus Grecis Bulgari perdidit regiam dignitatem, quin immo compulsi sunt gravi sub iugo constantinopolitano servire, donec novissime duo fratres, Petrus videlicet et Joannitius, de priorum regum prosapia decedentes, terram patrum suorum non tam occupare, quam recuperare ceperunt, ita quo una die de magnis principibus et innumeris populis mirabilem sunt victoriam constecuti.....Unde nos eum non super alienam terram, sed super propriam ad instar predecessorum nostrorum regem intendimus coronare.....*“ ДУЙЧЕВ, Иван. Препиcката на папа Инокентия III с българите. *Годишникъ на Софийския университетъ: Историко-филологически факултетъ XXXVIII*, 1942, s. 61.

argumentováno pouze v konkrétním a časově úzce vymezeném historickém kontextu. V obou případech se jedná o argumentaci, jež mohla (byť nemusela) být bez problémů zkonstruována až v okamžiku plánování či provedení povstání Asenovců a zcela jistě nevyžadovala „silné vzpomínky na slavnou minulost“, ani „neustálou touhu po osvobození“. Pokud se však případné „silné vzpomínky“ měly šanci někde uplatnit, tak zcela jistě při rekonstruování bulharského „dějinného příběhu“, které patrně dříve nebo později muselo u státu s tak dlouhou byť přerušenu historií nastat.

4.2. Dějiny Prvního bulharského státu v pramenech Druhého bulharského carství

Bulharské středověké písemnictví se od mnoha států středověké Evropy liší skutečností, že do dnešních dnů nezachovalo souvislý nebo alespoň souhrnný záznam bulharských dějin. Chybí jakákoliv kronika nebo alespoň letopis, které by se na bulharské dějiny zaměřily. Vzhledem k tomu, že velká část bulharské historiografie však s existencí takového díla počítá, je nezbytné pokusit se zodpovědět na otázku, co vlastně bulharské elity 13. a 14. století o svých předchůdcích věděly a jakým způsobem se k jednotlivým událostem z dějin Prvního bulharského státu stavěly. Původní bulharské kronikářské dílo se sice nedochovalo, avšak během 14. století bylo na území Bulharska přeloženo hned několik byzantských světových kronik¹⁷⁵ včetně známé kroniky Konstantina Manassa, k níž bulharský překladatel doplnil i některé události z bulharských dějin. Stejně tak se některé dílčí události bulharských dějin objevují v jiných pramenech té doby. Toto nevelké množství textů tak přeci jen umožňuje alespoň k některým dílčím závěrům dospět.

4.2.1. Mýtus počátku

Mýtus počátku tvoří ústřední součást dějinného příběhu většiny společností. Aby určité společnosti mohlo utvrdit svoji pospolitost, musí mít určitou představu o tom, jak ke vzniku takové pospolitosti došlo. V orálních kulturách hrál mýtus počátku natolik důležitou úlohu, že zůstával jednou z mála stabilních součástí dějinného příběhu, který se v kolektivní paměti daného společenství uchovával. Badatel Jan Vansina hovoří o tzv. „*floating gap*“ tj. mezeře

¹⁷⁵ Jedná se o byzantské kroniky Georgia Hamartola, Jana Zonary, Konstantina Manassa a Symeona Logotheta. S výjimkou kroniky Jana Zonary mohou být tyto kroniky spolehlivě zařazeny právě do 14. století. V případě kroniky Jana Zonary existuje i hypotéza, že mohla vzniknout ve 12. století, avšak kromě jednoho z chronologických údajů v kronice tato teorie nebyla ničím dalším podepřena. Pro základní přehled o těchto kronikách viz WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské 1 - 2*. Bratislava, 1922 – 1923.

představující jakési temné období mezi mýtem počátku a nedávnou minulostí, kterou ještě orální společenství uchovávalo.¹⁷⁶ V rozvinutějších společenstvích, jakým již byla společnost středověké Evropy, mohlo na jednom místě takových mýtů fungovat i několik. Středověký šlechtic tak mohl ve své paměti uchovávat mýtus počátku lidstva podle starozákonní tradice, mýtus počátku křesťanství, mýtus počátku státu, jehož byl součástí, mýtus počátku svého rodu a jiné.

V Prvním bulharském státě zkonstruovaný mýtus počátku taktéž existoval, o čemž svědčí jednoznačně *Seznam bulharských vládců*. Začínal mytickým vládcem Avitocholem, který měl vládnout 300 let, a pokračoval řadou dalších vládců, kteří Bulharům vládli ještě v zemích za Dunajem. Zde se jasně promítá vědomí Bulharů o existenci tzv. Velikého Bulharska, státního útvaru, jenž se v 7. století nacházel v rovinách na sever od Černého moře a jehož rozpad způsobil migraci Bulharů, jejímž výsledkem byl v roce 681 vznik Prvního bulharského státu. Tento přechod je v *Seznamu bulharských vládců* reflektován slovy: „*Těchto pět knížat vládlo knížectví vně Dunaje 515 let s ostríhanými hlavami. Poté přišel na tuto stranu Dunaje Ispereich a tak je tomu dodnes.*“¹⁷⁷ Přechod Dunaje a založení Prvního bulharského státu jsou tak vnímány jako důležité události, avšak stále v rámci kontinuální posloupnosti bulharských vládců, a tudíž i samotného státu.

V období byzantské nadvlády se téma založení bulharského státu objevuje pouze v *Bulharském apokryfním letopise*. Zde je již mýtus počátku posunut do jiné roviny. Historie Bulharů a jejich vládců z doby před překročením Dunaje je ignorována a založení státu je spojeno až s přechodem řek pod vedením proroka Izajáše, který teprve Bulharům vládce ustanovuje. *Bulharský apokryfní letopis* alespoň stále uchovával paměť (byť značně zdeformovanou) na chána Asparucha, zde pod jménem Ispor, který sice není jmenován jako první vládce (tím je mytický car Slav), je mu však připisováno založení prvního hlavního města Bulharska Plisky a teprve po jeho smrti se jeho lid měl začít nazývat Bulhaři.¹⁷⁸ Jak již bylo řečeno, vzhledem k charakteru textu nelze chápat *Bulharský apokryfní letopis* jako historiografické dílo, jež by podávalo reprezentativní obraz o historickém povědomí bulharských elit, natož běžného obyvatelstva. Je však nesporným dokladem toho, že alespoň střípky z původního mýtu počátku v paměti autora textu stále existovaly.

¹⁷⁶ Viz rozbor tohoto pojmu u Jana Assmanna v ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, 2001, s. 46-48.

¹⁷⁷ сии .е. кзназь дрѣжаше княженне шѣ онѣ страбоу доубага лѣтъ .Ѣ. и .еі. шстрижебами главами. и потомъ при де на страну донѣа исперихъ кнѣз тожде и до селѣ. ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина I: Книжовни и исторически паметници от първото Българско царство*. София, 1943, s. 1.

¹⁷⁸ ТАРКОВА-ЗАЙМОВА, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011, s. 281.

Pozoruhodné je, že z období Druhého bulharského carství se nedochoval žádný text, jenž by původní mýtus počátku obsahoval. *Imennik* se zachoval pouze v ruských rukopisech v rámci tzv. *Archivního chronografu* spolu s dalšími texty bulharského původu a o jeho existenci po zániku Prvního bulharského státu neexistuje jediný důkaz. Neexistuje ani zlomek textu, který by měl jihoslovanský původ a žádný jihoslovanský text, jenž by *Imenniku* jako pramene využíval. Lze proto předpokládat, že tento text upadl po zániku Prvního bulharského státu v zapomnění a ve Druhém bulharském carství nebyl jako zdroj historické paměti použit.

Liturgické památky, jakými jsou *Synodik cara Borila* a tzv. *pomenniky*¹⁷⁹ pak pohanské vládců Bulharska zcela ignorují, tudíž jejich soupis bulharských vládců ve všech případech začíná až Borisem I.

Jedinými dalšími texty, ve kterých se téma vzniku bulharského státu objevuje, jsou byzantské kroniky přeložené ve 14. století do církevní slovanštiny, především překlad kroniky Konstantina Manassa. Bulharský překladatel, který do kroniky zakomponoval i události z dějin Prvního bulharského státu, nemohl přirozeně problematiku jeho počátku opomenout. Již na první pohled zaráží skutečnost, že příchod Bulharů na území dnešního Bulharska je zmíněn hned dvakrát. K vládě císaře Anastasia I. (491-517) bulharský překladatel doplnil: „*Za císaře Anastasia započali Bulhaři dobývat tuto zemi, přešli u Bdyna (dnešní Vidin), a předtím začali dobývat dolní zemi ochridskou a poté celou tuto zemi. Od jejich příchodu dodnes uplynulo 870 let.*“¹⁸⁰ K panování Konstantina Kopronyma, za jehož vlády Asparuch překročil Dunaj a založil bulharský stát, pak uvádí: „*Za tohoto cara Konstantina přešli Bulhaři přes Dunaj a odejmuli Řekům tuto zemi, v níž žijí i dodnes, když je (mezitím) porazili. Předtím se tato země nazývala Mýzie. Protože jich byl bezpočet, zaplnili i tuto stranu Dunaje, i onu do Drače a dále. Neboť i Vlaši, i Srbové i další jsou jedno.*“¹⁸¹

Mýtus počátku uvedený v přípiscích k překladu Manassovy kroniky se tak zcela zásadně liší od tradice Prvního bulharského státu. Otázka, proč Bulhaři přešli Dunaj na konci 5. století,

¹⁷⁹ Jedná se o jmenný seznam bulharských vládců, církevních činitelů a dalších osobností, jež se kněz uvolil do pomenniku zapsat, který se v chrámu předčítal na jejich památku. Z bulharského prostředí se dochovaly tři takovéto pomenniky byť až z doby po zániku Druhého bulharského carství. Jejich text viz v ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, s. 198-201.

¹⁸⁰ ПРИ АНАСТАСИ ЦАРИ НАЧАША БЪЛГАРЕ ПОЕМАТИ ЗЕМА СИА, ПРЪШЕДШЕ Ѹ ВЪДИЗИНѢ, И ПРЪЖДЕ НАЧАШЪ ПОЕМАТИ ДОЛН АЖ ЗЕМА ОХРИДСКОЖ И ПО ТОМЪ СИА ЗЕМА ВЪСА.

Ѡ ИСХОДА ЖЕ БЪЛГАРШМ ДОНИДѢ ѠО ЛѢТЪ *Средноболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах*. София, 1988, s. 228.

¹⁸¹ ПРИ КЪСТАНТИНѢ ЦАРИ ПРЪИДОШЪ БЪЛГАРЕ ПРЪЪЗ ДОУНАВЪЗ И ОТАШЪ ГРЪКОМ ЗЕМА СІЖ, ВЪ НЕИЖЕ ЖИЕЖТ И ДОНИѢ, РАЗВИБЕШЕ ИХЪ. ПРЪЖДЕ ЖЕ НАНАРИЦАШЕ СА ЗЕМЪ СІА МИСІА. МНОГО ЖЕ БЕЗЧИСЛЪНИ СЪЩЕ, ИСПЛЪНИШЪ И СІЖ СТРАНЪ ДЪНАВЪЗ И ОНЪ ДО ДРАЧА И ДАЛЕ, ИЕѠ И ВЛАСИ, И СРЪБЛЕ, И ПРОЧІИ ВСИ ЕДНО СЪТЪ. Тамтѣж.

aby stejný akt zopakovali i o dvě staletí později, úzce souvisí s problematikou pramenů, ze kterých autor přípisů čerpal. Již vynikající český slavista Miloš Weingart si povšiml, že témata přípisů se nápadně shodují s událostmi z bulharských dějin popsanych v byzantské kronice Jana Zonary.¹⁸² Tehdy dospěl k názoru, že autor čerpal výlučně z této kroniky, nejspíše z řeckého originálu, neboť v přípiscích jsou popsány i události, které v církevněslovanském překladu ze 14. století chybí. K této Weingartově teorii je ovšem nutno dodat, že pro výše zmíněné pasáže mohl překladatel využít i jiných přeložených kronik, ať už Symeona Logotheta, tak Georgia Hamartola, jak si povšiml již Ivan Dujčev.¹⁸³

Weingart se však mýlil v názoru, že přípisky neobsahují nic, co by v Zonarově (a tím pádem i v Hamartolově a Logothetově) kronice nebylo.¹⁸⁴ Údaje z prvního přípisu o přechodu Bulharů u Vidinu a o obsazování ochridské země paralelu v byzantských kronikách nemají. Stejně tak údaje z druhého přípisu o tom, jak Bulhaři zaplnili zemi za Dunajem až do Drače a dále, a že Vlaši, Srbové a další jsou jedno. Původ těchto údajů zůstává stále neznámý. Názor Milijany Kajmakamovové, že jejich zdrojem byla starší bulharská kronika,¹⁸⁵ však vyvrací právě srovnání těchto přípisů s tradicí Prvního bulharského státu.

Již samotné obsazení „dolní země“ Bulhary na konci 5. století nemá v pramenech z doby Prvního bulharského státu žádnou oporu. Z hlediska dějin tehdejších Bulharů se jednalo o vcelku marginální událost, kdy se Bulhaři jako součást širšího kmenového svazu zúčastnili nájezdu na provincie Byzantské říše, po němž se stáhli zase zpátky na sever. Stopy po ní nenacházíme ani v *Imenniku*, ani v jiném bulharském textu. Naopak se vyskytuje ve všech byzantských kronikách přeložených Bulhary do církevní slovanštiny, odkud pravděpodobně byla převzata, byť s tím, že některá výše uvedená fakta byzantského původu nejsou. Není proto divu, že v přípisu reflektujícím skutečné založení Prvního bulharského státu v roce 681 musí Bulhaři tuto zemi „obsadit“ znovu, což svědčí spíše o mechanickém převzetí událostí tak, jak byly řazeny v byzantských pramenech, které autor přípisů využíval. Není ani jasné, kdo by měl na konci 5. století bulharský stát založit, což nás přivádí k problematice zakladatele státu v Druhém bulharském carství.

V celém písemnictví Druhého bulharského carství není zakladatel státu ani jednou uveden, ať už jménem nebo jako osoba, která by vykonávala nějakou činnost (vedla lid, sváděla

¹⁸² WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské* 1. Bratislava, 1922, s. 224-226.

¹⁸³ ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943, 366-370.

¹⁸⁴ Tento Weingartův názor viz v WEINGART, Miloš. Op. cit., s. 234-235.

¹⁸⁵ КАЙМАКАМОВА, Миляна. Българската кратка хроника в среднобългарския превод на Манасиевата хроника 2: Извори, датирани. In *Годишник на Софийския университет: Исторически факултет*, гоџ. 77, 1984 (vydáno 1989), s. 121-125.

bitvy). Přitom tato absence zakladatele představuje mezi tehdejšími pravoslavnými státy výjimku.

Byzanc v tomto směru navazovala na bohatou římskou tradici, která v jejím případě nikdy nebyla přerušena, byť role zakladatele do jisté míry náležela i Konstatinu Velikému.¹⁸⁶ Rusko mělo stabilní tradici založení státu Rurikem, známou již z *Vyprávění o dávných dobách*.¹⁸⁷ V Srbsku byla tradice založení státu soustředěna kolem osoby knížete Štěpána Nemanji (1168-1196), který srbský stát spolu se svatým Sávou po ideologické stránce zkonstituoval, přičemž veškerá starší státní tradice byla srbskými texty prakticky ignorována.¹⁸⁸ Ve Valašsku je původní podoba mýtu počátku státu stále nejasná, avšak tento počátek byl vždy spjat s konkrétním vládcem, ať už jím byl faktický zakladatel státu Basarab I., nebo mytický Negru Vodá.¹⁸⁹ V Moldávii pak existoval stabilně a dobře dochovaný mýtus o knížeti Dragošovi a jeho rituálním lovu zebra, který k založení státu vedl.¹⁹⁰ Pouze v bulharské tradici v přípiscích k Manassově kronice je aktérem založení celé etnikum. Jména cara Ispora či alespoň mytického cara Slava z *Bulharského apokryfního letopisu* patrně nebyla autorovi vůbec známá, nebo mu verze založení uvedená v apokryfním letopise nepřipadala dostatečně důvěryhodná.

Tato výrazná absence zakladatele státu spolu se sledováním byzantských textů jako zdroje informací o samotném založení svědčí spíše o naprosté diskontinuitě tradice mýtu počátku mezi oběma bulharskými středověkými státy. Mýtus počátku tak, jak byl zkonstruován v Prvním bulharském státě, tak byl pravděpodobně ve Druhém bulharském carství zcela zapomenut a musel být rekonstruován alespoň v základním rámci z omezených informací dostupných z textů byzantských. Vzhledem k omezenému množství pramenů z obou období je stále třeba značné opatrnosti, avšak dosud není znám jediný text, který by jakýmkoliv způsobem o kontinuitě této tradice svědčil.

¹⁸⁶Viz výchozí tezi Paula Magdalina o tom, že nástup každé byzantského císaře měl být vlastně jako akt obnovení pořádku ustanoveného Konstantinem Velikým. Viz *New Constantines: Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries: Papers from the Twenty-sixth Spring Symposium of the Byzantine Studies, St. Andrews, March 1992*. Cambridge, 1994, s. 4-9.

¹⁸⁷ Viz *Nestorův letopis ruský*. Praha, 1954, s. 34.

¹⁸⁸ Této skutečnosti si povšiml už Josef Macůrek. Viz MACŮREK, Josef. *Dějepisectví evropského východu*. Praha, 1946, s. 161.

¹⁸⁹ V rumunské historiografii dosud není stoprocentní shody, zda Negru Vodá skutečně existoval. Pavel Chihaiia se např. snažil dokázat, že ano, zatímco autoři akademických *Dějin Rumunů* tuto myšlenku jednoznačně odmítají. Vzhledem k tomu, že samotné jméno tohoto knížete se útržkovitě objevuje až v 16. století a jako zakladatel Valašska je uveden až v kronikách z druhé poloviny 17. století, není dodnes zcela jasné, zda se jedná o původní mýtus počátku, nebo o později konstrukt. CHIHAIIA, Pavel. *Învățăturii și mituri în Țara Românească*. Constanța, 2010, s. 183-191., *Istoria Românilor: Volumul III*. București, 2010, s. 620-638, 697.

¹⁹⁰ Mytologické pozadí tohoto mýtu viz v ELIADE, Mircea. *Od Zalmoxida k Čingischánovi: Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy*. Praha, 1997, s. 113 – 137. Zde je taktéž citace základních pramenů a literatury.

4.2.2. Pohanští vládci

Zatímco o chána Asparuchovi se z období Druhého bulharského carství žádná zmínka nedochovala, někteří další pohanští vládci Bulharska přeci jen v zapomnění neupadli. Množství pramenů, které by o nich podaly alespoň minimální informace, je však velice skromné. Z písemných pramenů se jedná prakticky pouze o překladové kroniky a přípisky ke kronice Konstantina Manassa. Z epigrafických jsou pak důležité především dva sloupy obsahující nápisy z doby vlády bulharských chánů, které byly použity při stavbě chrámu Sv. Čtyřiceti mučedníků v Tarnovu, jedné z nejvýznamnějších sakrálních staveb ve městě.¹⁹¹

V byzantských překladových kronikách a v přípiscích k Manassově kronice se dochovala jména těchto chánů: Tervel (700-721), Kardam (777-796/803), Krum (803-814), Omurtag (814-831). Epizody, v nichž se tito vládci v Manassově kronice objevují, jsou nejspíše zcela převzaty z právě z byzantských kronik.¹⁹² Přípisky k Manassově kronice neuvádějí jedinou novou událost, nové jméno, které by jejich autor mohl čerpat z původních bulharských pramenů. V prabulharských nápisech mohly dohovat některé skutečnosti, které se v byzantských kronikách neuváděly, např. titul bulharského vládce *kana* nebo jméno bulharského chána Kormisoše.¹⁹³ neexistuje jediné svědectví o tom, jak a jestli vůbec byly tyto nápisy v Druhém bulharském carství využity jako zdroj informací.

Absence původních zmínek o bulharských chánech v písemnictví Druhého bulharského carství však neznamená, že by tyto vládce bulharští carové zcela ignorovali. Samotné přemístění sloupu s náním chána Omurtaga do Chrámu Čtyřiceti mučedníků by čistě teoreticky šlo přičítat i náhodě. Avšak ve chvíli, kdy se stavitel chrámu car Ivan Asen II. rozhodl čin svého předchůdce zopakovat a taktéž nechal vytesat nápis do jiného sloupu v chrámu, je velice pravděpodobné, že přinejmenším po formální stránce se jednalo o napodobení činu slavného předchůdce. Stejně tak skutečnost, že jsou bulharští chánové zmíněni v přípiscích k Manassově kronice a na základě událostí z těchto přípisků jsou ve Vatinském rukopise této kroniky i vyobrazeni, ukazuje, že ani objednavatel rukopisu car Ivan Alexandr nebyl k pohanským dějinám svého státu zcela lhostejný.

Zato církev pohanské dědictví Bulharska zcela ignorovala. Bulharští chánové byli vyloučeni z panovnické posloupnosti uváděné v *Synodiku cara Borila* a v pomennicích. Jejich

¹⁹¹ Text nápisu viz v ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943.

¹⁹² Viz Weingartovo srovnání se Zonarovou kronikou ve WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské 1*. Bratislava, 1922, s. 220-234.

¹⁹³ Titul *kana* je dohován např. na Omurtagově náním z chrámu sv. Čtyřiceti mučedníků. Kormisošovo jméno je pak dohované na jednom ze skalních nápisů u Madarského jezdce. Viz БЕШЕВЛИЕВ, Веселин. *Първобългарски надписи*. Второ преработено и допълнено издание. София, 1992, s. 207, 97-115.

existence byla zcela tabuizována (ať už úmyslně, či ne). Bylo by otázkou pro hlubší výzkum, zda se představa Bulharska jako pravověrného carství neslučovala s přiznáním existence pohanských vládců nebo zda byly důvody jiné. S výjimkou překladových kronik však církve paměť na pohanské Bulharsko nijak neuchovávala a ani neměla potřebu pokoušet se ji nějakým způsobem rekonstruovat.

Vzhledem k minimálnímu množství světských nebo alespoň na světské publikum orientovaných textů je proto dnes prakticky nemožné určit, jak přesně se Bulhaři ke svému pohanskému dědictví stavěli. Je však velice pravděpodobné, že jejich představa o této fázi dějin byla jen značně mlhavá. Žádný bulharský chán, o kterém by nepsali byzantští kronikáři, není zmíněn ani v bulharských textech, stejně tak jako žádná událost. Těch několik odchylek, mezi které patří třeba titul bulharského vládce „kana“ zůstalo autorem přípisů k Manassově kronice zcela nevyužito. Jeho primárním pramenem pro popis činů těchto vládců byly opět zdroje byzantské. To se týká i vyobrazení z Vatikánského rukopisu Manassovy kroniky, která jsou čistě schematická a na rozdíl od vyobrazení z byzantského rukopisu kroniky Jana Skylitzy staré prabulharské realie alespoň v podobě oděvu nijak nereflektují.¹⁹⁴ Ať už se tedy elity Druhého bulharského carství stavěly k pohanskému dědictví jakkoliv, musely vycházet z fragmentárních a navíc z velké části zprostředkovaných informací, které představovaly všechno jen ne silnou domácí tradici.

4.2.3. Boris I. a pokřtění Bulharů

Téma pokřtění Bulharů představuje jednu z mála událostí dějin bulharského státu, která byla v písemnictví Druhého bulharského carství poměrně široce reflektována. Veškeré prameny (a nejen bulharské), které tuto událost zmiňují, pečlivě sepsal ve své práci známý historik Vasil Gjuzelev.¹⁹⁵ Je možné z nich vyčíst několik základních skutečností. Texty, které do písemnictví Druhého bulharského carství přešly z předchozích období, zmiňují akt pokřtění maximálně stručně a nekonkrétně, spokojují se se zmínkou o samotném aktu. To je případ např. Chrabrova traktátu *O písmenech, Vyprávění o železném kříži* a dalších. Výjimku tvořila pouze již dříve zmíněná kalendářní připomínka o potlačení pohanské reakce Borisem I.

¹⁹⁴ Georgi Atanasov upozornil na skutečnost, že oblečení, které v Madridském rukopise kroniky Jana Skylitzy nosí chánové Krum a Omurtag se nikde jinde v kronice neopakuje, přičemž Omurtagův kostým má navíc analogii v kostýmu bulharského vojáka z Meneologia (Mesecoslovu) Basiela II. Ať už přijmeme Atanasovovu teorii, že se jedná o skutečný prabulharský oděv nebo ne, snaha odlišit tyto chány od zbytku postav v kronice je zcela shodná s ostatními vládci, kteří jsou v kronice zobrazení. Viz АТАНАСОВ, Георги. *Инсигниите на средновековните български владетели*. Плевен, 1999, s. 46-49. Miniatury chána Omurtaga v Madridském rukopise Skylitzy, miniatury Bulharů z Meneologia Basiela II., a miniaturu chána Kruma v srovnání s podobou křesťanských bulharských vládců z Vatikánského rukopisu Manassovy kroniky viz v příloze č. 2.

¹⁹⁵ Viz ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Покръстване и християнизация на българите*. София, 2006.

Akt pokřtění hrál samozřejmě důležitou úlohu i v Druhém bulharském carství. Poprvé je Boris jako křtitel Bulharů uveden v *Synodiku cara Borila*.¹⁹⁶ Zde je pozoruhodné, že je uveden jako car, ačkoliv v ostatních pramenech s výjimkou pomenníků je důsledně a historicky přesně uváděn jako kníže. Vzhledem k tomu, že tento detail je specifíkem právě památek majících funkci jmenných seznamů vládců, které byly přednášeny při bohoslužbě, nelze vyloučit, že se jednalo o projev „znehistoričtění“, „zmrazení“ historie, kdy se oproti historické skutečnosti měla do paměti dostat informace, že bulharští vládci byli vždy carové a že se od prvního vládce vlastně nic nezměnilo. Jan Assmann tento projev nazývá „*chladná paměť*“.¹⁹⁷ Objasnění dané specifičnosti Borisova titulu v Synodiku a v pomennících by si však žádalo mnohem hlubší výzkum.

Syžet, který by popisoval akt pokřtění, se poprvé objevuje ve 13. století v tzv. *Solušské legendě*, apokryfním vyprávění popisujícím, jak sv. Cyril „vynalezl“ azbuku a pokřtil Bulhary. Nebudeme se zde zabývat složitou otázkou, jak tento text vznikl a odkud jeho autor čerpal své údaje. Z hlediska naší práce je důležitá skutečnost, že tento text nemá paralelu ani v „oficiální“ cyrilometodějské hagiografii, ani v pozdější tradici Druhého bulharského carství. Pozoruhodné taktéž je, že zcela ignoruje roli Borise I. jako vládce, jenž pokřtil Bulhary a připisuje ji dvěma smyšleným panovníkům.¹⁹⁸ Na „oficiální“ představu o bulharských dějinách však *Solušská legenda* soudě podle dochovaných textů žádný vliv neměla. „Oficiální“ syžet pokřtění totiž vznikl na základě mnohem „důvěryhodnějších“ textů.

Byzantské kroniky přeložené Bulhary do církevní slovanštiny zachovávají dvě rozdílné verze pokřtění Bulharů.¹⁹⁹ V kronikách Georgia Hamartola a Symeona Logotheta se císař Michael III. připravuje na tažení proti Bulharům, přičemž kníže Boris I. dostane strach a spolu se svým lidem se raději nechá pokřtít.²⁰⁰ V druhém případě, uváděném v kronice Zonarově, je sestra Borise I. zajata Byzantinci. V Konstantinopoli je přivedena ke křesťanství a po svém

¹⁹⁶ БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и превод*. София, 2011, s. 149.

¹⁹⁷ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, 2001, s. 63–68.

¹⁹⁸ Viz BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HAUPTOVÁ, Zoe, DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982, s. 214–215.

¹⁹⁹ Kromě těchto dvou verzí je pokřtění Bulharů popsáno v *Užitečném vyprávění o latinech*, avšak zde je „děj“ pokřtění redukován na příchod Borise I. za císařem Michaelem III. a jeho žádost o křest. Viz НИКОЛОВ, Ангел. *Повест полезна за латините: Паметник на средномекома славянска полемика срещу канобицизма*. София, 2011, s. 74.

²⁰⁰ Viz příslušný text v *Die chronik des Georgios Hamartolos* (německý reprint Istrinova vydání). Munchen, 1972, s. 508. a СРЕЗНЕВСКИЙ, Всеволод. *Славянский перевод хроники Симеона Логофета с дополнениями*. Санкт Петербург, 1905, s. 104.

návratu přesvědčí ke křtu i svého bratra.²⁰¹ A právě tato Zonarova verze se v bulharském prostředí rozšířila i mimo rámec samotné kroniky. Jednak ji téměř doslovně převzal autor přípisů ke kronice Konstantina Manassa a dále se toto vyprávění dochovalo i jako samostatný celek s názvem *Zde bude krátce vyprávěno, jak a jakým způsobem se Bulhaři stali křesťany*.²⁰² V jiném přípisu k Manassově kronice je uvedeno, že k pokřtění Bulharů došlo před 511-ti lety. Jedná se však o datum chybné, ať už jej však vztáhneme k jakémukoliv roku, do kterého lze vznik kroniky datovat. Jakým způsobem se k němu autor přípisu dostal, není dosud známo.

Ani v případě tak zásadní události, jakou pokřtění pro bulharský stát nepochybně představovalo, se tedy dosud nepodařilo objevit jakoukoliv původní, ryze „bulharskou“ verzi. Pokud chtěli autor přípisů z Manassovy kroniky či autor onoho krátkého vyprávění o pokřtění Bulharů, převzatého taktéž ze Zonary, sdělit o pokřtění Bulharů něco více, než jeho existenci, museli sáhnout do byzantských zdrojů. Pouze autor apokryfní *Soluňské legendy* sepsal příběh pokřtění Bulharů na základě dosud neznámého legendárního zdroje, který však s oficiálním příběhem pokřtění, tak jak byl zkonstruován v Prvním bulharském státě, neměl nejspíše nic společného. Ani takový z našeho pohledu zásadní příběh tedy historická paměť středověkých Bulharů nedokázala uchovat. Právě to je zdrojem zásadního problému moderní bulharské historiografie, neboť dodnes se nepodařilo uspokojivě objasnit, kdy, kde a kým byl Boris I. vlastně pokřtěn.

4.2.4. Symeon, první bulharský car

Bulharský kníže/car Symeon představuje jednu z nejpopulárnějších a nejstudovanějších postav bulharských dějin. Za jeho vlády dosáhl První bulharský stát vrcholu své moci. Symeon neměl daleko k dobytí Konstantinopole, byl nezpochybnitelným pánem Balkánského poloostrova a s jeho vládou je spojen největší rozkvět bulharského středověkého písemnictví nazývaný moderní bulharskou vědou „zlatý věk“. Zároveň byl prvním bulharským vládcem, který začal užívat titulu car. Jedná se tedy o osobnost, kterou písemnictví Druhého bulharského carství těžko mohlo pominout.

Svědectví o Symeonových četných válkách podávaly především překlady byzantských kronik. Z původních bulharských pramenů se takové svědectví dochovalo pouze ve *Vyprávění o železném kříži*, jehož část byla pod názvem *Zázrak svatého Jiří a Bulhar* pravděpodobně

²⁰¹Viz text kroniky v JACOBS, Angelina. *ZΩΝΑΡΑΣ – ΖΟΗΑΡΑ: Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slavischer ubersetzung*. Munchen, 1970, s. 200-201.

²⁰² Dochován je v středobulharském rukopise z 2. pol. 15. století. Viz ЯЦИМИРСКИЙ, А. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературамъ. In *Известия отделения русского языка и словесности императорской академии наукъ*, 1902, roč. VIII, č 1., s. 110-114.

známa i v Druhém bulharském carství.²⁰³ Události popisované v přípiscích k Manassově kronice se v tomto směru zcela shodují s vyprávěním byzantských kronikářů, byť negativní tón, jakým se o Symeonovi v těchto kronikách hovoří, byl místy poněkud otupen.²⁰⁴ Pozoruhodné je, že není role Symeona jako velkého válečníka nikde reflektována. Symeon v žádném textu není označován jako vítězný bojovník, což poněkud kontrastuje s tím, jak byli retrospektivně prezentováni někteří vládci Druhého bulharského carství, jako Kalojan (1197-1207) či Ivan Asen II. (1218-1241).²⁰⁵

V Druhém bulharském carství nebyla zdá se nijak připomínána role Symeona jako mecenáše umění, velkého stavitele a podporovatele vzdělanosti. To poněkud kontrastuje s písemnictvím Prvního bulharského státu, kde i v oněch několika málo dochovaných textech jako *Pochvala caru Symeonovi* a *Šestodněv* Jana Exarchry jsou právě tyto carovy zásluhy akcentovány. Pokud je v tomto směru bulharský vládce ve 13.-14. století k někomu připodobňován, tak se jedná o císaře Konstantina Velikého. Nic tak nenasvědčuje tomu, že by vnímání Symeona v této rovině bylo po obnovení carství ještě aktuální.

Symeonův carský titul však pro představitele Druhého bulharského carství aktuální byl. Symeon získal carský titul někdy v druhém desetiletí 10. století, přičemž do té doby se tradičně tituloval jako kníže. V byzantské tradici je pak s výjimkou již zmíněného Klimentova života sepsaného Theofylaktem Ochridským důsledně nazýván jako kníže (archón) po celou dobu své vlády. V pramenech z doby Prvního bulharského státu pak lze najít oba tituly, kníže i car.

Druhé bulharské carství tuto dvojkolejnost Symeonova titulu přebralo. Bulharská filoložka Tatjana Spasova ve své publikaci přehledně ukázala, v jakém textu byl který titul použit,²⁰⁶ tudíž není nutné vyjmenovávat zde veškeré příklady. Zajímavé je ovšem srovnání použití Symeonova titulu v překladových kronikách a v přípiscích k překladu kroniky Konstantina

²⁰³ Dochována je v prostém prologu z 15. století. Viz ХОДОВ, Христов. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на науките*. София, 1969, s. 143-144.

²⁰⁴ Viz příklady z kroniky Symeona Logotheta uváděné Miljanou Kajmakamovovou. КАЙМАКАМОВА, Миляна. *Българска средновековна историопис (от края на VII до първата четвърт на XV век)*. София, 1990, s. 188-191.

²⁰⁵ O Kalojanových úspěších v boji se zmiňuje nejen Borilův synodik. Zmíněn je i ve vyprávění o přenesení ostatků Ilariona Maglenského a v pochvale stejnému světci z pera patriarchy Evtimije. V prvních dvou textech jsou zmíněny i úspěchy Ivana Asena II., který měl vládnout nad nejrůznějšími národy. Viz text v Borilově synodiku v БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и превод*. София, 2011, s. DOPLNIT., text Vyprávění o přenesení ostatků Ilariona Maglenského v ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София, 1931, s. 418-420. Vyprávění z Evtimijova *Života Ilariona Maglenského* viz v КАЛУЖНЯЦКИ, Емил. Съчинения на Българския патриарх Евтимий (1375 – 1393). Велико Търново, 2010, s. 128.

²⁰⁶ СПАСОВА, Татяна. *Владетел и администрация в ранносредновековна България: Филологически аспекти*. София, 2010, s. 236-251.

Manassa. V Zonarově a Hamartolově kronice je Symeon důsledně nazýván jako kníže.²⁰⁷ Překladatel tak nejspíše sledoval byzantský originál a bulharské politické realie pro něj nehrály zásadní význam. Specifická je situace v kronice Symeona Logotheta, kde je Symeon taktéž uváděn jako kníže, avšak v jednom případě i jako car.²⁰⁸ Toto užití bylo navíc použito v zajímavém kontextu, neboť je takto Symeon nazván těsně před svým tažením ke Konstantinopoli v roce 913. V jeho rámci je zmíněna epizoda, kdy byzantský patriarcha Mikuláš Mystik pokládá Symeonovi na hlavu svůj patriarší *epiriptar*, přičemž tato událost je velmi často interpretována jako Symeonova carská korunovace. I když pomíneme otázku, zda byl tehdy Symeon skutečně byzantským patriarchou korunován carem,²⁰⁹ zůstává důvod použití Symeonova carského titulu v Logothetově kronice je poněkud diskutabilní. Symeon je jako car zmíněn před samotným aktem „korunovace“ a při nejbližším dalším tažení, které po aktu z roku 913 následovalo, a i v církevněslovanském překladu patriarcha pokládá Symeonovi na hlavu „*místo koruny*“²¹⁰ jen zmíněný *epiriptar*. Žádný badatel dosud uspokojivě nevysvětlil, jak tuto epizodu mohl středověký čtenář chápat. Nejedná se o carskou korunovaci, neboť zde neodpovídá ani typ použité koruny (stéma), ani místo obřadu.²¹¹ Jestli tak byl tento akt v očích dobového čtenáře korunovací, nebo pouze jakýmsi aktem pocty, není možné říci. S výjimkou nejbližší zmíněné události je však Symeon dále v textu již opět titulován jako kníže. Tomu, že by se uchovala nějaká domácí tradice „příběhu korunovace“ nic nenasvědčuje.

Jakákoliv nahodilost chybí v případě přípisků k překladu kroniky Konstantina Manassa. Zde je Symeon důsledně a ve všech situacích nazýván jako car. Nejspíše není náhodou, že se

²⁰⁷ Viz text Zonarovy kroniky v JACOBS, Angelina. *ZQNAPΑΣ – ЗОНАРА: Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slavischer ubersetzung*. Munchen, 1970. Text druhého překladu kroniky Georgia Hamartola dosud není vydán, avšak veškeré příklady uveřejněné Weingartem, ani jediný vydaný rukopis kroniky nenasvědčují tomu, že by zde byl Symeon carem nazván. Paradoxně jedinou výjimku tvoří pozdní přípisek srbského duchovního k Šafaříkově rukopisu kroniky, kde je Symeon carem nazván. Viz WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské 2, 2*. Bratislava, 1923, s. 353-357. Text zmíněného přípisku viz tamtéž, s. 229.

²⁰⁸ СРЕЗНЕВСКИЙ, Всеволод. *Славянский перевод хроники Симеона Логофета съ дополнениями*. Санкт Петербург, 1905, s. 126.

²⁰⁹ Poslední relevantní výzkum v oblasti tohoto stále ještě nevyřešeného problému spolu s uvedením relevantní starší literatury podal ve své monografii Angel Nikolov, který se domnívá, že k carské korunovaci v roce 913 skutečně došlo. Ačkoliv uznává, že rituál provedený patriarchou Mikulášem Mystikem skutečně carské korunovaci neodpovídá, poukazuje na řadu míst v byzantských pramenech, která nasvědčují tomu, že Symeon začal po roce 913 carský titul skutečně používat, ať už jej od patriarchy obdržel či ne. Viz НИКОЛОВ, Ангел. *Политическата мисъл в средновековна България (средата на IX – края на X век)*. София, 2006, s. 128-139.

²¹⁰ въ мѣсто стѣмзы СРЕЗНЕВСКИЙ, Всеволод. Op. cit., s. 126.

²¹¹ БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и иснигнии*. Второ издание. София, 1995, s. 152-155.

jedná o text určený bulharskému vládci.²¹² Když si navíc uvědomíme, že stejně důsledně je Symeon titulován jako car v Kalojanových dopisech a v *Synodiku cara Borila*, existuje velká pravděpodobnost, že příjemci i tvůrci centrální ideologie Druhého bulharského carství se snažili Symeona důsledně prezentovat právě tímto titulem. Tím však také ideologické využívání Symeonovy osobnosti a zaznamenávání jeho titulu, činů a zásluh končí. Opět se zde nevyskytuje žádná informace, která by svědčila o jiném než fragmentárním a povrchním uchování paměti na osobnost tohoto vladaře, kdy na rekonstrukci dějin jeho období byly s výjimkou samotného vládcova titulu využívány výlučně byzantské prameny.

4.2.5. Ostatní křesťanští vládců Prvního bulharského státu

U dalších carů se již počet témat, která by šla reflektovat, rapidně snižuje. S carem Petrem kromě jeho svatosti je již spjaté pouze téma setkání s Ivanem Rilským, jehož nehistorický charakter velmi dobře osvětlil Ivan Biljarski. V *Proložním životě Ivana Rilského* z Draganovy mineje je pak uvedeno, že když Ivana Asen přenesl ostatky Ivana Rilského do Tarnova, jednal po vzoru Konstantina Velikého a cara Petra.²¹³ Tato zmínka však není dále rozvedena a tak není jasné, zda měl autor textu na mysli konkrétní činy těchto vládců nebo zda je zmiňoval pouze jako příklad dobrých křesťanských panovníků. Ostatní činy cara Petra jsou zmíněny pouze v překladových kronikách. Zde pouze stojí za zmínku Petrova manželka Marie Lakapena, dcera byzantského císaře Romana Lakapena (920-944), která je jedinou carevnou z období Prvního bulharského státu, která byla prokazatelně známa i v Druhém bulharském carství.²¹⁴ Žádné jiné jméno bulharské vládkyně se do obnovení carství nejspíše nezachovalo.

²¹² Svědčí o tom krátký přípisek z moskevského rukopisu kroniky. Viz *Среднобългарският превод хроники Константина Манасии в славянских литературях*. София, 1988, s. 75.

²¹³ ИВАНОВ, Йордан. Жития на св. Иван Рилски. *Годишникъ на Софийския университет I: Историко-филологически факултетъ XXXII*, 1936, s. 58.

²¹⁴ Marie je jako jediná carevna z té doby uvedena v *Synodiku cara Borila* a i v byzantských překladových kronikách se s jiným jménem manželky bulharského vládce neseťkáváme. Ivan Božilov se ve všech svých publikacích domnívá, že se jedná o jinou Marii, totiž ženu posledního vládce Prvního bulharského státu Ivana Vladislava. Opírá se především o svoji interpretaci rodokmenu srbské carevny bulharského původu Eleny Aseninny, manželky cara Štěpána Dušana, vyobrazeného v chrámu v makedonské vesnici Matejče. Vzhledem k velice špatnému stavu, v jakém je vyobrazení dochováno, je však autorova interpretace značně volná, založená na vlastních spekulacích, které přítomnost manželky Ivana Vladislava v tomto rodokmenu pouze předpokládají. Možností, že by se mohlo jednat o jinou Marii, se Božilov vůbec nezabývá. Přitom právě tato možnost se vzhledem k dochovaným památkám nabízí jako první. Marie nejenže je známa z překladových kronik, ale také z množství pečetí z doby Prvního bulharského státu, na kterých je vyobrazena spolu s carem Petrem. Její sňatek jakožto byzantské princezny byl pro První bulharský stát evidentně velice významným aktem a proto si dovoluujeme předpokládat, že to byla právě tato Marie, jejíž památka je v Borilově *Synodiku* uchována. Nelze tento předpoklad samozřejmě pokládat za jistý fakt, ale na rozdíl od Božilovy teorie má přeci jen jistou oporu v dochovaných pramenech. Viz БОЖИЛОВ, Иван. *Фамилията на Асеневици: генеалогия и просопография*. София, 1985, s. 451-459. Krátkou pasáž o Marii v *Synodiku cara Borila* v БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и превод*. София, 2011, s. 150. Pečetí s vyobrazením cara Petra a jeho ženy Marie viz v ЙОРДАНОВ, Иван. *Корпус на печатите на средновековна България*. София, 2001, s. 58-63.

Na „původní“ události jsou chudé i texty popisující vládu posledních bulharských vládců, tj. Samuila a jeho nástupců Gavrila Radomira a Ivana Vladislava. Dochované prameny o komitopulech a především caru Samuilovi shromáždila ve své publikaci Vasilka Tapkovová-Zaimovová.²¹⁵ Z nich bohužel nevyvstává jediná událost, která by ve spojitosti s carem Samuilem či jeho nástupci byla známa z bulharských a ne z přeložených byzantských pramenů. Nelze však pominout informaci byzantského kronikáře Jiřího Akropolity, který ve své kronice informuje, že car Kalojan se mstil Byzantincům za příkoří, kterých se jim dostalo od císaře Basilea II. Dokonce prý používal přídomek „Římanobijce“ jako zjevnou parafrázi na známou přezdívku Basilea II.²¹⁶ Ať už se Kalojan dozvěděl o nešťastném osudu Samuilových vojáků a samotného cara jakkoliv, nemohlo to být prostřednictvím přeložených byzantských kronik. Ty totiž byly přeloženy až ve 14. století, více než sto let po Kalojanově smrti. Zda byl tedy Kalojanovi zdrojem informací řecky, nebo církevněslovansky psaný pramen, není jasné.

Způsob a výsledky „rekonstrukce“ bulharských dějin v období Druhého bulharského státu napovídají, že rozsah ztráty paměti v předchozích obdobích musel být skutečně výrazný. Z těchto dějin se vytratila velká část jmen, která by za jiných okolností zcela jistě byla přítomna, jako např. bulharských careven. A především samy dějiny by bez pomoci byzantských kronik představovaly sotva něco více, než jmenný seznam doplněný o několik málo fragmentárně dochovaných událostí. Nic nenasvědčuje tomu, že by se z období Prvního bulharského carství dochoval v jakékoliv formě souvislý „dějinný příběh“, který by v období Druhého bulharského carství mohl být zpracován a se kterým by jeho elity mohly pracovat.

Politická ideologie Druhého bulharského carství je při srovnání s ideologií okolních pravoslavných států unikátní svou schopností tvořivě přejímat byzantské vzory. Asenovcům a jejich následovníkům se podařilo vybudovat silné ústřední centrum státu chráněné silou mnoha světců, převzít alespoň po formální stránce byzantské instituce, panovníkův oděv s veškerou jeho symbolikou a v jistých okamžicích i univerzální ambici na přední místo mezi pravoslavnými státy. Žádný z těchto prvků však úmyslně neodkazoval na tradici Prvního bulharského státu. Jeho dějinný příběh, ideologie, topoi spjaté s jednotlivými vládci, nehrály při formování Druhého bulharského carství nejspíše žádnou zásadní roli. Klíčová byla sama idea carství, kterou Asenovci spolu se státem obnovili. Její dědictví mělo ústřední roli pro legitimitu nového státu. Význam předchozích vládců spočíval v tom, že přivedli Bulhary do

²¹⁵ ТЪПКОВА-ЗАЙМОВА, Василка. „Българи родом“: Комитопулите в летописната и историографската традиция. Велико Търново, 2009.

²¹⁶ Гърцики извори за българската история: Том VIII. София, 1972, s. 156.

„jejich“ země, že je pokřtili a že byli cary. Nezdá se, že by ideologie Druhého bulharského carství potřebovala něco víc a že by mohla pracovat s rozvinutou domácí tradicí z předchozího období. Když už nějakým způsobem rekonstruovala „domácí“ dějiny, dělo se tak především pomocí byzantských pramenů. V absolutních soudech musíme být v tomto případě opatrní, neboť jak ukazují dva texty o obnovení bulharského patriarchátu v roce 1235, původní „čistá“ a pozdější „zdeformovaná“ tradice mohly v bulharském prostředí navzájem vedle sebe koexistovat.²¹⁷ Na bulharský text ze 13.-14. století, který by nějakým způsobem zachovával „dějinný příběh“ Prvního bulharského státu tak, jak se konstituoval do jeho zániku, však stále čekáme a je otázka, zda se podaří takový text objevit. Ideologie Druhého bulharského carství se totiž zdá se obešla i bez něj.

²¹⁷ Spolu s „tradičním“ syžetem obnovení patriarchátu známého ze *Synodiku cara Borila* koexistoval v 16. století i text známý jako *O bulharském a srbském patriarchovi*. V něm je obnovení bulharského patriarchátu popisováno dosti odlišně od textu *Synodiku*, aniž by to bránilo oběma textům existovat v jednom a tom samém literárním prostředí. Text *O bulharském a srbském patriarchovi* viz v АНГЕЛОВ, Боню Ст. Стари славянски текстове. In *Известия на института по литература* 1958, роџ. 6, s. 259-269. Text vuprávěni o obnoveni bulharského patriarchátu ze *Synodiku cara Borila* viz v БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и превод*. София, 2011, s. 156-161.

5. Závěr

V této práci jsme se pokusili zhodnotit roli historické paměti jako ústředního činitele středověkých dějin Bulharska. Naší snahou bylo poukázat na problematičnost přístupu, který k tomuto tématu chová stále ještě značná část moderní bulharské historiografie. Dále jsme chtěli popsat historickou paměť v období byzantské nadvlády jako dynamický proces a postihnout alespoň do určité míry její rozpad a možnosti jejího uchování. Nakonec jsme se pokusili ukázat, jak s historickou pamětí pracovala ideologie Druhého bulharského carství, které události a činy pro ni byly důležité a jakým způsobem je rekonstruovala.

Závěr, který z tohoto zkoumání vyplývá, je bohužel s velkou částí bulharské historiografie v rozporu. Role, kterou historická paměť na První bulharský stát hrála v politickém myšlení pozdějších Bulharů, lépe řečeno bulharských elit, se totiž nezdá být nijak zásadní. Již vnější okolnosti pro uchování takové paměti nebyly příznivé. Faktická likvidace bývalého centra státu v 11. století, asimilace nejvyšších světských elit, ztráta ústředních textů, to všechno zcela jistě rozpadu paměti napomohlo. Mnohem důležitější je však přístup samotných bulharských elit. Nic nenasvědčuje tomu, že by měli potřebu vybudovat si mechanismy, které by historickou paměť na Prvního bulharský stát aktivně udržovaly.

V prvních desetiletích 11. století tato paměť měla ještě nejspíše sílu mobilizovat široké vrstvy bulharského obyvatelstva. Existovali pamětníci dlouhé války Bulharska s Byzancí, světské elity mohly pamatovat na své služby pod bulharskými vládci, duchovní na eventuelní zásluhy o církve. Bez rituálního udržování v rámci společenství však tato paměť podléhala postupnému procesu zániku tak, jak jej v obecné rovině popsali přední odborníci, kteří se problematikou kolektivní paměti zabývali. Není proto divu, že s postupem doby se vzpomínka na bulharský stát stávala stále více marginální. Bulhaři stále zůstávali pravoslavnými křesťany. Byli pod vládou pravoslavného vládce a pravoslavných elit a zdá se, že pokud to okolnosti dovolovaly, tak se do stávajícího systému plně integrovali. Tento přístup středověkých Bulharů je sice zcela v rozporu s jejich proklamovanou „neustálou touhou po osvobození“, „silnou bulharskou myšlenkou“, případně „nenávistí k porobitelům“, avšak je zcela logický v rámci středověké společnosti, kde stála na prvním místě náboženská identifikace a které byla problematika svobodného národa završujícího svoji svobodu nezávislou státností poměrně cizí.

Proces integrace elit do nového státu však mohl i selhat, jak se tomu stalo v případě tematu Paristrion. Pouze v takovém případě se rýsoval prostor pro myšlenku odtržení se od

dosavadního státního celku. Pokud se nepodařilo najít ústřední jednotící ideu, jak tomu bylo v případě bezpočtu byzantských feudálních vzpour a prvního odtržení Paristrionu v letech 1072 - 1091, měly tyto pokusy jen omezené trvání. Taková idea však v prostoru tematu Paristrion existovala. Idea Bulharského, jehož předchozí existenci měl požehnat Bůh a jehož obnovení by tak bylo pouze obnovením Božího záměru. Jak ukazují poznatky o v období byzantské nadvlády, pro uchování takovéto ideje nebyla potřeba silná historická paměť, která by zaznamenávala slavné činy bulharských vládců, ta se bez problémů mohla omezit na jejich jména a titul. Důležitá byla „duchovní“, „náboženská“ legitimita této ideje, která ve světě s ústřední rolí náboženství ve společnosti znamenala pro legitimitu státu mnohem více, než sebevětší úspěch na poli války, kultury či politiky. Legitimita v rámci křesťanského světa byla zároveň i tím, co z historické paměti na První bulharský stát následně nejintenzivněji využilo Druhé bulharské carství, jehož povědomí o dějinách Prvního bulharského státu bylo pravděpodobně značně omezené a často muselo čerpat z byzantských pramenů.

Abychom tedy pochopili, jak je možné, že na konci 12. století došlo na Balkáně k obnovení téměř dvě stě let zaniklého státu, aniž by po oněch téměř dvě stě let existovala jakákoliv významnější rodová či institucionální kontinuita, musíme se odpoutat od úzkého rámce historické paměti. Odpověď může dát pouze důsledný výzkum paměti, kterou Jan Assmann nazývá pamětí kulturní, která by důsledně postihla hodnoty a představy pravoslavného společenství užívajícího jako liturgický jazyk církevní slovanštinu. To nás staví před množství fundamentálních otázek. Čím je v představách pravoslavné civilizace stát? Jaké jsou jeho základní atributy? Jak tato civilizace vnímala jeho vznik, zánik, vzestupy a pády? Jakým způsobem se udržovalo povědomí o něm i v nejnižších vrstvách obyvatelstva? Vzhledem k množství dochovaných pramenů je možné, že některé z těchto otázek nebude možné zcela zodpovědět. Bez alespoň částečných odpovědí na takovéto otázky jdoucí svou povahou až do jádra kulturní paměti pravoslavného světa nebude možné podobně specifické jevy, jakým bylo i obnovení bulharského státu, celistvě pochopit. Právě toto je nejdůležitější závěr, který se touto prací snažíme sdělit.

Nebylo naší ambicí pojmout téma v jeho úplnosti. V rámci našeho zkoumání zůstalo nevyřešeno značné množství dílčích problémů, které by si zcela jistě zasloužily pozornost. Naší ambicí však bylo představit téma historické paměti v kontextu dějin středověkého bulharského státu jako komplexní problém, který je třeba si uvědomovat právě proto, aby ony dílčí problémy bylo možné zkoumat v adekvátním kontextu. Doufáme, že závěr vyplývající z naší práce tento přístup ospravedlnil.

I mimo úzký rámeček našeho tématu zůstává množství dosud neřešených problémů, které by mohly výrazně přispět k jeho lepšímu poznání. Dosud nebyl podroben důsledné analýze samotný pojem „car“ a „carství“ v církevněslovanské tradici, který by umožňoval celistvě zhodnotit jeho roli v systému pravoslavné kultury. Přitom pouze takový výzkum může odpovědět na otázku, co všechno znamenala skutečnost, že přinejmenším v některých textech se uchovala paměť na bulharský stát jako na pravoslavné carství odlišné od „carství Řeků“, tj. Byzantské říše.

Také je zcela ignorována komparace vzniku Druhého bulharského carství s podobným procesem u jiných států, které na troskách Byzance vznikly. Na konci 11. století se v jihovýchodní Anatolii konstituovalo pozoruhodné království Malé Arménie, které jistě muselo svůj vznik ideologicky zdůvodnit, stejně tak jako tzv. Trapezuntské císařství, které existovalo souběžně s Byzancí více než dvě stě let a dokonce ji o několik let přežilo. Takový výzkum by umožnil poznat problematiku vzniku a upevnění nového státu pomocí odtržení se od Byzantské říše v mnohem širším kontextu, než v jakém je studováno doposud.

Alespoň částečné objasnění všech těchto nejrůznějších problémů by mohlo pomoci lépe chápat proces obnovení bulharského státu v jeho tehdejší kontextu. Nepřispěje k tomu chápání dějin bulharských středověkých států jako států národních, ani chápání procesu obnovení bulharského státu v kontextu snahy o posílení moderní bulharské národní identity a hrdosti. Detailní výzkum středověkých společností na Západě pomohl ukázat, jak odlišný byl jejich materiální i duchovní život od našich běžných představ a jak nejrůznější události, slova, činy a myšlenky nabývají zcela jiného rozměru, jsou-li správně zasazeny do dobového kontextu. Středověké dějiny států jihovýchodní Evropy s výjimkou Byzance však na takovýto přístup ve větším měřítku stále ještě čekají. Pokud tato práce bude moci být chápána alespoň jako malý krůček právě tímto směrem, splnilo úsilí do ní vložené svůj účel.

6. Seznam použité literatury

Prameny

- АНГЕЛОВ, Боню Ст. Стари славянски текстове. In *Известия на института по литература* 1958, roč. 6, s. 259-269.
- BECHYŇOVÁ, Věnceslava – HAUPTOVÁ, Zoe - DUJČEV, Ivan. *Zlatý věk bulharského písemnictví: Výbor textů od X. do počátku XV. století*. Praha, 1982.
- БЕШЕВЛИЕВ, Веселин. *Първобългарски надписи*. Второ преработено и допълнено издание. София, 1992. ISBN 954-430-151-8.
- БОЖИЛОВ, Иван – ТОТОМАНОВА, Анна Мария – БИЛЯРСКИ, Иван. *Синодик цара Борила: Издание и превод*. София, 2011. ISBN 978-954-92526-6-8.
- БОЖКОВ, Атанас. *Миниатюри от мадридския ръкопис на Йоан Скилица*. София, 1972.
- ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 1: Книжовни и исторически паметници от първото Българско царство*. София, 1943.
- ДУЙЧЕВ, Иван. *Из старата българска книжнина 2: Книжовни и исторически паметници от второто Българско царство*. София, 1943.
- ДУЙЧЕВ, Иван. *Преписката на папа Инокентия III с българите. Годишникъ на Софийския университетъ: Историко-филологически факултетъ XXXVIII*, 1942.
- ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *Покръстване и християнизация на българите*. София, 2006. ISBN 954-378-001-3.
- Гърци извори за българската история: Том VI*. София, 1964.
- Гърци извори за българската история: Том VIII*. София, 1972.
- ХОДОВ, Христов. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на науките*. София, 1969.
- ИВАНОВ, Йордан. *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София, 1931.
- ИВАНОВ, Йордан. *Жития на св. Иван Рилски. Годишникъ на Софийския университетъ I: Историко-филологически факултетъ XXXII*, 1936.
- ЯЦИМИРСКИЙ, А. Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературамъ. In *Известия отделения русскаго языка и словесности императорскои академии наукъ*, 1902, roč. VIII, č. 1, s. 110-114.
- JACOBS, Angelina. *ZONAPAZ – ZONAPA: Die byzantinische Geshichte bei Joannes Zonaras in slavischer ubersetzung*. Munchen, 1970.

- ЙОРДАНОВ, Иван. *Корпус на печатите на средновековна България*. София, 2001. ISBN 954-8761-60-2.
- ЙОРДАНОВ, Иван. *Печатите от стратегията в Преслав (971-1088)*. София, 1993. ISBN 954-07-0214-3.
- КАЛУЖНЯЦКИ, Емил. Съчинения на Българския патриарх Евтимий (1375 – 1393). Велико Търново, 2010. ISBN 978-954-736-207-9. Reprint knihy KALUŽNIACKI, Emil. *Werke des patriarchen von Bulgaren Euthymius (1359-1393)*. Wien, 1901.
- МИЛЕВ, Александър. *Гръцките жития на Климент Охридски: Увод, текст, превод и обяснителни бележки*. София, 1966.
- Nestorův letopis ruský*. Praha, 1954.
- НИКОЛОВ, Ангел. *Повест полезна за латините: Паметник на средновековна славянска полемика срещу канобицизма*. София, 2011. ISBN 978-954-92526-9-9.
- Норовская псалтырь: Среднеболгарская рукопись XV века*. София, 1989.
- PSELLOS, Michal. *Byzantské letopisy*. Praha, 1982.
- РОЗЕН, В. *Императоръ Василий Болгаробойца: Извлечения изъ летописи Яхъи Антиохийскаго*. Санктпетербургъ, 1883 (Reprint: London, 1972).
- Средноболгарский перевод хроники Константина Манассии в славянских литературах*. София, 1988.
- СРЕЗНЕВСКИЙ, Всеволод. *Славянский перевод хроники Симеона Логофета съ дополнениями*. Санкт Петербург, 1905.
- ТАРКОВА-ZAIMOVA, Vassilka – MILTENOVA, Anissava. *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia, 2011. ISBN 978-954-321-884-4.

Sekundární literatura

- АНДРЕЕВ, Йордан. *България през втората четвърт на XIV век*. Велико Търново, 1993.
- АНДРЕЕВ, Йордан. *История на Второто българско царство: Курс лекции*. Велико Търново, 1997. ISBN 954-427-217-6.
- АНДРЕЕВ, Йордан – ЛАЗАРОВ, Иван – ПАВЛОВ, Пламен. *Кой кой е в средновековна България*. Второ издание. София, 1999. ISBN 954-402-047-0.
- АНГЕЛОВ, Димитър. *Богомилството в България*. София, 1961 (2. vydání 1969).
- АНГЕЛОВ, Димитър. *Образуване на българската народност*. София, 1971.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha, 2001. ISBN 80-7260-051-6.

- АТАНАСОВ, Георги. *Инсигниите на средновековните български владетели*. Плевен, 1999. ISBN 954-450-110-X.
- БАКАЛОВ, Георги. *Средновековният български владетел: Титулатура и инсигнии*. Второ издание. София, 1995. ISBN 954-426-109-5.
- БИЛЯРСКИ, Иван. *Покровители на Царството: Св. цар Петър и св. Параскева-Петка*. София, 2004. ISBN 954-488-050-X.
- БИЛЯРСКИ, Иван. *Сказание на Исаяя пророка и формирането на политическата идеология в ранносредновековна България*. София, 2011. ISBN 978-954-92526-8-2.
- БОЖИЛОВ, Иван. *Българите във Византийската империя*. София, 1995. ISBN 954-430-297-2.
- БОЖИЛОВ, Иван. *Българската архиепископия XI-XII век: Списъкът на българските архиепископи*. София, 2011. ISBN 978-954-617-118-4.
- БОЖИЛОВ, Иван. *Цар Симеон Велики (893-927): Златният век на средновековна България*. София, 1983.
- БОЖИЛОВ, Иван. *Фамилията на Асеневици: генеалогия и просопография*. София, 1985.
- БОЖИЛОВ, Иван. *Седем етюда по Средновековна история*. София, 1995. ISBN 954-426-106-0.
- БОЖИЛОВ, Иван – ГЮЗЕЛЕВ, Васил. *История на България: VII - XIV век*. Второ издание. София, 2006.
- СНІНАІА, Pavel. *Învățături și mituri în Țara Românească*. Constanța, 2010.
- ДЕРЖАВИН, Никорай Севастьянович. *История на България: Том I*. София, 1947.
- ДЕРЖАВИН, Никорай Севастьянович. *История на България: Том II*. София, 1947.
- ДРИНОВ, Марин. *Избрани съчинения: Том I*. София, 1971.
- ДРИНОВ, Марин. *Избрани съчинения: Том 2*. София, 1971.
- ДУЙЧЕВ, Иван. *Рилският светец и неговата обител*. София, 1947, фототипично издание, София, 1992.
- ГАГОВА, Нина. *Владетели и книги*. София, 2010. ISBN 976-954.92526-3-7.
- ГУРЕВИЧ, Арон. *Средновековният сват: Култура на мълчащото мнозинство*. София, 2005.
- ELIADE, Mircea. *Od Zalmoxida k Čingischánovi: Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy*. Praha, 1997.
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha, 2009. ISBN 978-80-7419.016-2.
- HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha, 1999. ISBN 80-7106-298-7.

ИРЕЧЕК, Константин. *История на Българите: с поправки и добавки от самия автор*. София, 1978.

История на българите: От древността до края на век. София, 2003. ISBN 954-621-186-9.

История на България: Том първи. София, 1954.

История на България: Том 3: Второ българско царство. София, 1983.

Istoria Românilor: Volumul III. București, 2010.

ИВАНОВА, Евгения, *Изобретяване на памет и забора: „Падналото царство” и „Последният владетел” в националната памет на сърби и българи*. София, 2011. ISBN 978-954-535-569-1.

КАЙМАКАМОВА, Милияна. *Власт и история в средновековна България: IX-XIV век*. София, 2011. ISBN 978-954-326-148-2.

КАЙМАКАМОВА, Милияна. *Българска средновековна историопис (от края на VII до първата четвърт на XV век)*. София, 1990.

КУЕВ, Куйо. *Дворцовият манастир в Преслав*. Шумен, 1998.

КУЕВ, Куйо. *Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете*. София, 1979.

LE GOFF, Jacques. *Patř' a dějiny*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7203-862-6.

ЛИШЕВ, Страшимир. *Българският средновековен град*. София, 1970.

MACŮREK, Josef. *Dějepisectví evropského východu*. Praha, 1946.

MAGDALINO, Paul – NELSON, Robert (edd.). *The Old Testament in Byzantium*. Washington, D.C., 2010. ISBN 978-0-88402-348-7.

МУТАФЧИЕВ, Петър – Мутафчиева, Вера. *История на българския народ от наченките на човешки живот по нашите земи до българското възраждане*. София, 1995.

New Constantines: Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries: Papers from the Twenty-sixth Spring Symposium of the Byzantine Studies, St. Andrews, March 1992. Cambridge, 1994.

НИКОВ, Петър. *Второ българско царство: 1186-1396*. София, 1937.

НИКОЛОВ, Ангел. *Политическата мисъл в средновековна България (средата на IX – края на X век)*. София, 2006. ISBN 10 954-326-037-0.

НИКОЛОВ, Георги. *Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България*. София, 2005. ISBN 954-430-787-7.

НИКОЛОВА, Бистра. *Монашество, ванастири и манастирски живот в средновековна България: Том I*. София, 2010. ISBN 978-954-92617-4-5.

- НИКОЛОВА, Бистра. *Устройство и управление на българската православна църква (IX-XIV век)*. София, 1997. ISBN 954-430-491-6.
- ПАВЛИКИАНОВ, Кирил. *История на светогорски манастир Зограф от 980 до 1804 г.: Свидетелствата от двадесет и седем неизвестни документа*. София 2005. ISBN 954-07-2260-8.
- ПАВЛОВ, Тодор. *За марксистическа история на България*. София, 1954.
- Проблеми на българската историография след втората световна война*. София, 1973.
- ПИКИО, Рикардо. *Православното славянство и старобългарската литературна цивилизация*. София, 1993. ISBN 954-07-0241-0.
- ПОЛЫВЯНЫЙ, Дмитрий. *Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийско-славянской общности IX-XV веков*. Иваново, 2000. ISBN 5-7807-0146-6.
- ПОПНЕДЕЛЕВ, Тодор. *Списание „Исторически преглед” (1945-1948): Към марксисткото преустройство на историческата наука в България*. София, 2006. ISBN 10: 954-9445-05-4.
- СПАСОВА, Татяна. *Владелец и администрация в ранносредновековна България: Филологически аспекти*. София, 2010. ISBN 978-954-92526-5-1.
- СТАНЧЕВ, Красимир. *Стилистика и жанрове на старобългарската литература*. София, 1995. ISBN 954-01-0735-0.
- STEPHENSON, Paul. *Byzantium's Balkan Frontier: A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*. Cambridge, 2004. ISBN 0-511-03402-4.
- ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Василка. *„Българи родом”: Комитопулите в летописната и историографската традиция*. Велико Търново, 2009. ISBN 978-954-524-684-5.
- ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Василка. *Долни Дунав – гранична зона на византийския запад*. София, 1976.
- ТЪПКОВА-ЗАИМОВА, Василка – МИЛТЕНОВА, Анисава. *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*. София, 1996. ISBN 954-07-0766-8.
- The Oxford Dictionary of Byzantium: Volume 3*. Oxford – New York, 1991.
- WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské 1*. Bratislava, 1922.
- WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské 2,1*. Bratislava, 1923.
- WEINGART, Miloš. *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské 2, 2*. Bratislava, 1923.
- ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том I: Първо българско царство. Част 2: От славянизацията на държавата до падането на Първото царство*. София, 2007. ISBN 954-739-929-2, 978-954-739-929-7.

ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 2: България под византийското владичество (1018-1187)*. Трето фототипично издание. София, 2007. ISBN 954-739-930-6, 954-07-2446-5.

ЗЛАТАРСКИ, Васил. *История на българската държава през средните векове. Том 3: Второ българско царство. България при Асеневци (1187-1280)*. Трето фототипично издание. София, 2007. ISBN 954-739-931-4, 954-07-2447-3.

Studie

ALEXANDER, Paul. The Strength of Empire and Capital as Seen Through Byzantine Eyes. *Speculum: A Journal of Medieval Studies* XXXVII, 1962, č. 3, s. 339-357.

БИЛЯРСКИ, Иван – ЙОЙЧЕВА, Мария. За датата на успението на цар Петър и за култа към него. In *ТАНГРА: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*. София, 2006, s. 543-557.

БОЯДЖИЕВ, Стефан. Северното разширение на вътрешното укрепление на Велики Преслав. In *ПРЕСЛАВ Том 5*. София 1993, s. 178-191.

БОРИСОВ, Борис. Демографските промени през XI-XII век в днешните български земи (Археологически свидетелства). In *ТАНГРА: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*. София, 2006, s. 391-408. ISBN 10:954-07-2435-X

БОЖИЛОВ, Иван. Основаването на светата атонска българска обител Зограф: Легенди и факти. In *Светогорската обител Зограф: Том 1*. София, 1995, s. 13-21.

ЧЕШМЕДЖИЕВ, Димо. Няколко бележки към култа на цар Петър I (927-965). In *Християнската традиция и царската институция в българската култура*. Шумен, 2003, 23-37.

ДЕРЖАВИН, Никорай Севастьянович. Произход на българите и образование на първата българска държава. In *Исторически преглед*, 1945, гоџ 1, č. 1, s. 6 – 25.

ДУЙЧЕВ, Иван. Идеята за приемствеността в средновековна българска държава. In *Тентуџ. Проучвания върхи средновековна българска история и култура*. София, 1981, s. 68-81.

ГАТЕВ, Пейо. Северната крепостна стена на Вътрешния град на Преслав по данни от разкопките (1973-1977). In *Плиска – Преслав Т. 4: Укрепителните съоръжения на Плиска и Преслав*. София, 1985, s. 189-200.

ГЕОРГИЕВА, Нина. Към въпроса за почитането на княз Борис I като светец. In *Кирило-Методиевски студии* 1991, гоџ. 8. s. 179-189.

ХЕЙНС, Майкъл. Историкът и идеята за нацията. In *Исторически преглед* 1998, гоџ. 54, џ. 5-6, s. 219-235.

ИЛИЕВА, Люба. Градското стопанство в земите между Дунав и Стара Планина през периода на византийското владичество в българските земи (XI-XII в.). In *ТАНГРА: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*. София, 2006, s. 559-578.

ИСУСОВ, Мито. Историческата наука и нашата съвременност. In *Исторически Преглед* 1991, гоџ. 47, џ. 1, s. 3-12.

КАЦУНОВ, Валери. Прояви на българското народностно съзнание от времето на византийското владичество. In *Годишник на Софийския университет: Исторически факултет* 1998-1999, гоџ. 91-92, София, 2003, s. 105 – 163.

КАЙМАКАМОВА, Милияна. Византия и историческата култура на българите преи XI – XII век. In *Исторически преглед* 2003, џ. 5-6, s. 3-19.

КУЕВ, Куйо. Симеоновият сборник и неговите потомци. *Годишник на Софийския университет: Факултет на славянски филологии*, 1972, гоџ. 67, џ. 2, s. 1-48.

МИЛАНОВА, Албена. Градът във византийската България (XI-XII в.): Приемственост и промяна. In *Mediaevalia christiana*, 2007, џ. 2, s. 7-29.

НИКОЛОВА, Бистра. Цар Петър и характерът на неговият култ. In *Paleobulgarica*, 2009, гоџ 33, џ. 2, 63-73.

ОВЧАРОВ, Димитър. Разкопки и проучвания на източната стена на Вътрешния град в Преслав (1970-1976). In *Плиска – Преслав Т. 4: Укрепителните съоръжения на Плиска и Преслав*. Софшя, 1985, s. 132-160.

ПЕТРОВ, Петър. Българските историци за социално – икономическите отношения и класовите борби през средновековието. In *Проблеми на българската историография след втората световна война*. София, 1973, s. 185-188.

РАШЕВ, Рашо. Проучвания на външната крепостна стена на Преслав. In *Проблеми на българската историография след втората световна война*. София, 1973, s. 215-222.

СЛАВЧЕВ, Петър – ЙОРДАНОВ, Иван. Златни медальони на хан Омуртаг. In *Археология*, 1979, џ. 1, s. 25-31.

ЩЕРЕВА, Ирина. Владетелският център на Велики Преслав. *Приноси към българската археология* 2009, гоџ. 6, s. 67-78. ISSN 1310-7976.

ТУРИЛОВ, Анатолий. Болгарские литературные памятники эпохи Первого царства в книжности Московской Руси, XV-XVI вв. In *Славяноведение* 1995, гоџ. 30, џ. 3, s. 31-45.

ТУРИЛОВ, Анатолий. Две забытые даты болгарской церковно-политической истории IX в. (К вопросу формирования болгарского варианта церковного месяцеслова в

епоху Первого царства). In *Palaeobulgarica/Старобългаристика* 1999, roč. XXIII, č. 1, s. 14-34. ISSN 0204-4021

ВИТЛЯНОВ, Стоян. Южната крепостна стена на Върешния град на Преслав. In *Плиска – Преслав Т. 4: Укрепителните съоръжения на Плиска и Преслав*. София, 1985, s. 177-188.

Elektronické zdroje

Църковнослованский pentateuch ruské redakce ze 14. století uchovávaný v Troicko-sergejské lávře pod zkratkou ПГБ Ф. 304. I I., l. 61v.

< <http://www.stsl.ru/manuscripts/book.php?col=1&manuscript=001> > (Citováno 15.5.2012).

Wikipedia [online]. 1995 – 2012. Dostupné z: < <http://www.wikipedia.org/> >

7. Přílohy

- 1) Administrativní uspořádání evropského území Byzantské říše v 11. století oblast povstání Petra Deljana a Jiřího Vojtěcha´

Zdroj *История на България: Том 3: Второ българско царство*. София, 1983, s. 147-148.

- 2) Vyobrazení bulharských vládců:

Vlevo nahoře: Vyobrazení chána Kruma z Vatikánského rukopisu kroniky Konstantina Manassa.

Zdroj Wikipedia: Url <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/df/Krum1.jpg> (citováno 19.5.2012)

Vlevo dole: Vyobrazení carů Borise II. a Romana z Vatikánského rukopisu kroniky Konstantina Manassa

Zdroj Wikipedia: Url <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e1/62-manasses-chronicle.jpg> (citováno 19.5.2012)

Vpravo nahoře: Vyobrazení chána Omurtaga z Madridského rukopisu kroniky Jana Skylitzy

Zdroj Wikipedia: Url <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0c/Omurtag1.jpg> (citováno 19.5.2012)

Vpravo dole: Vyobrazení Bulhara Meneologia Basiela II.

Zdroj Wikipedia: Url <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/04/Bulgars.jpg> (citováno 19.5.2012)

Příloha č. 2

